

Universiteit
Leiden
The Netherlands

'Ik begrijp van dat leven werkelijk niets', Gerard Reve in Indonesië

Praamstra, O.J.; Suprihatin, C.T.; Yusuf, M.; Grave, J.

Citation

Praamstra, O. J. (2019). 'Ik begrijp van dat leven werkelijk niets', Gerard Reve in Indonesië. In C. T. Suprihatin, M. Yusuf, & J. Grave (Eds.), *Weg tot het oosten. Afscheidsbundel voor Kees Groeneboer* (pp. 27-36). Depok: Universitas Indonesia. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3420825>

Version: Publisher's Version

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3420825>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

PROGRAM STUDI BELANDA
FAKULTAS ILMU PENGETAHUAN BUDAYA
UNIVERSITAS INDONESIA

WEG TOT HET OOSTEN

AFSCHEIDSBUNDEL VOOR
KEES GROENEBOER

Christina T. Suprihatin
Munif Yusuf
Jaap Grave (eds.)

Deze uitgave is tot stand gekomen in samenwerking met de
Fakultas Ilmu Pengetahuan Budaya Universitas Indonesia te
Depok en de Nederlandse Taalunie te Den Haag.

Dit boek is aangeboden aan Dr. Kees Groeneboer die meer
dan 35 jaar bij de vakgroep Nederlands FIBUI als docent en
later als academisch adviseur heeft gewerkt.

**Weg tot het oosten:
Afscheidsbundel voor
Kees Groeneboer**

**Program Studi Belanda
Fakultas Ilmu Pengetahuan Budaya
Universitas Indonesia
Depok 2019**

**Christina T. Suprihatin, Munif Yusuf,
en Jaap Grave (eds.)**

**Weg tot het oosten:
Afscheidsbundel voor Kees Groeneboer**

**Program Studi Belanda
Fakultas Ilmu Pengetahuan Budaya
Universitas Indonesia, 2019**

**Desain sampul: Amalia Putri Astari
Desain layout: Munif Yusuf dan Mohammad Farhan
Hibatullah**

ISBN:978-602-9054-58-3

ISBN 978-602-9054-58-3

*No part of this publication may be reproduced or transmitted
in any form of by any means, electronic or mechanical,
including photocopy, recording or any information storage
and retrieval system, without permission from the copyright
owner.*

**Program Studi Belanda, Fakultas Ilmu Pengetahuan Budaya
Kampus Universitas Indonesia
Depok 16424**

Voorwoord

Denken aan het afscheid van Kees Groeneboer is niet gemakkelijk, want veel dingen kunnen niet in woorden gezegd worden. Kees Groeneboer is heel lang verbonden geweest aan de Vakgroep Nederlands, Universitas Indonesia. Zelfs toen we nog studenten waren, was hij er al. Hij is onze docent geweest en later onze collega geworden toen hij als academisch adviseur van de Nederlandse Taalunie functioneerde. We gingen geregeld naar hem toe: op zoek naar antwoorden, om iets te bediscussiëren, en zo af en toe adviezen te vragen. In al die tijd heeft hij vele dingen voor onze vakgroep gedaan. Daarom verdient hij een afscheidsboek; we bieden hem *Weg tot het Oosten* aan.

Dit boek is een verzameling van artikelen van vrienden en collega's van Kees Groeneboer, die met taal, literatuur, geschiedenis en Nederlandse taalkunde in Indonesië bezig zijn. Zeventien artikelen en een liedje verdeeld in vier secties tonen de diversiteit van de studie Nederlands in Indonesië.

In de eerste sectie, Letterkunde, zijn er vijf geschriften die de Nederlandse en Indonesische relaties belichten. Maar er zijn ook discussies over Nederlandse letterkunde in andere delen van de wereld.

De sectie Geschiedenis wordt vertegenwoordigd door drie artikelen die over reizen, koloniaal erfgoed en belangrijke figuren uit de koloniale tijd gaan. In de Taalkunde-sectie treft men zes artikelen aan die de diversiteit van discussies over het Nederlands en/of over taalkunde laten zien. De sectie Cultuur bevat drie artikelen o.a. over culturele identiteit en een liedje.

Dit boek is ontstaan door de hulp van velen. We danken alle vrienden en collega's voor hun inzet, en Jaap Grave, Marc le Clercq en Arthur Verbiest voor het redigeren van de artikelen. En onze dank gaat ook naar Mohammad Farhan Hibatullah en Amalia Astari voor het verzorgen van dit e-boek.

Depok, januari 2019

Christina Suprihatin & Munif Yusuf

Weg tot het oosten

Afscheidsbundel voor Kees Groeneboer

Voorwoord i

Inhoud ii

Letterkunde

1. Een koloniale idealist in de Oost: Met Jacob Haafner
op reis in India 1
Rick Honings
2. De relatie Sjahrir – Du Perron, een reconstructie 10
Kees Snoek
3. ‘Ik begrijp van dat leven werkelijk niets’: Gerard Reve
in Indonesië 27
Olf Praamstra
4. Zoektocht naar een Zwartzuster Representatiekritiek
van de zwarte figuraties in ‘Mijn Zuster de negerin’
(1935) van Cola Debrot 37
Rianti Demerista Manullang
5. De representatie van Boeroe in de werken
van Beb Vuyk en Laksmi Pamuntjak 52
Christina Suprihatin

Geschiedenis

6. Van Chocolate’tot Papegaaien: Toeristische beschrijving in
Nederlands-Indië in de karikatuur van Oscar
Fabrès 1932-1933 65
Achmad Sunjayadi

7. Maria Walanda Maramis and Realms of Minahassan
Women 77
Yuda Tangkilisan
8. Van 'Villa Isola' naar 'Bumi Siliwangi' De nalatenschap van
Dominique Berretty (1891-1934) 87
Gerard Termorshuizen, Coen van 't Veer

Taalkunde

9. Corpora bij het Leren van het Nederlands als Vreemde
Taal 101
Zabroh Nuriah
10. Gaat het lidwoord *het* echt verdwijnen? Het Nederlandse
genussysteem op drift 110
Herman Giesbers
11. C of K Het scheelt! Naam als levenslange
databank 118
Andrea Djarwo
12. Accentverschuivingen. Losse observaties van
een amateur 130
Arie Gelderblom
13. Lexical Errors in Translating Familiar Cultural Item in
Procedural Text 138
Riska Risdiani, Christina Suprihatin
14. Tweetalig Brussel: Worden Nederlandse Sprekers Wel
Eerlijk Behandeld in het Taalbeleid ten aanzien van de
Tweetalige Brusselse Samenleving?
Een Culturele Studie 151
Fajar Nugraha

Cultuur

15. Cultural Maintenance Based on the Vocabulary of the Extinct Language of Tugu Creole	161
<i>Lilie Suratminto</i>	
16. Nederlandse culturele identiteit: Tussen being en becoming	196
<i>Munif Yusuf</i>	
17. De Taal van Indo's als een Culturele Identiteit in de Macht en Geschiedenis	204
<i>Triaswarin Sutanaribesti</i>	
18. Als Je Denkt aan Nederland	210
<i>Henk Noorland</i>	
Korte biografie van de schrijvers	211

Een koloniale idealist in de Oost

Met Jacob Haafner op reis in India¹

Rick Honings

In 1860 wist een roman heel Nederland te schokken: *Max Havelaar* van Multatuli, het pseudoniem van Eduard Douwes Dekker. Het is zonder twijfel het bekendste Nederlandse boek uit de negentiende eeuw. De auteur schreef het niet in de eerste plaats om een esthetische, maar om een idealistische reden: de verbetering van het lot van de Javanen. Max Havelaar mocht een kritisch en soms revolutionair boek zijn, antikoloniaal is het niet. Nergens lezen we dat Multatuli tegenstander was van het koloniale systeem als zodanig. Hij droomde er zelfs van keizer van Insulinde te worden om een goed Nederlands bestuur te vestigen. Daar komt nog bij dat de grootste schurk in het boek geen Nederlander is, maar een Indonesiër: de regent. De Nederlanders verwijt hij slechts dat ze te weinig doen tegen het verwerpelijke gedrag van de lokale heersers, met geschiedenissen als die van Saïdjah en Adinda tot gevolg.

Multatuli was niet de enige die literatuur inzette om maatschappelijke misstanden te bestrijden, commentaar te leveren of veranderingen te bepleiten. Er waren al eerder schrijvers die de ongelijke koloniale verhoudingen aan de kaak stelden. Een van hen was Jacob Haafner (1755-1809). In zijn eigen tijd genoot zijn werk enige populariteit, getuige vertalingen in het Duits, Frans en Engels, maar nadien raakte het in de vergetelheid. Net als Multatuli was hij een begenadigd verteller, die met oog voor kleurrijke details en een neus voor smeuge verhalen zijn belevenissen beschreef. In 1806 verscheen *Lotgevallen op eene reis van Madras over Tranquebaar naar het eiland Ceilon*, twee jaar later kwam *Reize in eenen palanquin* uit, en in 1810 *Reize te voet door het eiland Ceilon*, maar toen was Haafner al overleden, 54 jaar oud. Postuum volgden nog enkele teksten, maar het is zijn *Reize in eenen palanquin*, een geromantiseerde autobiografie, die het meest de moeite van het lezen waard is.

Haafner werd in 1755 geboren in Duitsland en verhuisde als kind naar Amsterdam. Op zijn elfde, in 1766, nam zijn vader (die kort tevoren als scheepsarts in dienst van de VOC was getreden) hem mee op reis. Onderweg stierf hij echter, zodat Jacob bij aankomst in een pleeggezin terecht kwam. In 1770 keerde hij terug naar Amsterdam, maar vanaf 1772 verbleef hij in India, in dienst van de VOC, eerst als klerk te Negapatnam en nadien als boekhouder in Sadras. Vooral in die laatste plaats voelde hij zich als een vis in het water. Zijn geluk werd verstoord door de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog, die in 1780 uitbrak. Een jaar later veroverden de Engelsen Sadras en werd Haafner enige tijd als krijgsgevangene vastgezet.

Tussen 1781 en 1786 maakte hij enkele grote reizen, onder meer naar de VOC-kolonie Ceylon (thans Sri Lanka) en naar Calcutta, het toenmalige bestuurscentrum van de Engelsen in India. In 1786 reisde hij langs de oostkust van India, waar de VOC in de zeventiende eeuw versterkte vestigingen had gebouwd. Daarna ging hij terug naar Europa, om zich in 1787 in Amsterdam te vestigen, waar hij trouwde, kinderen kreeg, en – omdat hij geen passend werk kon vinden – noodgedwongen broodschrijver werd. Ook in dat opzicht lijkt hij op Multatuli.

Pas de laatste jaren is er sprake van een herwaardering van zijn werk. Tussen 1993 en 1997 verscheen er een wetenschappelijke heruitgave van zijn verzamelde werken in drie delen (De Moor, 1993-1997) en in 2008 publiceerde Paul van der Velde de biografie *Wie onder palmen leeft* over hem. Ontbrak hij in eerdere literatuurgeschiedenissen nog al eens, in de Taalunie-uitgave *Alles is taal geworden* besteden Willem van den Berg en Piet Couttenier vijf bladzijden aan hem (Van den Berg & Couttenier, 2009, pp 120-124). Bij een breder publiek drong Haafner door dankzij de bewerking die Thomas Rosenboom maakte van één van zijn werken onder de titel *Exotische liefde* (Van Boven, Praamstra & Rosenboom, 2011).

Kritiek op het kolonialisme

Net als Multatuli uitte Haafner in zijn werk felle kritiek op de vaak mensonterende uitwassen van het Europese kolonialisme. In 1805 bekroonde Teylers Godgeleerd Genootschap te Haarlem zijn *Verhandeling over het nut der zendelingen en zendelings-genootschappen*. Daarin liet de auteur er geen misverstand over bestaan dat hij het zendelingswerk dat de Europeanen in de Oost verrichtten, nutteloos vond. In de eerste plaats omdat andere volkeren al genoeg hadden aan hun eigen God, maar vooral omdat de blanken in de koloniën geen voorbeeldfunctie vervulden, maar

zich als tirannen gedroegen. Degenen die zendelingengenootschappen oprichtten, wisten niet hoe het er in de koloniën aan toging:

Zij weten niet, dat alle bekeerde heidenen door hen met de uiterste verachting worden behandeld. Zij kennen het lage vooroordeel der Blanken tegen de Indische Volken niet. Zij weten niet dat de slordigste, de snoodste [misdadigste] Europeërs, zoo in leefwijze als opvoeding en gedrag, zich oneindig beter acht en door zijne Landgenooten geacht wordt, dan de eerlijkste, de braafste, de deugdzaamste en menschlievende Indiaan, Hindou of ander Heiden. Eindelijk hun is onbewust, hoe men deze neophijten [bekeerlingen] zal onderdrukken, zwaren arbeid opleggen en duizend kwellingen aandoen, die de Leden van dergelijke Societeiten, nooit ter ooren zullen komen, om dat hunne Zendelingen omtrent de dwinglandij en het schandelijk leven der gindsche Europeërs een diep stilwijgen in acht nemen, waar door die dus in *Europa* meest al onbekend zijn en blijven. (Haafner 1807, pp. 119-120)

Voor al de Engelsen, die hij ‘blanke tirannen’ noemt, moeten het bij hem steeds weer ontgelden. Maar ook de Hollanders krijgen ervan langs, bijvoorbeeld in een passage over executies in Indië. Haafner vond het onbegrijpelijk hoe makkelijk men met een menschenleven – ‘Wel te verstaan van de zwarte menschen’ – speelde. Talloze lieden werden onschuldig ter dood gebracht, want: ‘Wie zoude ook voor eenen Zwarte zoo vele omstandigheid maken?’ (Haafner, 1808, deel 1, p. 244).

Waar de Engelsen doorgaans voor de dood door ophanging kozen, waren de executies van slaven door de Hollanders nog wreder. Zo was Haafner er zelf getuige van geweest hoe een jonge slavin van een Kaapse burger (in Zuid-Afrika) gestraft werd, omdat ze het huis van haar meester in vlammen had willen zetten. Ze werd, tot Haafners ontzetting, levend verbrand. Maar ook in Batavia kon men er wat van. Daar werden gevangenen soms ‘gespit’:

Boven op de punt van eenen langen paal is eene spitse ijzeren pen, omtrent een duim dik, en drie à vier voet lang, bevestigd. Deze ijzeren pen nu, wordt den Delinquant van achteren, bij het fundament in, lang den rug, tusschen vel en vleesch gestoken, dat ze boven bij den nek weder te voorschijn komt; nu plant men den paal, met den man daarop gepend zittende, overeind in den grond, en dit noemt men spitten. (Haafner, 1808, deel 1, p. 246)

Elders windt hij zich op over de hongersnood die onder de lokale bevolking heerst, terwijl de pakhuizen van de Engelsen vol voedsel liggen: 'Ik herinnerde mij deze straten vervuld gezien te hebben met uitgeteerde geraamten en schrikverwekkende gedaanten, die van den woedendsten honger gepijnigd, door elkanderen wemelden' (Haafner, 1808, deel 2, p. 244). Zijn dat nu menslievende Europese christenen, die de inheemsen aan hun lot overlaten en ze als beesten laten creperen?

Over het kolonialisme zelf is Haafner eveneens kritisch; hij hekelt de 'onverzadelijke gouddorst en veroveringszucht' van de Europeanen. Volgens hem werden ze door de inheemse bevolking vriendelijk ontvangen, maar maakten zij misbruik van de gastvrijheid:

Met de belagchelijkste plegtigheden, en met de uiterste onbeschaamdheid, nemen zij, in naam hunner Maatschappij of van hunnen Koning, terstond bezit van zulk een land, waarop dezelve even zoo min regt van aanspraak hebben, als op de bergen in de maan; matigen zich (soms tijds voort na deze bespottelijke bezitneming) de heerschappij over de Inboorlingen aan, beschikken over derzelve vrijheid, goederen, ja leven – met de beleedigendste willekeur, en schrijven hun wetten voor, gansch tegenstrijdig met derzelve godsdienst, gewoonten, aard en gebruiken. Zoo zij zich aan deze dwingelandij weigeren te onderwerpen, of zich met geweld daartegen verzetten, doet men hen eenen bloedigen oorlog aan; men oefent allerlei wrede heden en geweld aan hun uit, men verbrandt hunne steden, hunne dorpen, men roofd hun vee – in één woord – men woedt onder hen met vuur en zwaard – tot dat die ongelukkigen op het laatst gedwongen zijn, zich onder het smadelijk en hatelijk juk dezer blanken te krommen. (Haafner, 1808, deel 1, p. 344)

Een koloniale idealist

Bovenstaande passage kan men als antikoloniaal bestempelen, omdat de auteur het kolonialisme verwerpt. Maar om Haafner zelf een 'antikoloniaal' te noemen,² is te veel eer voor de man die zelf, hoe kan het ook anders, als kind van zijn tijd koloniaal dacht en handelde. De koloniale ideologie (of, in de woorden van Edward Saïd, het koloniale *discours* waarin hij zich bevond) was van grote invloed op hem. Het is daarom niet verwonderlijk dat ook een idealist met kritiek op het kolonialisme er koloniale opvattingen op na kon houden. Het vraagt om een kritisch, postkoloniaal perspectief om dat te illustreren. Daartoe richt ik de blik op

zijn *Reize in eenen palanquin*, over zijn tocht langs de oostkust van India in 1786.

Dat Haafner een koloniaal perspectief had, blijkt alleen al uit hoe hij reisde: letterlijk verheven boven de inheemse bevolking en gedragen door koelies. Haafner zat namelijk in een ‘palankijn’, een soort draagmeubel, dat werd gesjouwd door acht koelies. Haafner was lyrisch over dit in Europa onbekende vervoersmiddel: ‘Men moet er zelf in gezeten hebben, om er van te kunnen oordeelen. De beweging in denzelfden is zoo zacht, zoo onmerkbaar – dat men bijna niet weet dat men gedragen wordt. Het is als of men over den grond zweeft of vliegt’ (Haafner, 1808, deel 1, p. 16).

In zijn reistekst stelde Haafner deze verhevenheid nergens ter discussie, en hij liet zelfs niet doorschemeren dat de koelies geen prettig bestaan leidden, al moesten ze hem dagenlang door de stromende regen of de verzengende hitte dragen. Hun inspanning werd door Haafner niet als een vorm uitbuiting gezien, maar als een dienst, waarvoor hij betaalde. Als de koelies willen pauzeren of bidden, moeten ze Haafner om toestemming vragen. Niet voor niets duidt hij ze stevast aan als ‘mijne dragers’ of als ‘mijn volk’. Als er één ziek wordt, vervangt Haafner hem, zonder zich zorgen te maken over zijn toestand, als een lastdier. Nergens krijgen ze (en dat geldt voor alle inheemsen) een naam, in tegenstelling tot elke Europeaan die hij onderweg ontmoet. Zo worden bovendien voorgesteld als geboren dienaren, die van nature onderdanig, trouw en volgzaam zijn en hem als hun vanzelfsprekende leider erkennen.

In zijn tekst zet Haafner zich nadrukkelijk af tegen de Engelse kolonialen. Die trekken zich niets aan van de inheemse tradities en gewoonten, maar vreten en zuipen zich een ongeluk, met als gevolg dat ze hun gezondheid ruïneren. Haafner doet het voorkomen alsof hij heel anders is en wél opgaat in de inheemse bevolking: hij drinkt geen alcohol maar slechts water, en eet behalve rijst slechts kip of vis, bereid met Spaanse peper. Zo weigert hij met bestek te eten; net als de inheemse bevolking eet hij met zijn vingers. In zijn reisverslag gebruikt hij ook veelvuldig inheemse woorden, die hij soms voor de lezer vertaalt. Verder betoont hij zich, in navolging van de Indiase bevolking, een groot voorstander van het cremen, terwijl in die tijd in Europa het begraven in kerken nog gebruikelijk was. (Zoals bekend was Multatuli de eerste Nederlander die zich zou laten cremen, in Duitsland, 1887).

Zijn houding ten aanzien van de inheemse bevolking is volgens Haafner daardoor anders dan die van de andere (met name Engelse) kolonialen. Met hun weinig voorbeeldige levensstijl, hun tirannieke gedrag

en ‘onverdragelijke trotschheid’ (arrogantie) hebben de blanken zich de haat en verachting van de inheemse bevolking op de hals gehaald, merkt hij op: ‘Deze afkeer en verachting voor de blanken is algemeen, en strekt zich over allen uit – men moet hunne taal verstaan, en voor een sober, matig, zachtzinnig en menschlievend man bij hen bekend zijn, wil men vertrouwen bij hen vinden, en hunne genegenheid winnen’ (Haafner, 1808, deel 1, p. 28). Het is duidelijk dat hij zichzelf op deze manier presenteert als iemand uit die laatste categorie.

Dat hij zelf echter ook wel degelijk neerkijkt op de ‘Indianen’ (zoals hij ze noemt) blijkt echter in dezelfde passage, als hij pelgrims typeert als ‘blinde en domme Heidenen’. Dat hij de Europese cultuur superieur acht, komt bijvoorbeeld tot uiting in de beschrijving van een duivelsuitdrijving. Uit zijn woorden komt duidelijk naar voren dat Haafner, die zichzelf neerzet als het toonbeeld van kalmte, dit maar weinig beschaafd vindt. Het ‘getier en gewoel’ verbijsterde hem. Zelf zondert hij zich liever af om op een berg naar de zonsopgang te kijken, en hij vindt het onbegrijpelijk dat de gelovigen daar geen oog voor hebben, maar als dieren ‘als een digte hoop mieren’ bij elkaar staan om naar ‘goochelaarij’ te kijken (Haafner, 1808, deel 1, pp. 30, 33, 35, 47). Als hij verderop twee naakte fakirs ziet die zichzelf kwellen door hun armen dagenlang in de lucht te steken, sterkt hem dat in zijn overtuiging dat de ‘Indianen’ minder beschaafd zijn. In dergelijke passages maakte Haafner – niet voor het laatst – een onderscheid tussen hemzelf als een Verlichte Europeaan met gezond verstand en de inheemsen die weinig rationeel zijn.

Haafner speelt in zijn reistekst zelf ook wel een erg heldhaftige rol. Zo beschrijft hij hoe hij verdwaalt, terwijl het donker wordt en regent. Tot overmaat van ramp valt hij in een ondergronds hol, boven op het rottende kadaver van een buffel. Maar omdat hij geen hand voor ogen ziet, brengt hij daar de nacht door. De verstandige Haafner lijkt niet van zijn stuk te brengen. ’s Ochtends wordt pas goed duidelijk hoe rampzalig zijn situatie is. Hij vreest van honger en dorst te sterven. De volgende dag betoont hij zich evenwel een echte avonturier, die kalm en vastberaden zijn lot in eigen hand durft te nemen. In de afgrond blijkt een spelonk te zijn, waar hij in kan kruipen. Hij snijdt enkele repen van het rottende vlees af om de ergste honger en dorst te stillen, bidt tot God en begeeft zich in de duisternis. Na een wanhopige tocht bereikt Haafner het daglicht. Hij heeft de dood in de ogen gekeken, maar het overleefd!

Ook op andere momenten speelt Haafner een heldenrol. Op een gegeven moment hoort hij dat een Engelse officier voor zijn plezier een

kogel op een aantal huizen van de plaatselijke bevolking heeft afgevuurd, met een verwoestende brand als gevolg. Haafner is buiten zichzelf van woede. Als hij de officier enige tijd later in een naburig dorp tegenkomt, begint hij een gevecht en dwingt hem om de getroffen families schadeloos te stellen:

‘Mijn Heer!’ zeide hij gansch ontdaan tegen mij, ‘ik heb dit volk vergoeding beloofd, en ik zal mijn woord houden; doch is het fatsoenlijk en braaf, dat gij eenen Europeaan, eenen Engelschen officier, om eene partij zwarte honden, dus aanvalt en onwaardig behandelt?’ ‘Wat praat gij van honden!’ riep ik driftig uit, ‘deze lieden, die gij zoo veracht, hebben gewis edeler en deugdzamer gevoelens dan gij, alhoewel zij zwart zijn. (Haafner, 1808, deel 1, p. 310)

Hier presenteert Haafner zich als een redder, die korte metten maakt met tirannen en het opneemt voor de inheemse bevolking, die hij voorstelt als volgzaam, gedwee en afhankelijk.

Het hoogtepunt van Haafners reis vormt de ontmoeting met Mamia, een *devedaschie*, een jonge, exotische tempeldanseress. Haafner laat de groep waar ze deel van uitmaakt voor zich dansen, en na afloop wordt Mamia door een koppelaarster aan hem voorgesteld. Het is het begin van een exotische liefde. De auteur doet het voorkomen alsof Mamia verliefd op hem is geworden. In werkelijkheid was er natuurlijk sprake van een ongelijke machtsrelatie; het meisje, uit een lage kaste en bovendien wees, zag in hem de kans op een beter leven. Haafner beschouwde haar als een goede aankoop: ‘En dus geraakte ik in het bezit van deze schoone jonge Danseresse’ en als lustobject, met haar welgevormde heupen, zwarte haar en ‘schoone boezem’ (Haafner, 1808, deel 1, pp. 242, 332). Dat zij hondstrouw is en zich voor hem wegcijfert, vindt Haafner vanzelfsprekend.

Het slot van het boek is een romantische *tear jerker*. Omdat Haafner voor zaken weg moet, reist hij per schip, en laat Mamia achter. Ze vergezelt hem een stukje in de sloep die hem naar het schip zal brengen, maar dan slaat het noodlot toe. Het bootje slaat om en Haafner en zijn geliefde springen in het water. Mamia loopt daardoor een ernstige ziekte op, en sterft korte tijd later. *Reize in eenen palanquin* eindigt met een aangrijpende scène waarin Haafner haar brandstapel aansteekt, zoals ze gevraagd had. Zelf blijft hij verslagen achter: ‘De gansche wereld lag voor

mij, ik bevond mij alleen in dezelve, als in eene wildernis'(Haafner, 1808, deel 2, p. 514).

Besluit

Haafners werk, *Reize in eenen palanquin* voorop, is de moeite van het lezen waard. Met zijn esthetiserende landschapsbeschrijvingen, vertellingen over bloedstollende avonturen en ontroerende geschiedenissen weet hij lezers nog altijd te boeien. Zijn werk maakt een moderne indruk, niet alleen vanwege de stijl, maar ook door de inhoud. Haafners felle kritiek op het kolonialisme, dat hij als systeem verwierp, is verfrissend. In die zin zou men hem antikoloniaal kunnen noemen. Tegelijkertijd zat Haafner zelf ook gevangen in het koloniale discours van zijn tijd. Tussen de regels door wordt duidelijk dat de Europese cultuur voor hem hoger in beschaving stond dan de oosterse. Die superioriteit komt ook tot uiting in de wijze waarop hij zichzelf representeert ten opzichte van de 'Ander': als een kalme, Verlichte Europeaan, die gevaren trotseert, de bevolking redt en vrouwen aantrekt. De idealist die zo kritisch was over het kolonialisme, kon zich dus niet ontworstelen aan de koloniale ideologie.

Noten

1. Dit artikel is gebaseerd op het hoofdstuk 'De koloniale idealist' dat zal verschijnen in de literatuurgeschiedenis die ik samen met Lotte Jensen komend jaar zal publiceren, *Romantici en revolutionairen. Literatuur en schrijverschap in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw* (Amsterdam: Bert Baker, 2019).
2. Vergelijk Peter van Zonneveld, 'Éen échte antikoloniaal: Jacob Haafner (1754-1809)', in: Theo D'Haen & Gerard Termorshuizen (red.), *De geest van Multatuli. Proteststemmen in vroegere Europese koloniën* (Leiden: Vakgroep Talen en Culturen van Zuidoost-Azië en Oceanië, 1998) 19-29. Thomas Rosenboom neemt de typering 'antikoloniaal' van Van Zonneveld over in zijn voorwoord bij de uitgave *Exotische liefde* (19).

Bibliografie

Moor, J. de (ed.) (1993-1997) *De werken van Jacob Haafner*. (Delen 1-3). Zutphen: Walburg Pers.

Velde, P. van der (2008) *Wie onder palmen leeft. De sublieme wereld van Jacob Haafner*

(1754-1809). Amsterdam: Bert Bakker.

Berg, W. van den & P. Couttenier (2009) *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de*

Nederlandse literatuur 1800-1900. (pp 120-124) Amsterdam: Bert Bakker.

Boven, E. van, O. Praamstra & T. Rosenboom (ed.) (2011) *Jacob Haafner, Exotische liefde.*

Bewerkt, hertaald en van een voorwoord voorzien door Thomas Rosenboom.

Onder redactie en met een nawoord van Erica van Boven en Olf Praamstra.

Amsterdam: Athenaeum - Polak & Van Gennep.

Haafner, J. (1807) Onderzoek naar het nut der zendelingen en zendelingsgenootschappen.

Verhandelingen raakende den natuurlijke en geopenbaarden godsdienst, uitgegeeven door Teylers Godgeleerd Genootschap (Deel XXII, pp 119-120)

Haarlem: Joh. Enschedé en Zoonen en J. van Walré.

Haafner, J. (1808) *Reize in eenen palanquin: of Lotgevallen en merkwaardige aantekeningen*

op eene reize langs de kusten Orixá en Choromandel. Amsterdam: Johannes Allart.

De relatie Sjahrir – Du Perron, een reconstructie

Kees Snoek

De Tweede Wereldoorlog: een cesuur

In oktober en november 1941 stuurde Soetan Sjahrir (1909-1966) uit zijn ballingsoord Banda-Neira enkele brieven aan familieleden op Java. Hij verontschuldigde zich, dat hij hun brieven zo lang onbeantwoord had gelaten. De brief die hij op 8 oktober schreef aan de zoon en dochter van zijn zuster Siti Sjahrizad (1907-1991), was naar hij zei de eerste persoonlijke brief die hij in 1941 schreef. Hij verklaarde zijn lange radiostilte als volgt: 'Ik had behoefte om te zwijgen en zwijgend toe te zien.' Zijn zwijgen had te maken met het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, waardoor hij op zichzelf was teruggeworpen. Maria Duchâteau (1909-1997), de vrouw met wie hij op 2 september 1936 'met de handschoen' in het huwelijk was getreden, had hij voor het laatst in september 1940 geschreven. Deze brief was via het Rode Kruis bij haar terecht gekomen; hierna was briefverkeer met Maria niet meer mogelijk als gevolg van de bezetting van Nederland door de Duitsers.

Maria was begin 1932 haar geliefde Sjahrir gevolgd, nadat hij eind 1931 was teruggegaan naar Nederlands-Indië om in opdracht van Mohammad Hatta (1902-1980) leiding te geven aan de zogenaamde Vrijheidsgroepen (Golongan Merdeka), die zich zouden bundelen in de Pendidikan Nasional Indonesia. Maar al op 14 mei 1932 was Maria door de koloniale autoriteiten op de boot terug naar Nederland gezet, omdat zij meenden, dat deze 'revolutionnaire gezinde' mevrouw in het land was gekomen op een geheime missie van de Onafhankelijke Socialistische Partij om de Indonesische vrouwenbeweging te organiseren (Anoniem 1934, p. 3).

Sjahrir moest noodgedwongen in Indië te blijven, totdat Hatta, die nog moest afstuderen aan de Economische Hogeschool in Rotterdam, zijn taak als voorzitter van de nieuwe partij kon overnemen, maar dit zou pas op 18 augustus 1933 gebeuren. Sjahrir had zich voorgenomen om zich zo spoedig mogelijk weer bij zijn geliefde te voegen, maar dit voornemen werd gefrustreerd doordat de nationale beweging telkens weer een beroep op hem deed. Ook bestond er onder zijn kornuiten weinig begrip voor zijn relatie met een Nederlandse vrouw. Bovendien lukte het hem maar niet om het geld bijeen te krijgen voor een reisbiljet naar Nederland. Toen er uiteindelijk een postwissel was gekomen van zijn broer Sjahsam (1911-1970), die bij Maria inwoonde, had Sjahrir voldoende geld bijeen om de overtocht te maken. In afwachting daarvan was hij naar zijn halfzuster Radena gegaan, in Batavia, terwijl er jacht op hem werd gemaakt. Hij werd echter op 26 februari 1934 in Radena's huis door de politie gearresteerd, nadat een dag tevoren andere kopstukken van de Pendidikan Nasional Indonesia, onder wie Hatta, waren aangehouden. Op de valreep was het Sjahrir niet gelukt weg te komen. Hij werd overgebracht naar de gevangenis Tjipinang, in februari 1935 verbannen naar het interneringskamp Boven-Digoel in de jungle van Nieuw-Guinea, en ten slotte een jaar later overgeplaatst naar Banda-Neira. Maria Duchâteau bleef al die tijd zijn voornaamste klankbord, zoals blijkt uit de 255 brieven die hij haar tussen december 1931 en augustus 1940 heeft geschreven. Zij heeft zelf pogingen ondernomen om zich bij haar – sinds september 1936 wettige – echtgenoot te voegen, maar die leden schipbreuk op gebrek aan geld en het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog.

Die oorlog zou wegens de internationale betrokkenheid het karakter krijgen van een 'wereldbrand', zoals Sjahrir allang had gevreesd, sinds de Spaanse Burgeroorlog, het Japans-Chinese conflict en de toenemende agressie van Hitler-Duitsland. In zijn brieven aan Maria en enkele anderen schrijft hij over deze geopolitieke toestanden die hij op de voet volgt, voorts uiteraard over het streven naar een onafhankelijk Indonesië, maar ook over zijn lectuur van filosofische, sociologische en economische standaardwerken en – vooral in de latere jaren van zijn ballingschap – over literatuur die hem wat te zeggen heeft en over klassieke muziek die hem in zijn eenzaamheid troost.

Op 8 november 1941 schrijft Sjahrir een brief aan de zoon van zijn zuster, Akky Djoehana (1925-2017), die hem meteen had teruggeschreven op zijn brief van 8 oktober en enthousiast had verteld over zijn literaire voorkeuren. Sjahrir probeert dan zijn liefde voor bepaalde schrijvers op

hem over te brengen, zoals André Malraux (1901-1976), van wie hij op dat ogenblik *Le Temps du Mépris* ('De tijd van verachting', 1935) bij zich heeft, een antifascistische roman over het ondergrondse verzet in Duitsland tegen de nazi's. Hij deelt Akky mee, dat de schrijver Eddy du Perron (2 november 1899 – 14 mei 1940) hem dit boek heeft toegestuurd, en vervolgt dan:

Je weet misschien, dat ik mij tot Du Perron aangetrokken voelde. Ik heb met hem gecorrespondeerd en we zouden de beste vrienden zijn geworden als hij niet zo plotseling aan zijn eind was gekomen. Zijn dood heb ik mij nogal aangetrokken. Ik heb bijna al zijn werken in mijn boekenkast. En eigenlijk heb ik enkele jaargangen Groot Nederland bijeengehouden voor zijn bijdragen, naast die van Slauerhoff en Ter Braak. Alle drie zijn ze nu dood. Du Perron, Slauerhoff en Ter Braak, maar voor mij leven ze alle drie voort.

Een epistolaire kennismaking

Hoe was het contact tussen Sjahrir en Du Perron tot stand gekomen? Du Perron, die, na een vijftienjarig verblijf in Europa, in oktober 1936 was teruggekeerd in zijn Indische geboorteland, had Sjahrir een brief gestuurd die te dateren valt rond begin juni 1939. Aanleiding voor die brief was een opmerking die Du Perron had gemaakt tegen de Indonesische rechtenstudent Soejitno Mangoenkoesoemo (1909-1947), met wie hij sinds medio 1938 bevriend was. Soejitno was een broer van de arts en nationalist Tjipto Mangoenkoesoemo (1886-1943), die eind 1927 wegens zijn politiek activisme naar Banda-Neira was verbannen. Soejitno moet zijn broer hebben geschreven dat Du Perron graag met Sjahrir van gedachten zou wisselen, en wel naar aanleiding van een artikel over literatuur en volk, dat de laatste had geschreven voor het jubileumnummer 1933-1938 van *Poedjangga Baroe* (De Nieuwe Dichter) (Sjahrir, 1939a). Dit nummer was met enige vertraging in maart 1939 verschenen. Du Perron had Sjahrirs artikel onder ogen gekregen en gemerkt dat hijzelf en zijn vriend Menno ter Braak (1902-1940) erin werden genoemd, maar gezien de rudimentaire staat van zijn Maleis had hij Soejitno gevraagd of deze het stuk niet kon laten vertalen. Soejitno vertrouwde die taak toe aan zijn medestudent Alwi Soetan Osman (1910-1968) en zo was diens vertaling in twee delen terechtgekomen in het progressieve Bandoengse tijdschrift *Kritiek en Opbouw*, waar zowel Nederlanders als Indonesiërs aan meewerkten (Sjahrir, 1939b). Het was in Bandoeng, waar Du Perron sinds september 1938 woonde, dat hij in nauw contact was gekomen met leden

van de Indonesische intelligentsia, wat ertoe had geleid dat zijn perspectief op het Indonesische nationalisme zich had verbreed en verdiept.

Sjahrir moet indirect via Tjipto of direct via Soejitno op de hoogte zijn gebracht van Du Perrons vriendschappelijke omgang met Indonesische intellectuelen, want op 4 juni 1939 schrijft hij Maria Duchâteau het volgende:

Ik heb ook een brief geschreven aan Du Perron. Zoals je misschien wel weet is hij nu op Java. Hij heeft contact met de Indonesische wereld. Hij komt zelfs bij Soejitno aan huis op Bogor. Hij leest de Poedjangga Baroe. Mijn stuk in het jubileumnummer heeft hij door Alwi laten vertalen. Naar aanleiding van dat stuk heeft hij door middel van Soejitno laten weten, dat hij graag met mij van gedachten zou willen wisselen. Daarbij moet hij ook aangeboden hebben mij zijn boeken te lenen. Je begrijpt wel, dat vooral dit laatste voor mij aanlokkelijk was. Maar ook zonder dit was ik al eerder van plan met Du Perron in contact te komen. Ik acht hem in staat om dieper in de Indonesische wereld door te dringen. Ik had daarom mijn inzichten aan de zijne willen toetsen en zelfs koesterde ik hoop, dat hij het zou aandurven een grote roman te ondernemen over dit koloniale leven, met het zwaartepunt op het Indonesische. Ik heb er nu nog niet over geschreven. De brief is nu natuurlijk maar een soort van introductie, waaruit blijken moet, dat ik zijn ideeën wel ken. Ik heb alles wat hij de laatste drie jaar in Groot-Nederland het licht heeft doen zien gelezen.¹ Ik heb daarover enkele opmerkingen gemaakt die een begin kunnen vormen van discussie. Ik heb enkele punten uit dat stuk van mij in Poedjangga Baroe nog eens extra onderstreept, ook al om het hem gemakkelijker te maken daarover een discussie te beginnen.

Deze eerste brief van Sjahrir aan Du Perron werd gevolgd door de publicatie, eind juni 1939, van Du Perrons reactie op Sjahrirs artikel 'Literatuur en volk', onder de titel 'Notities bij het artikel van Sjahrir' (Du Perron, 1939a; Snoek, 1990, p. 226-227).

Vermoedelijk heeft Sjahrir in een volgende brief Du Perron voorgehouden, dat er in Indië een belangrijke culturele rol voor hem was weggelegd. Het was hem ongetwijfeld ter ore gekomen, dat Du Perron zijn heil in Europa wilde zoeken en hij moet er bij hem op hebben aangedrongen om in zijn geboorteland te blijven en zijn talent in dienst te stellen van de Indonesische wereld. In reactie hierop heeft Du Perron Sjahrir persoonlijk geantwoord met een uitgebreide verantwoording, voorafgegaan door een karakterschets en positiebepaling van zichzelf, die hij onder de titel 'P.P.C. (Brief aan een Indonesiër)' als een open brief liet

afdrukken in *Kritiek en Opbouw* (Du Perron, 1939b). Die brief ‘pour prendre congé’ (‘om afscheid te nemen’) verscheen op 16 augustus, vier dagen nadat hij zich met zijn vrouw Bep en zoontje Alain in de haven Tandjong Priok had ingescheept, na te zijn uitgeluid door een bont gezelschap wegbrengers, onder wie de rechtenstudenten Soejitno en Alwi met hun echtgenotes. Op de valreep van zijn vertrek verantwoordde Du Perron zich dus in een open brief tegenover de balling Sjahrir. Het is een van Du Perrons belangrijkste teksten.

Open brief aan een balling

In zijn P.P.C. reageert Du Perron op het portret dat Sjahrir in zijn brief van hem had geschetst. Die brief is niet bewaard gebleven, maar op grond van Du Perrons antwoord valt de inhoud ervan wel enigszins te reconstrueren. Sjahrir moet allerlei argumenten van stal hebben gehaald, zoals het feit dat Du Perron toch ‘een zoon van het land’ was (zoals hij ook in een van zijn brieven aan Maria Duchâteau naar voren had gebracht) en dat hij beter op zijn plaats was in zijn geboorteland dan in Holland, waar hij nota bene nog nooit had gewoond. Bovendien was hij de aangewezen persoon om op te treden als gids en leermeester van de jonge Indonesische schrijvers, zoals hij al had laten zien in zijn stuk ‘Notities bij het artikel van Sjahrir’. Hij moest, kortom, zich nuttig maken en het land in cultureel opzicht vooruithelpen. Ook moet Sjahrir gehint hebben op Du Perrons vriendschap en politieke verwantschap met André Malraux, die in 1936 de democratisch gekozen Spaanse volksrepubliek te hulp was geschoten toen deze werd belaagd door Franco’s fascistische troepen.

Du Perron begint zijn antwoord met een *captatio benevolentiae*: ‘Geachte Heer Sjahrir, Het is niet makkelijk op uw brief te antwoorden in alle eerlijkheid, zonder gevaarlijk terrein te betreden, maar ik wil mijn best doen.’ Hierna schrijft hij, dat hij gezien zijn Franse en koloniaal patricische familieachtergrond altijd zo’n beetje de ‘lastige vreemdeling’ is gebleven in Holland. Hij omschrijft dan zijn (multi)culturele identiteit als volgt: ‘Ik ben atavistisch Fransman, qua opvoeding indische jongen, door taal en sommige gewoonten Hollander. Op het ogenblik weer zo vereuropeest, dat er van de indische jongen niet veel over is, zeggen sommigen – met wie ik het niet eens ben. Zet mij in een gezelschap echte indische jongens en na 10 minuten hebben ze mij als een der hunnen erkend.’ Vervolgens gaat hij in op het gevoel van *thuis* komen dat hij heeft als hij de rode aarde terugziet tussen zijn geboorteplaats Meester Cornelis en Depok – waar hij

ietwat melancholiek aan toevoegt: ‘terwijl mijn huis daar toch allang niet meer staat’.

Die sentimentele gevoelens zijn echter niet voldoende reden om in Indië te blijven, want de ‘platvloerse, hypocriete koloniale samenleving’ stoot hem af: ‘Het aantal 2e en 3e rangs-autoriteiten dat hier heerst en dat elkaar door chantage wegdrukt of in stand houdt, is verbijsterend.’ Het probleem is, dat in Nederlands-Indië de samenleving door dat soort figuren wordt overheerst, terwijl in Europa de wereld van de geest voldoende aanwezig is om enig tegenwicht te kunnen bieden aan de geborneerde wereld ‘van de ploertige slimmigheid’.

Maar dan komt een belangrijker argument: door zijn Indische verblijf van bijna drie jaar heeft Du Perron zijn nostalgische visie op zijn land van herkomst kunnen toetsen aan de werkelijkheid en nu dat eenmaal gebeurd is, is het voor hem klaar. Hij beseft, nu hij pas veertig is, dat hij terug moet naar Europa omdat daar ‘andere dingen’ zijn die hij moet doen. Du Perron legt niet uit wat die ‘andere dingen’ zijn, maar verderop in zijn brief heeft hij het over de ‘jongste generatie’ die daar opkomt en waarvoor hij nuttig kan zijn. Mogelijk heeft hij ook gedacht aan de reeks novellen die hij wilde schrijven, onder de werktitel ‘De Onzekeren’, en waarvoor hij archieven moest raadplegen, maar hij heeft het er niet over. Daarnaast heeft hij het gevoel alsof hij ‘verraad’ en ‘desertie’ zou plegen als hij *niet* naar Europa zou terugkeren. Verderop in de brief legt hij dat uit, waar hij zegt dat het hem tegenstaat om ‘in een betrekkelijke veiligheid’ in Indië te verkeren, ‘terwijl overmorgen mijn vrienden in Europa gebombardeerd en gegast kunnen worden’.

Het was duidelijk: de ‘grote wereldbrand’ kwam steeds nader en Du Perron wilde die in Europa meemaken, waar hij zich meer thuis voelde dan in het koloniaal geregeerde Indië. Nog tijdens zijn bootreis naar Europa zou inderdaad het startschot worden gegeven voor de Tweede Wereldoorlog: op 1 september 1939 viel Duitsland Polen binnen.

Vervolgens maakt Du Perron korte metten met Sjahrirs mening, dat hij veel gemeen heeft met zijn vriend Malraux – die ‘moderne held’ die strijdt voor een betere wereld – en met zijn suggestie dat hij diens voorbeeld zou moeten volgen. Du Perron wil zijn Franse vriend niet afvallen – hij noemt hem ‘het bewonderenswaardigste, geniaalste personage dat ik ooit ontmoette’ – maar karakteriseert hem daarna toch min of meer als iemand die, op basis van zijn visie op de collectieve mens van de toekomst, het Sovjetregime vergoelijkt: ‘Ik heb die “breedheid van opvatting” niet, die maakt dat hij partij kan kiezen voor een *toekomstige*

beschaving, met verkrachting van allerlei wat *in het beden* zijn eigen voorkeuren vertegenwoordigt; *ik* geloof niet in een vrijheid die van Stalin komt' (cf. Snoek, 2005, p. 761-763).

Sjahrir had niet alleen Malraux' activisme ten voorbeeld gesteld, maar ook dat van Ter Braak, die zich inspande voor het 'Comité van Waakzaamheid van anti-nationaal-socialistische intellectuelen', dat op 27 juni 1936 was opgericht. Hier ontbrak het Sjahrir aan kennis van Du Perrons betrokkenheid bij dit comité, want het was juist Du Perron die, op instigatie van Malraux, het initiatief had genomen om een Nederlandse pendant op te richten van het Franse 'Comité de Vigilance des intellectuels antifascistes'. Zonder zijn rol hierbij te noemen maakt hij in enkele kordate zinnen de omvang van zijn politieke engagement duidelijk:

Toch is het weer onjuist te menen dat ik mij gedekt en neutraal gehouden heb, want de keuze die u zegt dat Ter Braak gedaan heeft, heb ik sinds jaar en dag ook gedaan: ik ben óók pro-democratie en anti-dictatuur; ik was óók van de aanvang af lid van *Waakzaamheid*, en als de N.S.B. het ooit wint in Holland, sta ik, met Ter Braak en Greshoff, zeer behoorlijk op de lijst van lieden voor de emigratie of het concentratiekamp, daar twijfelt wel niemand aan.

Blijft over de vraag waarom Du Perron zich niet geroepen voelde in Indië te blijven om nuttig te zijn voor de opkomende 'jongste generatie' *Indonesische* schrijvers. Hij was toch al bevriend met de schrijfster Soewarsih Djojopoespito (1912-1977) en haar zuster Soewarni Pringgodigdo (1910-1967)? De laatste zou later een viertal artikelen publiceren over Du Perrons invloed op de Indonesische intellectuelen van haar kring en over zijn idee van de menselijke waardigheid, waarin hij overeenkwam met Sjahrir. Zij vertelt hoe Du Perron haar onderhield over de schrijvers van de wereldliteratuur, over Dostojevski, Poesjkin, Tsjechov, Shakespeare en Conrad, en dat volgens hem Slauerhoff (1898-1936), was hij blijven leven, de Nederlandse Joseph Conrad zou zijn geworden (Pringgodigdo, 1951). Toen Du Perron in Tandjong Priok op de boot stapte, nam hij ook afscheid van deze westers georiënteerde Indonesische intellectuelen die zich verbonden voelden met Sjahrir. Soewarni Pringgodigdo en haar man Karim behoorden eveneens tot de wegbrengers. Maar Du Perron bleef ook vanuit Nederland met zijn Indonesische vrienden corresponderen en in 1940 schreef hij een uitgebreide inleiding voor de Nederlandstalige roman *Buiten het gareel* van Soewarsih Djojopoespito, die nog datzelfde jaar verscheen bij uitgeverij W. de Haan in Utrecht.

Behalve zijn afkeer van de koloniale maatschappij was er nóg een belangrijke reden waarom Du Perron absoluut niet in Nederlands-Indië wilde blijven: hij zag in, dat het Nederlandse bewind er zijn langste tijd had gehad en hij wilde niet in de onzuivere situatie geraken dat hij gedwongen zou zijn te kiezen *voor* de Indonesiërs (met wier nationalistische verlangen hij sympathiseerde) en *tegen* zijn landgenoten. In een brief aan een kennis schreef hij op 7 juni 1939: ‘Om hier iets belangrijks mee te leven, moet je carrément van ras veranderen en onder de Indonesiërs gaan leven. Maar dat kàn je niet (tenminste niet met vrouw en kind!)’ (Du Perron, 1984, p. 201). Ten overstaan van Sjahrir argumenteerde hij:

Ik kan niet: *half* met de Indonesiër meegaan, klaar om tegen hem in het geweer te komen zodra hij, wat drommell! ‘ondankbaar’ en ‘al te brutaal’ wordt. Ik weet dat er koloniale helden zijn, ook alweer veel heldhaftiger lieden dan ik. Maar die rol laat ik dan ook graag aan dezulken over. Mensen ‘opvoeden’, om het resultaat van die opvoeding later met overtuiging de kop in te drukken, dat kan ik niet voelen als *mijn* taak. Doorgaan met die ‘opvoeding’, tot ik zelf naast de Indonesiër en tegenover mijn landgenoten sta, daar voel ik ook niets voor.

Du Perrons conclusie luidt: ‘Ik kan mijn verblijf hier niet *verantwoorden*, dat is duidelijk. Ik durf zelfs niet een zo grote mond opzetten als mijn bewonderde Multatuli – gesteld dat het praktisch mogelijk zou zijn – omdat ik niet, als hij, geloof aan de alleenzaligmakendheid van een verbeterd nederlands gezag. – U ziet: mensen als ik moeten opsjezen. Niet omdat zij verraders zijn [...] neen, omdat zij juist geen verraders – en zelfs geen halve verraders – *willen* zijn.’

Maar na die uitsmijter bekent Du Perron dat hij, die zich zo weinig Hollands voelt, in zichzelf het recht ontdekt ‘om voor het kleine land Holland op te komen, voor “onze vrijheid”. Gek, hè? Ikzelf wist niet dat ik tot dat nationalisme in staat was: maar als men inderdaad van Holland een “Gau” van Hitlerland wilde maken, dan zou ik mijn partij èrg goed weten; dan wens ik als Hollander mee te doen tegen die “germaanse broeders”.

Vervolgens keert Du Perron terug bij zijn uitgangspunt: ‘hier ken ik mezelf alleen het recht toe om me erg netjes en vriendelijk tegenover de Indonesiërs te gedragen, – en voor de zuiverheid van de situatie liever maar weer weg te gaan.’

Tot slot steekt hij Sjahrir een hart onder de riem: ‘Mensen als ú moeten de cultuur van dit land vooruitbrengen (van de politiek spreek ik

nog niet eens); niet “buitenspelers” als ik.’ En om wat van de zwaarte van zijn betoog af te nemen eindigt hij met enkele luchtige postscripta.

Voor Du Perron was trouw aan zijn vrienden een belangrijke waarde. Hij was pas tegen het einde van zijn verblijf in Nederlands-Indië, in juni 1939, begonnen met zijn boekzendingen aan Sjahrir, maar hij is er mee doorgegaan nadat hij in september 1939 in Europa was teruggekeerd en zich had gevestigd in het Noord-Hollandse Bergen. Vlak voor zijn vertrek heeft Du Perron nog een klein briefje aan Sjahrir gestuurd, dat gelukkig bewaard is gebleven.² De brief dateert van 10 augustus 1939 en begint als volgt:

Geachte Heer Sjahrir, Dank voor uw 2^e brief, die ik nog net kreeg. Over 2 dagen gaat mijn boot, vandaar dat ik u op uw nieuwe brief van boord antwoorden zal. Maar ingesloten vindt u een uitvoerige verantwoording, uitgelokt door uw 1^e brief. Ik heb u inderdaad geschreven; toen de brief klaar was, die overgelezen en verbeterd, en, omdat de tijd mij ontbrak, die brief zelf naar de drukkerij gezonden. Ik vond nl. dat de verantwoording, waartoe ik mij gedwongen had en die ik voor u schreef, zóó geworden was, dat ik er een p.p.c. van kon maken, ook voor anderen.

Met ‘uw 1^e brief’ doelde Du Perron op de al genoemde brief, waarin Sjahrir nader was ingegaan op ‘Notities bij het artikel van Sjahrir’ en er tegelijk bij Du Perron op had aangedrongen om te blijven. Dat Du Perron ervoor koos de redenen voor zijn vertrek uit Nederlands-Indië publiekelijk te verantwoorden tegenover een door het gouvernement verbannen nationalist was een symbolische daad van betekenis.

De outsider Du Perron, ‘ongewenst personage in Indië’ zoals hij zichzelf soms noemde (daarmee impliciet verwijzend naar de verrechtsing van de koloniale samenleving), legde verantwoording af aan Sjahrir, links-nationalistisch leider en dus fervent non-coöperator, die streefde naar een onafhankelijk Indonesië. Beide heren waren ‘ongewenste personages’ in een Nederlands-Indië dat vooral Nederlands-koloniaal wilde blijven.

Du Perrons open brief is in augustus 1945 als een afzonderlijke uitgave verschenen, ‘ter gelegenheid van de bevrijding van Indonesië’, zoals het colofon provocerend vermeldt, als nr. 3 van de serie Vliegend Verzet, onder redactie van F.E.A. Batten en in een oplage van 500 exemplaren. Het boekje van twaalf bladzijden werd gedrukt door drukkerij Albédon te ’s-Gravenhage en is vermoedelijk gefinancierd door Du Perrons trouwe Indo-Europese vriend Fred Batten (1910-1980). Batten haakte kennelijk aan bij de historische datum van 17 augustus 1945, toen

Soekarno de onafhankelijkheid van Indonesië uitriep. In januari 1946 verscheen bij uitgever De Telg in Amsterdam een tweede druk, in een oplage van 1000 exemplaren. Bovendien werd Du Perrons open brief, in de periode dat Sjahrir premier van Indonesië was (14 november 1945 – 27 juni 1947), in het Frans vertaald, en door André Malraux van een voorwoord voorzien waaruit diens steun blijkt voor de geproclameerde *Republiek Indonesia* (Du Perron, 2008).

Een gefaseerde waardering

Omdat Du Perron direct na de Duitse inval in Nederland en slechts enkele dagen voor zijn plotselinge overlijden de brieven van zijn correspondenten heeft verbrand, is Sjahrirs brief in antwoord op P.P.C. niet bewaard gebleven.³ Het is niet zeker of Sjahrir aan zo'n brief is toegekomen. Hij was namelijk nogal slordig en zo was hij Du Perrons Nederlandse adres, dat op een boekenpakket had gezeten, kwijtgeraakt. Op 14 januari 1940 schreef hij aan Maria Duchâteau, die verzuimd had Du Perrons adres op te geven: 'Ik ben hem antwoord schuldig op twee brieven. Als je hem weer eens ziet moet je hem maar uitleggen waarom ik nog niet geantwoord heb en meteen maar mijn verontschuldigingen aanbieden voor mijn slordigheid om het adres te verliezen. Ik zou het nu heel erg op prijs stellen met hem te corresponderen in deze tijd. Zou hij niet onder de wapenen moeten komen. [...] Ik ben benieuwd naar zijn inzichten in deze tijd.' Op 24 januari schrijft hij Maria: 'Zodra ik het adres van Du Perron heb schrijf ik hem. Ik hoop dat er in je volgende brief al een adres van hem is.' In zijn brief aan haar van 20 februari 1940 hetzelfde refrein: 'Je hebt in je brief weer vergeten mij het adres van Du Perron te geven. Ik zou hem nu wel graag willen schrijven. Ik ben hem nog een paar brieven schuldig.'

Misschien heeft Sjahrir Du Perron ten langen leste toch wel geantwoord, maar hoe hij over P.P.C. dacht, kunnen we lezen in zijn brief aan Maria van 24 januari 1940. Hij schrijft daar:

Zijn weggaan uit Indonesia met de motivering dat hij de Indonesiër gelijk geeft, maar niet tegen zijn eigen rasgenoten op wil trekken, zou uit de mond van een Nederlander uit Holland begrijpelijk zijn. Niet echter geheel verantwoord uit die van Du Perron, omdat hij, al zou hij ook geen druppel Indonesisch bloed hebben in zijn aderen, zoon van dit land is geworden en dus de wereld mag bekijken als zoon van dit land, de belangen van dit land en dit volk stellen boven die van Nederland en andere bloedgenoten. Nu gaat hij voor Nederland vechten zegt hij. Ik heb het idee, dat Du Perron

nog niet helemaal afgerekend heeft met dat Indisch-Nederlandschap van hem. Ik zal hem er wel eens over schrijven. Maar ik voel toch veel verwantschap met hem. Het is zoals je zegt een sympathieke kerel. Vooral zijn militante maar toch eerlijke scherpzinnigheid bevalt mij.

Uit deze passage blijkt, dat Sjahrir Du Perron in de eerste plaats beschouwde als een Indische Nederlander, dat wil zeggen een 'Indische jongen', zoon van het land omdat hij er was opgegroeid en vertrouwd was met land en volk. Toen Sjahrir op 4 juni 1939 Maria schreef over Du Perron, was hij er niet zeker van of hij geen Indo-Europeaan was, maar op grond van zijn lectuur van Du Perrons geschriften wist hij al zeker, dat hij geestelijk geen Indo was: 'Hij is een persoonlijkheid, geëmancipeerd, is zo niet cosmopoliet dan zeker Europeaan. Ik heb hem in die brief van mij aan hem ook vergeleken met Ter Braak, Marsman en Slauerhoff.'

Al in maart 1937 was Sjahrir bekend met werk van Du Perron: in het tijdschrift *Groot-Nederland* had hij de notities uit diens intellectuele dagboek gelezen die waren gepubliceerd onder de titel 'Blocnote klein formaat'. Die waren hem zeer goed bevallen. Maar toen hij een jaar later meer van Du Perron had gelezen, en ook van Ter Braak, was zijn waardering van de non-conformistische protagonisten van het tijdschrift *Forum* toch wat verminderd: hun intellectualisme ging vaak de kant uit van 'cynisme en haat', van 'zucht tot agressiviteit'. Hij miste bij hen het idealisme dat een eveneens cynische geest als Aldous Huxley wél bezat. Op 6 april 1938 schreef hij Maria, dat 'zelfs principiële non-conformisten, dat wil dus zeggen, de mensen, die voor alles de intellectuele eerlijkheid, de waardigheid en onafhankelijkheid van het intellect hoog willen stellen, tenslotte ook maar mensen blijven die heel erg afhankelijk zijn van hun omgeving en opvoeding'. Daarmee wilde hij zeggen dat ook zij niet vrij zijn van vooroordelen. Desalniettemin had de voor een ideaal strijdende Sjahrir ook bij Du Perron en Ter Braak een 'waardevol levensideaal' ontdekt, namelijk 'de intellectuele eerlijkheid [...] [b]egrip en objectiviteit ten opzichte van de wereld en de mensen'.

In zijn artikel 'Literatuur en volk' houdt hij de Indonesische jonge schrijvers voor, dat zij de romantische fase achter zich moeten laten en de eisen van het moderne realisme volgen, waarbij elk woord geladen is en er 'zo geserreerd, zo bondig mogelijk' wordt verteld. Hij stelt hun de roman *De rijke man* (1936) van Arthur van Schendel ten voorbeeld en beroept zich op de mannen van *Forum*. 'Wij zien het ook niet meer als het hoogste goed

te dwalen in wazigheid en lievigheid, tussen licht en duisternis. Wij hebben Du Perron, Ter Braak, Benda en Malraux gelezen en leren waarderen.⁷⁴

Zo zijn we getuige van Sjahrirs groeiende waardering voor Ter Braak en Du Perron. In een van zijn brieven aan Maria (18 juni 1938) betuigt hij zijn sympathie voor Ter Braak, omdat deze zelfkritiek kent, 'die durf om ook zichzelf te bespotten.' Verder had de epistolaire kennismaking met Du Perron en diens aanbod om hem boeken te sturen de balling Sjahrir uit zijn intellectuele isolement gehaald. Du Perrons kritische maar tactvol geformuleerde notities bij zijn artikel (gepubliceerd op 16 juni 1939) droegen daar ook toe bij. In die notities had Du Perron enkele al te stellige beweringen van Sjahrir genuanceerd: de geponeerde tegenstelling tussen het gevoel van de romantiek en de moderne rationaliteit was te sterk aangezet: had Stendhal niet geschreven: 'La tête ne doit jamais être que le valet de l'âme' ('Het hoofd moet nooit méér zijn dan de dienaar van de ziel'). Maar hij prees Sjahrir om zijn gevoel voor literaire kwaliteit, die voor hem bleek uit de zin: 'Wanneer hij [de Indonesische schrijver] het volk niet kan opvoeden met literatuur die de literaire proef kan doorstaan, dan past het hem niet dit langs literaire weg te doen, en zijn plaats in de volksopvoeding is dan het onderwijs, de journalistiek of de politiek.'

Op 8 augustus 1939 laat Sjahrir Maria weten, dat hij zich aangetrokken voelt tot Du Perrons 'literaire producten', maar kritisch blijft 'tegenover zijn beginselen en denkbeelden'. Hij had ook met zijn medeballingen over Du Perron gesproken; zij waren zeer te spreken over zijn hekeldicht – waarschijnlijk doelt Sjahrir op het vers 'Gorilla of Mens', gericht tegen Hitler-Duitsland (Du Perron, 1938). Enkele maanden later, als Sjahrir verbitterd is geraakt, omdat het koloniale gouvernement hem nog steeds geen perspectief op vrijlating heeft geboden, komt Du Perron hem nader te staan. Hij beroept zich op diens begrip van de 'menselijke waardigheid' en zegt dat hijzelf de laatste tijd veel oppervlakkiger en cynischer is geworden. Hij vervolgt:

Daarom misschien ook, dat ik mij de laatste tijd zo aangetrokken voelde tot het geestelijk nihilisme van Du Perron. Ik voel mij een beetje en misschien wel sterk verwant aan zijn spotzucht, aan zijn cynisme. Hij is ook de enige die mij geregeld boeken stuurt. Haast met elke post krijg ik boeken van hem. Het is mogelijk dat mijn 'nieuwe geesteshouding' gevolg is van onberekenbaarheid van de massa's, dat mijn verhoogd zelfgevoel, – individualisme – zelfrespect – menselijke waardigheid – niet anders is dan een poging om aan mijzelf in deze draaikolken van geestelijke verwarring van

onze tijd, een houvast te hebben. Wat de uitkomst zal zijn van deze verwarring weet geen mens, maar ik weet, dat ik stand zal houden voor mijn waarden, voor mijn zelfrespect, voor mijn menselijke waardigheid, zolang ik leef dan tenminste. In ballingschap of in vrijheid. [...] Je ziet een soort van nieuw geestesprogram. [...] Bijna een verdediging van Du Perron's nihilisme is het niet? Maar toch wel een vergoelijking en een verontschuldiging van hem, en daarmee ook van mijn zwak voor hem (Brief aan Maria, 16 december 1939).

Een ander begrip dat Sjahrir dankzij Du Perron leerde kennen, was dat van het intellectuele geweten. Het is een concept dat al bij Nietzsche voorkomt, die het omschrijft als het geweten dat de dingen door middel van de intelligentie tracht te begrijpen, zonder inmenging van de moraal. Du Perron achtte het van toepassing op André Gide, over wiens Sovjet-kritische boek *Retour de l'U.R.S.S.* hij in december 1936 schreef, dat Gide daarmee had 'getoond dat het intellectuele geweten het hoogste goed bleef van de intellectueel', door als *clerc* in de zin van Julien Benda aan politiek te doen zonder zijn intellectuele geweten op te offeren aan Sovjetpropaganda (Du Perron, 1956, p. 273). Sjahrir noemde, in een brief aan Maria van 14 januari 1940, Du Perrons intellectuele geweten 'werkelijk een van onze mooiste waarden van deze moderne tijd. Ik heb heel veel kritiek op hem, maar nog meer waardering.'

Enkele ontmoetingen

Intussen had Du Perron in Nederland kennis gemaakt met Maria Duchâteau. Dit gebeurde op 19 december 1939, dus rond de tijd dat Sjahrir kampte met een toenemend gevoel van onmacht, terwijl Maria al het mogelijke probeerde om samen met haar twee kinderen in Banda-Neira te geraken. Na een audiëntie met Charles Welter, de minister van Koloniën, zocht zij Du Perron op, die in het Rijksarchief te Den Haag materiaal bestudeerde voor zijn Onzekeren-project. Zij vroeg hem om advies en wilde ook weten 'of er geen kans op zou zijn Sjahrir naar hier te krijgen, wat *hij* graag zou willen'. Du Perron verwees haar naar de voormalige adviseur voor inlandse zaken F. Gobée (1881-1954) en stuurde deze meteen ook een brief, waarin hij Maria 'eenvoudig, flink, eerlijk' noemde (Du Perron, 1984, p. 385). Later kreeg zij van het ministerie te horen dat er geen bezwaar tegen bestond, dat zij op eigen kosten naar haar echtgenoot in Banda-Neira zou gaan. Maar toen zij eindelijk het geld voor

haar reis bijeen had, was de oorlog uitgebroken en vertrokken er geen schepen meer naar de Oost.

Het bericht van Du Perrons dood, op 14 mei 1940, bereikte Nederlands-Indië pas op 6 augustus, via een telegrafisch bericht uit Zwitserland. Begin september slaagde Sjahrir erin via het Rode Kruis zijn laatste brief te doen toekomen aan Maria Duchâteau. In die brief verwijst hij niet meer met de achternaam naar Du Perron, hij heeft het over Eddy:

De dood van Eddy heeft ook indruk op mij gemaakt en ik moest een opwelling om mijn gevoelens publiekelijk te uiten met geweld onderdrukken. Ik publiceer voorlopig niets meer. Ik ben blij dat jij zijn vrouw nog wat opfleuren kunt. Vertel haar maar dat haar man hier heel veel vrienden heeft en dat hij voor velen geestelijk voortleeft.

En hier begon voor Sjahrir de periode van zwijgen die hij pas op 8 oktober 1941 zou doorbreken.

Besluit

Op 22 oktober 1947, bijna vier maanden na het einde van zijn premierschap, werd Sjahrir in Parijs geïnterviewd door H.A. Gomperts (1915-1998). (Gomperts, 1947). Terwijl de eerste zogenaamde politionele actie (de eerste Nederlandse militaire agressie) maar net achter de rug is, beklemtoont Sjahrir het belang van culturele samenwerking tussen Nederland en Indonesië, want voor zijn culturele behoeften is Indonesië aangewezen op West-Europa, en in het bijzonder op Nederland. Jonge Nederlandse schrijvers en geleerden zijn in Indonesië welkom, mits zij niet de bedoeling hebben ‘om de Nederlandse politiek te dienen’. Hij geeft daarna als voorbeeld de rol die Du Perron heeft gespeeld in zijn land, hogelijk gewaardeerd om zijn persoonlijke contact met Indonesiërs. Sjahrir zegt daarover:

Hetgeen de schrijver E. du Perron voor de oorlog in dat opzicht heeft gedaan en daardoor ook aan sympathie voor Nederland gewonnen, kan moeilijk worden overschat. Zijn invloed op een aantal jonge intellectuelen was door de wijze, waarop hij met hen in contact is getreden, zeer groot [...] Hij benaderde de Indonesiërs niet van buiten als een interessant studie-object, zoals vele ‘ethici’ deden, maar hij ontmoette hen als gelijkwaardigen, als mensen, in wie hij een gemeenschappelijke menselijkheid herkende. Vrienden zoals hij, zijn de beste ambassadeurs die Nederland zenden kan.

Sjahrir heeft zich nog een laatste keer over Du Perron uitgelaten, nadat hij onder Soekarno's 'geleide democratie' allang op een zijspoor was gezet. In haar in 1963 verschenen reisboek *Java Bali* beschrijft Clara Malraux (1897-1982) een ontmoeting met Sjahrir, en het eerste wat hij haar zegt is: 'Voilà donc Bella!' ('Daar heb je Bella!') Bella is de fictionele naam van Clara in Du Perrons autobiografische roman *Het land van herkomst* (1935). Clara Malraux en Sjahrir hebben bij deze gelegenheid gesproken over hun vriend Eddy du Perron, over boeken, de Spaanse Burgeroorlog, het Franse Front Populaire, de Tweede Wereldoorlog, en dit alles, volgens Clara, 'avec une merveilleuse complicité intellectuelle' ('met een geweldige intellectuele medeplichtigheid'). Maar over de Indonesische politiek hebben ze gezwegen. Sjahrir woonde ergens in een desa en zou op 16 januari 1962 worden gearresteerd wegens vermeende betrokkenheid bij een aanslag op Soekarno. In november 1962 kreeg hij in de gevangenis van Madioen zijn eerste beroerte. Door zijn derde beroerte, in 1964, verloor hij zijn spraakvermogen. Bij haar afscheid van Sjahrir had Clara het idee een man van groot formaat te hebben ontmoet. Het regime van de 'Oude Orde' stond hem hierna toe om, samen met zijn echtgenote Siti Wahyunah ('Poppy', 1920-1999), met wie hij in 1951 was getrouwd, en hun twee kinderen, voor verdere medische behandeling naar Zürich te gaan. Sjahrir zou daar op 9 april 1966 overlijden. Vervolgens werd zijn lichaam teruggebracht naar Indonesië, waar hij een staatsbegrafenis kreeg op de Heldenbegraafplaats Kalibata.

In een brief van 14 juli 1932 schreef Sjahrir aan Maria Duchâteau, dat zij leefden in 'een groote tijd'. Dat wil zeggen een overgangstijd waarin grote veranderingen plaatsvonden. Dit is een besef dat Sjahrir deelde met Du Perron en het verklaart ook waarom Sjahrir Du Perrons 'Blocnotes klein formaat', die later gebundeld zouden worden onder de titel *In deze grootse tijd*, zo goed vond. De manier waarop het individu de confrontatie aangaat met zijn eigen tijd, laat zien hoe betrekkelijk zijn persoonlijkheid is. Du Perron en Sjahrir hebben elk op eigen wijze die confrontatie aangegaan, maar wel in het besef dat zij, als kinderen van hun tijd, mede door die tijd en door hun ervaringen zijn bepaald.

Zo laat ik in mijn biografie van Du Perron zien, hoe vaak hij in zijn brieven het woord 'omstandigheden' gebruikt om zijn eigen situatie te illustreren. Ook in *Het land van herkomst* komt het woord 'omstandigheden' dikwijls voor, maar Du Perrons fictionele *alter ego* Arthur Ducroo nuanceert de invloed van de omstandigheden in zijn paradox: 'men ontwikkelt zich ook door de omstandigheden alleen volgens zijn eigen natuur' (cf. Snoek,

2005, p. 747). Zet hiernaast een uitlating van Sjahrir in zijn brief aan Maria van 11 september 1937: ‘Wij zijn echter in veel opzichten slechts reflexen op toestanden en verhoudingen.’ Een zeer relativerende opmerking van iemand die zich marxist noemde, maar als politiek dier had Sjahrir veel meer zekerheden dan als zichzelf analyserend mens.

Zowel Sjahrir als Du Perron hadden een innerlijk conflict met hun omgeving dat de basis vormde voor hun uitgroei tot sterke, onafhankelijke persoonlijkheden. Beiden hebben hun persoonlijkheid doen gelden in een tijd die het uiterste van hen heeft geveerd.

Bibliografie

- [Anoniem] (1934). Het vonnis tegen Mohammad Hatta c.s. *Een onzinnig praatje. De Fakkel*, 4, 94 (11 december), 3.
- [Gomperts, H. A.] (1947, 25 oktober). ‘Onze cultuur aangewezen op West-Europa’. Interview met Sjahrir. *Het Parool*.
- Gomperts, H. A. (1947). Interview met Sjahrir. *Oriëntatie*, 1 (2) (22 november), 6-7.
- Malraux, C. (1963) *Java Bali*. Paris: Éditions Rencontre, coll. ‘L’atlas des Voyages’.
- Perron, E. du (1938). Gorilla of Mens. *Kritiek en Opbouw*, 1 (15/16) (16 november), 289.
- Perron, E. du (1939a). Notities bij het artikel van Sjahrir. *Kritiek en Opbouw*, 2 (9) (16 juni), 138-140; (10) (1 juli), 154-156.
- Perron, E. du (1939b). P.P.C. (Brief aan een Indonesiër). *Kritiek en Opbouw*, 2 (13) (16 augustus), 195-197.
- Perron, E. du (1956). *Verzameld werk* (deel V). Amsterdam: G.A. van Oorschot.
- Perron, E. du (1984) *Brieven* (deel VIII). Amsterdam: G.A. van Oorschot.
- Perron, E. du (2008). Lettre à Syahrir – pour prendre congé. Introduction Kees Snoek, préface André Malraux, annotations Pascal Pia. *Présence d’André Malraux*, 7, 85-91.
- Pringgodigdo, S. (1951). Du Perron dan pengaruhnya terhadap kaum intelek Indonesia 1936-1939. *Pudjangga Baru*, 13 (1-2) (juli), 28-35; *Sikap*, 29 (4 augustus), 6-7.
- Pringgodigdo, S. (1951). Du Perron - Sjahrir. *Sikap*, 33 (8 september), 6-7; 34 (15 september), 6; 36 (29 september), 6-7.
- Sjahrir, S. (1939a). Kesoesteraan dan Ra’jat’. *Poedjangga Baroe; Nomor Peringatan 1933-1938*, 17-30.

- Sjahrir, S. (1939b). Literatuur en volk I. *Kritiek en Opbouw*, 2 (6) (1 mei), 92-94; Literatuur en volk II. *Kritiek en Opbouw*, 2 (7) (16 mei), 108-109.
- Snoek, K. (1990). *De Indische jaren van E. du Perron*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar.
- Snoek, K. (2005). *E. du Perron. Het leven van een smalle mens*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar.

Noten

1. In *Groot-Nederland* waren enkele hoofdstukken verschenen van Du Perrons roman *Het land van herkomst* alsook de notities en commentaren die hij publiceerde onder de titel 'Blocnote klein formaat'.
2. Dit briefje is teruggevonden door Moechamad Akbar Djoehana ('Akky', 1925-2017), die tijdens de Indonesische Revolutie zijn oom heeft gediend als secretaris.
3. Du Perron verbrandde de brieven van zijn vrienden, omdat hij wilde voorkomen dat die in handen van de Duitsers zouden vallen (Snoek, 2005, p. 983).
4. Met de woorden 'licht en duisternis' zinspeelt Sjahrir op het veelgelezen boek *Door duisternis tot licht* (1911) van de Javaanse Kartini (1879-1904). Julien Benda (1867-1956) was de schrijver van het door Du Perron en Ter Braak bewonderde *La trahison des clercs* (1927), waarin hij de intellectuelen (*clercs*) aanklaagde die door hun keuze voor extreme ideologieën hun rol als intellectueel hadden verraden.

‘Ik begrijp van dat leven werkelijk niets’

Gerard Reve in Indonesië

Olf Praamstra

Inleiding

Bijna dertig jaar lang vertelde Gerard Reve spannende en vaak ook hilarische verhalen over zijn avonturen als militair tijdens de politionele acties in Nederlands-Indië. Wie hem en zijn werk beter kende, wist dat het allemaal verzonnen was, maar er bleven toch altijd mensen die het voor waar hielden. Het hoogtepunt en tegelijkertijd het einde van deze Indische mythe kwam in augustus 1996. Toen publiceerde het ANP een persbericht waarin stond dat Reve in de jaren veertig als dienstplichtig kapitein had gediend in Indië. De bron van het bericht was Reve zelf. Verschillende landelijk en regionale dagbladen namen het bericht over, maar moesten het na een week alweer rectificeren. Veel van hun lezers geloofden het niet. Het ANP deed onderzoek en Reve moest toegeven dat hij de verhalen over zijn dienstitijd in Indië verzonnen had. Hij was nooit in Nederlands-Indië geweest. (Praamstra, 2019)

Wel heeft Reve in 1978 als toerist een keer een reis door Indonesië gemaakt. Hij werd daartoe aangespoord door zijn vriend en levensgezel Joop Schafthuizen. Reve had Schafthuizen in oktober 1972 ontmoet, maar pas in 1975 kregen ze een vaste relatie en trok Schafthuizen bij Reve in, die een jaar eerder naar Frankrijk was verhuisd. (Maas, 2010, pp. 699-701, 788, 812-814 en 820; Maas, 2012, pp. 13-32)

Schafthuizen had in 1974 – hij was toen zesentwintig jaar – bijna zes maanden door Indonesië getrokken. (Reve, 1985, p. 235) Hij had er een fantastische tijd gehad. Het leven was er spotgoedkoop, het was altijd mooi weer en overal waren er jongens bereid om met hem het bed te

delen. Het was een paradijselijke ervaring geweest, waar hij Reve herhaaldelijk over verteld moet hebben. In april 1978 schrijft Reve aan een vriendin: 'Joop verlangt erg naar Indonesië terug. Hij houdt er zelfs rekening mede, dat ik mij er op den duur zal willen vestigen'. (Reve, 1994, p. 430) Schafthuizen schetste een wel heel idyllisch beeld van het leven daar:

Joop zegt, dat ik me vast en zeker erg op mijn gemak en gelukkig zal gevoelen in Indië, door de rust en de eerlijkheid en goedhartigheid van de mensen. Alle mensen schijnen daar goed gehumeurd en vrolijk te zijn, wat je van bijvoorbeeld Nederland bepaald niet kunt zeggen. (Reve, 1994, p. 431)

Met zulke overdreven verwachtingen kon de werkelijkheid alleen maar tegenvallen, maar wel wist Schafthuizen Reve op deze manier over te halen om voor hen beiden een reis naar Indonesië te boeken. Ze zouden twee maanden lang wegblijven. Op donderdag 8 juni in de namiddag vertrokken ze met Singapore Airlines van Schiphol. (Maas, 2012, pp. 119-124)

De volgende dag kwamen ze in Singapore aan. Ze logeerden bij Guus van Bladel, een oude vriend van Reve met wie hij in Weert nog een tijd in één huis had gewoond. Van Bladel was intussen verhuisd naar Singapore, naar een 'enorme flat' op tien hoog. Hier zouden ze drie dagen blijven. (Reve, 2007, p. 192)

Nop Maas heeft er in zijn biografie over Reve al op gewezen dat de reis van Reve en Schafthuizen door Indonesië goed te volgen is door Reve's dwangmatige behoefte om zijn indrukken in lange brieven op te schrijven. Vanuit Singapore schreef hij al zijn eerste brieven aan vrienden en kennissen in Nederland. (Maas 2012, pp. 121-122)

Bogor

Op maandag 12 juni vlogen ze van Singapore naar Jakarta. Ze gingen met een vroege vlucht, omdat ze Jakarta wilden overslaan om meteen door te reizen naar, zoals Reve het noemde, Buitenzorg. In zijn correspondentie gebruikt Reve herhaaldelijk de oude Nederlandse namen voor plaatsen in Indonesië. Zo wordt Indonesië Indië, heet Jakarta Batavia en Bogor Buitenzorg. (Reve, 1985, pp. 242-243 en Reve, 1994, pp. 433-434)

In Bogor namen ze hun intrek in Hotel Salak, dat tegenover de Kebon Raya lag en uitzag op de Gunung Salak. Het was een hotel met een rijke geschiedenis, die terugging tot het midden van de negentiende eeuw. Toen heette het nog Hotel Bellevue. Hier hebben veel bekende

negentiende-eeuwers (onder anderen Conrad Busken Huet) gelogeed. In het begin van de twintigste eeuw werd het overgenomen door A. Dibbets, waarna het Hotel Bellevue-Dibbets of ook wel kortweg Hotel Dibbets heette. Hij liet in 1923 op dezelfde plaats een nieuw en veel groter hotel bouwen met veertig kamers. (Anoniem, 1923) Tijdens de Japanse bezetting was hier het hoofdkwartier van de Kempeitai (militaire politie) gevestigd. Na de Indonesische onafhankelijkheid werd het weer een hotel, nu onder de naam Hotel Salak. Het was vanaf dat moment weer de toplocatie van Buitenzorg, maar tegelijkertijd een hotel in verval. De Nederlandse schrijver Hans Vervoort die er in 1975 logeerde vond het maar ‘een treurig geheel’:

De double-rooms zijn niet duur (f 20,- per nacht), maar je vraagt je af of het nou echt nodig is om de op zichzelf best aardige ruimten zo te laten verloederen: de kamers maken een vervallen indruk, de mandikamer is grauw, de bedden zijn niet luisvrij, aan de roomservice-bel zit een draadje dat na twintig centimeter eindigt. (Vervoort, 1975, p. 59]

Zo troffen ook Reve en Schafthuizen het drie jaar later aan; het was een en al vergane glorie. ‘Niets schijnt er na 1934 nog te zijn vervangen’, schreef hij aan Rob Nieuwenhuys. (Reve, 1985, p. 243) Lang bleef het een hotel in verval, totdat het in 1998 werd gerenoveerd en er nieuwe vleugels werden aangebouwd. Sinds die tijd heet het Hotel Salak The Heritage, een vier sterren hotel met 120 kamers. (‘History of Hotel Salak’. Website)

In dit hotel beleefde Reve een ‘bizar’ avontuur waarover hij een curieuze brief aan Rob Nieuwenhuys schreef. Reve moet zich ervan bewust geweest zijn dat wat zij deden absoluut niet door de beugel kon, maar dat belette hem niet om er op een van ironie doordrenkte manier over te schrijven. Schafthuizen wordt hier aangeduid met de naam Matroos.

In Buitenzorg wedervoer ons iets zeer eigenaardigs, dat ik je (met enige schroom) uit de doeken wil doen. We hadden in dat hotel een reusachtige zelfmoordkamer, met een soort aparte vóórkamer erbij, aan de gaanderij. In die zaal met deels nederstortend plafond stond niets, behalve twee bedden, een deels versplinterde kast van het Waterlooplein in Amsterdam, en een rond laag tafeltje en twee ‘fauteuils’ van de vuilnisbelt, één ervan zonder rechter leuning. Markeringen in de muurpleistering en twee lange dode buizen – de ene van gas of van

waterafvoer, de andere van drinkwater, maar beide dood – wezen op een vroegere kookplaats. Misschien was de kamer vroeger de keuken en woning van de bruine gérant. Aan een verteed snoer uit 1935 hing een zwartgebrand peertje van 15 of 20 Watt. (Gek, dat nooit enig hotel rekening houdt met de behoefte aan licht, om iets te zien en in je bagage te kunnen vinden; en nooit, nooit is er een tafeltje met een stoel, geschikt om te kunnen zitten schrijven. Een schrijver schijnt overal iets zeer, zeer zeldzaams te zijn.)

Maar hoe het zij: Matroos kon niet slapen, mede door het geraas van het verkeer, en ging naar de lounge, om een brief aan zijn moeder te schrijven. Dat is altijd goed. In jongens, die een brief aan hun moeder schrijven, schept God een welbehagen. Na enige tijd kwam hij terug, en meldde bedremmeld: ‘Ik heb een jongetje meegebracht. Dat vind je toch niet erg?’ In de lounge had dat jongetje hem duidelijk avances gemaakt. Ik keek en tuurde, bij dat pislicht van het gierigheidslampje van 20 Watt, en zag een heel mooi jongetje in een blauw matrozepakje, van een jaar of 11, 12, staan. Na enig getreuzel begon het jongetje zich uit te kleden. Dat bevreesdde mij. Kleine jongens zijn altijd een beetje verlegen en preuts, en nemen zelden het initiatief. Maar ik was erg vertederd en ontroerd, en visioenen van aankoop van boeken en leermiddelen doemden reeds op. Het jongetje deed zijn jekje en toen zijn T-shirtje uit. Wie schetst nu onze verbazing en die van vele andere huisvrouwen, toen het jongetje geen jongetje, maar een meisje bleek te zijn, met mooie harde tietjes! ‘Het is een meisje,’ zeide Matroos volledigheidshalve. ‘We moeten niet kieskeurig zijn,’ meende ik, ‘en God danken voor wat Hij ons toedenkt.’

Achteraf schaamde Reve zich wel voor wat er gebeurd was – ‘slecht is het allemaal wel’ – maar hij troostte zich met de gedachte: ‘We hebben haar niet mishandeld.’ (Reve, 1985, pp. 251-253)

Bandung

Na deze bewogen nacht in Bogor vertrokken ze de volgende morgen naar Bandung, waar ze logeerden in Hotel Trio aan de Jl. Gardu Jati No. 55-61. Ook dit was een vooroorlogs hotel. Onder de naam op de gevel van de entree staat het jaartal 1930. Het was in de koloniale tijd een ‘Chineesch hotel’ geweest. Zulke door Chinezen gedreven hotels waren een stuk goedkoper dan de ‘Europese’ hotels en werden vooral bezocht door Indonesiërs, Chinezen en Indo-Europeanen. Reve vond het veel beter dan het eerste adres: ‘Het is een motel in een lange steeg, waarin ieder zijn

eigen optrekje heeft aan een eigen waranda.’ (Reve, 1985, p. 242) Later is het flink uitgebreid met twee torenflats ernaast en achter. Het gebouw staat er nog steeds, maar is sinds kort gesloten, iets wat gezien de slechte beoordelingen die het hotel de afgelopen jaren kreeg ook wel te verwachten was. (‘Trio Hotel Bandung’. Website)

Ook in Bandung bleven ze maar één dag, maar lang genoeg voor opnieuw een opmerkelijke ervaring:

Wij tweeën zijn hier in Bandoeng een soort fabeldieren. Gisteren ging ik in de apotheek proberen wat zure zeep te kopen, omdat het babi vlees mij puistjes bezorgt. Van lieverlede doken van achter de kanselarij, uit de retortenlaboratoria, het ene na het andere personeelslid op. Op het laatst ook de geleerde: een Chinees meisje van 1.48 m hoog, dat heel aardig Engels sprak. Toen steeg de opwinding ten top. Alle andere klanten werden vergeten, en het vermoedelijk volledige personeelsbestand, 6 meisjes, met een soort reusachtige (1.75 m) bijenkoningin aan het hoofd, had zich nu verzameld. Eén meisje van haar uitte haar vreugde en opwinding door zich tegen het achterste van een ander meisje op te duwen, en min of meer a tergo [van achteren] met haar te paren, bij deze ondubbelzinnige bewegingen de tietjes van haar speelkameraadje terdege knedend. In Nederland zoude de apotheek daarna wel kunnen sluiten. Het komt mij voor, dat in dit gedeelte van de wereld de lichamelijke niet schuldbeladen is. Tegelijkertijd zijn het, geloof ik, erg kuise mensen wat de erotiek als geheel, het gevoel dus, betreft. Maar intussen was een mateloze hilariteit ontstaan. Op alles wat ik zeide, steeg een onblusbaar gelach op. Toen de aankoop gelukt was, en wij vertrokken, barstte achter ons een ekstases gejoel los. (Reve, 1985, pp. 243-244)

Surabaya

De volgende ochtend gingen ze met de trein naar Surabaya, waar ze van plan waren twee dagen te blijven. ‘Joop kent die stad een beetje’, schreef Reve. Maar Schafthuizen was het meeste vergeten. De Bamboe Denn waar ze wilden overnachten, kon hij niet terugvinden. Wel wist hij nog dat er een Engels taleninstituut aan verbonden was, waar mensen die Engels spraken in ruil voor lesgeven gratis mochten logeren. Ze kozen daarom voor een ander onderdak, vlak bij het station. Toevallig kwamen ze ’s avonds een jongen tegen die vlak bij de Bamboe Denn woonde, waar hij

twee keer per week Engelse les volgde. Ze besloten er later nog een keer naar toe te gaan. (Reve, 1985, pp. 249-250; Reve, 2007, p. 197)

De Bamboe Denn bestaat niet meer, maar in februari 1979 – een half jaar na Reve – heb ik er zelf samen met Heleen gelogeed. Het werd aanbevolen door het Indonesia Handbook van Bill Dalton, toen de bijbel voor reizigers in Indonesië:

Best for the money is Bamboo Denn, also called the Transito Inn, Jl. Pemuda 19; Rp375 for dorm beds, Rp1000 for a double room. Many advantages to staying here: it's open all night, it's central (750 m from Gubeng Station), and you get all kinds of information from other travelers (about 5 different versions of the Bromo trip every day!). (Dalton, 1978, p. 168)

Wij namen een 'double room' voor duizend rupia per nacht, toen ongeveer f 3.30, omgerekend nu anderhalve euro. De kamer was klein maar schoon en voorzien van een fan. In een van de mandibakken zwom een vis en overal lagen Story's en Libelle's. Er werd gezegd dat de eigenaar Nederlands sprak, maar die hebben we niet gezien. Wel klopt het dat er een taleninstituut aan verbonden was, waar Engels onderwezen werd. Wij moesten door de klassen lopen om bij onze kamer te komen. Aan Engelssprekende gasten werd gevraagd om een conversatieles te geven, wat de meesten ook deden. Ik heb niet gehoord dat zij daarvoor iets kregen, ook geen gratis onderdak, zoals Schafthuizen zich herinnerde.

Overigens is Reve er uiteindelijk nooit geweest. Van Surabaya reisde hij de volgende dag door naar Bali. Eerst was hij nog van plan om er op de terugweg langs te gaan, maar bij nader inzien was Surabaya hem te lawaaiig. Hij was intussen allergisch voor de onophoudelijke herrie om hem heen.

Bali

Reve en Schafthuizen deden er twaalf uur over met de trein en de bus om van Surabaya naar Den Pasar te reizen, waar ze in de late avond van vrijdag 16 juni aankwamen. Ze namen hun intrek in de Two Brothers Inn, een losmen gelegen op een rustige plaats. Tegenwoordig is er geen spoor meer van te bekennen, maar in 1978 was het een populaire bestemming. Bill Dalton schrijft in zijn Indonesia Handbook:

Two Brothers Inn, Jl. Banjar Tegal, lies 100 m down a lane running off the main road to Kuta Beach, Jl. Iman Banjo); Rp400 single (one bed), Rp500 single (two beds), or Rp600 double. Quiet,

clean, safe, has electricity, sitting toilets, showers, fragrant flowers. You can easily walk or take a bemo into town, Rp25. Just stroll down the lane in your swim gear with your towel over your shoulder and thumb a bemo to Kuta Beach for a swim, Rp50. Breakfast komplet: fruit salad, boiled eggs, banana pancakes, toast, coffee, etc.— Rp300. [...] Two Brothers will always tell you of an event going on in Denpasar — funeral, cockfight, dance, ceremony, or the like. (Dalton, 1978, p. 217)

Kortom, voor iemand als Reve die van rust en goedkoop hield, was dit uitermate geschikt. Hij was er dan ook enthousiast over:

Two Brothers Inn is een mooi hotelletje, verborgen in het begin van een kampong. Het voert geen bord, ook niet aan de straat, misschien om de hotelbelasting te ontduiken. Maar de buschauffeurs en de meeste bemo rijders kennen het. Doodse stilte. Het grenst aan een tempel, die eigendom is van de hotelier. Zeer propere, bijna Europese kamers, behoorlijk licht — waarbij ik kan schrijven — en flink ruimte vóór je appartementje, om in de schaduw buiten te zitten, overdag, en des 's avonds onder een elektrische lamp. (Reve, 1985, pp. 246-247)

‘We blijven hier nog wel een paar weken, op zijn minst’, voegde hij eraan toe. Maar Reve’s liefde voor Indonesië zou snel bekoelen. Was hij eerst nog ingenomen met het ontspannen en langzame leven van de Balinezen, na twee dagen begon het hem te irriteren:

Mensen die gejaagd leven boezemen mij weerzin in, maar die inertie, die volstrekte dadenloosheid, met overal halfnaakte vrouwen met drie kinderen aan haar lijven gekleefd, de mannen alleen maar vechthanen strelend en vertroetelend — ik kan mij met de beste wil van de wereld in zulk een bestaan niet inleven. (Reve, 1985, pp. 250-251)

Zijn ergernis over het leven op Bali zou nog sterker worden, toen ze een paar dagen later verhuisden naar het strand van Legian. Daar was het gedaan met de rust. Ze troffen rumoerige burens die bijna de hele dag de Stones op hun bandrecorder afspeelden. Reve voelde zich te oud – hij was 54 jaar – voor de hem omringende jeugdige toeristen. Hij hoorde tot een

andere generatie en ontwikkelde een allesoverheersende haat jegens de vakantievierende Australiërs:

Het verschil tussen de generaties is heel groot. Ik begrijp niets van die gemiddeld 25 jarige Australiërs die, bijna naakt, de gehele dag over wegen en kampongpaden knetteren op voor fl 12,50 per dag gehuurde motorfietsen, en die in halfduistere eettenten en bars de verdoving van elektrische muziek indrinken. Kunnen zulke mensen nog denken, en zo ja, over wat, vraag je je af. (Reve, 1985, p. 255)

Ze logeerden in de Mama Beach Inn, een hotel dat nu niet meer bestaat. (Reve, 2007, pp. 194-196) Sinds 1985 zit op die plek een Duits restaurant: Mama's German Restaurant. Als Kees Groeneboer weer eens de vakantie doorbrengt in de Three Brothers Inn in Legian en trek heeft in 'Bratwurst mit Fassbier', dan kan hij hier terecht. Het is maar een paar minuten lopen.

Voor Reve was het leven op Bali een ramp. Hij had gehoopt ergens een eenvoudig optrekje te vinden, waar hij zou kunnen schrijven, maar daar kwam in de hel van Bali niets van terecht. (Reve, 1985, p. 256) Zijn afkeer van de lawaaiige Australische toeristen – 'het domste vee dat je je kan indenken, echt de onbehouwenheid en leegte ten top' (Reve, 2007, p. 196) – groeide met de dag. Een week hield hij het nog vol, toen vlogen ze naar Yogyakarta.

Yogyakarta

Op 29 juni – ze waren nu iets meer dan twee weken in Indonesië – huurden ze voor duizend rupia een kamer in Hotel Asia Afrika aan de Jl. Pasar Kembang 21, een zijstraat van de Jl. Malioboro. (Reve, 1985, p. 258; Dalton, p. 111) Het is nog niet zo lang geleden afgebroken om plaats te maken voor een nieuw, modern gebouw: Hotel Neo Malioboro, onderdeel van een keten met vestigingen op verschillende plaatsen in Indonesië. In 1978 was het een klein, eenvoudig hotel en op het eerste gezicht viel het in alle opzichten mee, al was het maar omdat ze hier van 'dat Australische vee' verlost waren. (Reve, 1985, p. 259) Maar ook nu werd Reve gekweld door het onophoudelijke lawaai:

Het enige probleem – voor mij – in ons Indië is, behalve de betoverend mooie jongens, het lawaai. De verbrandingsmotor en de electronica zullen een einde maken aan alle beschaving, vrees ik. Als hier iemand in een woonwijk een transistor radio heeft, houdt hij die niet gierig binnenshuis,

maar zet haar met windkracht 12 op een tafeltje voor de deur. Het is ook heel gewoon om hier des morgens om 4.30 midden tussen de 20 hotelkamers, op de binnenplaats, een motorfiets vóór vertrek terdege op het vermogen van het gaspedaal te proberen en een dochtertje een minuut of 5 met de clakson te laten spelen. (Reve, 2007, p. 199)

Achteraf de beste herinnering van Reve aan Indonesië was een bezoek aan Parangtritis, de badplaats ten zuiden van Yogyakarta: ‘Daar een paar maanden te gaan zitten, om het grote wereldboek of wereldgedicht te schrijven – dat is mijn droom.’ (Reve, 1985, p. 265) Maar die droom werd geen werkelijkheid. Na zeventien dagen gingen Reve en Schafthuizen met het vliegtuig terug naar Nederland.

Slot

Ze vertrokken op 16 of 17 juli. De geplande twee maanden hield Reve niet vol. Iets meer dan een maand, toen moest hij weg. Nop Maas wijst er in zijn biografie al op dat Indonesië Reve erg was tegengevallen. Hij voelde zich eenzaam, hij kon niet met de mensen praten – ‘als ik hierheen ooit terug ga, leer ik eerst de taal’ (Reve, 2007, pp. 197-198) – en hij had last van angsten en depressies. (Maas, 2012, pp. 124-125) Het was zijn land niet: ‘Ik begrijp van dat leven werkelijk niets’, schreef hij aan Rob Nieuwenhuys. (Reve, 1985, p. 251) Dat begreep Schafthuizen dan weer niet. Nop Maas citeert een zin uit een brief, waarin die zijn onbegrip en irritatie niet langer kan verbergen: ‘Indonesia is een geweldig mooi land en het is verdomt jammer dat Gerard keer op keer in volstrekt overbodige depressies vervalt en waarvan de reden mij een raadsel is.’ (Maas, 2012, p. 124) Van de plannen om een huis in Indonesië te kopen en daar te gaan wonen – waar vooral Schafthuizen op gehoopt had – kwam uiteraard niets terecht. Eenmaal terug reisden Reve en Schafthuizen door naar hun huis in Frankrijk, waar ze bijna twintig jaar zouden blijven wonen. In Indonesië is Reve nooit meer geweest.

Bibliografie

- Anoniem (1923). Hotel Dibbets. *Het Indische Leven*, 4 (1922-1923) 42 (2 juni 1923), p. 834.
- Dalton, Bill (1978). *Indonesia handbook*, 2nd ed. Rutland: Moon Publications.

- History of Hotel Salak. (n.d.). The Heritage. Laatst geraadpleegd 30 oktober 2018 op <http://www.hotelsalak.co.id/?page=history>.
- Maas, Nop (2010). Gerard Reve, Kroniek van een schuldig leven, deel 2. Amsterdam: Van Oorschot.
- Maas, Nop (2012). Gerard Reve, Kroniek van een schuldig leven, deel 3. Amsterdam: Van Oorschot.
- Praamstra, Olf (2019). 'De Indische jaren van Gerard Reve'. Indische Letteren, [te verschijnen].
- Reve, Gerard (1985). Brieven aan geschoolde arbeiders, ed. Nop Maas. Utrecht etc.: Veen.
- Reve, Gerard (1994). Brieven aan Josine M., 1959-1982, ed. Nop Maas. Amsterdam etc.: Veen.
- Reve, Gerard (2007). Moedig voorwaarts. Brieven aan Bert en Netty de Groot, 1974-1997, ed. Nop Maas. Amsterdam etc.: Veen.
- Trio Hotel Bandung. (n.d.). Laatst geraadpleegd 30 oktober 2018 op <https://www.google.nl>.
- Vervoort, Hans (1975). Vanonder de koperen ploert. Amsterdam: Rap.

Zoektocht naar een Zwartzuster

Representatiekritiek van de zwarte figuraties in ‘Mijn Zuster de negerin’ (1935) van Cola Debrot

Rianti D. Manullang

Inleiding

Het is eigenlijk al wonderbaarlijk dat ik Frits Ruprecht heet, wat voor een ander alleen maar mag betekenen: zijn twee voornamen. Het is ook wonderbaarlijk dat ik hier op dit eiland, waar ik geboren ben, terugkom omdat mijn vader mijn moeder volgde, nu ook dood is, en misschien ook omdat ik genoeg heb van Europa waar men veel te weinig negers ziet. Ik ben blij dat ik voorgoed rijk ben. Bij een negerin wil ik leven. Ik zal haar noemen: mijn zuster de negerin.¹

Dit schreef Cola Debrot in zijn verhaal *Mijn Zuster de Negerin*, over de gedachten van Frits Ruprecht, degene die terug keerde naar Curaçao om een negerin te zoeken. Vanaf het moment dat er schepen vanuit Nederland naar andere continenten vertrokken om daar nieuwe bronnen te ontdekken en daarna te koloniseren, zijn er veel romans geschreven over de relatie tussen Nederland en de zogenaamde kolonie. *Mijn zuster de negerin* is een voorbeeld van verhaal dat zich afspeelde in de Nederlandse kolonie, Curaçao, of West-Indië. De problematiek tussen blank en zwart speelde op een andere manier een rol in dit verhaal.

¹ Debrot, 1935, p. 49.

Aanvankelijk blijkt uit het bovenstaande citaat het verlangen van Frits Ruprecht om een negerin te hebben. Het motief van terugkeer lijkt hetzelfde te zijn als het motief van kolonisatie, namelijk om het land in bezit te nemen of te hebben. Het verhaal *Mijn zuster de negerin* geeft dus ook weer de relatie tussen kolonisator-gekoloniseerde, de relatie tussen Nederland en Curaçao en de relatie tussen rassen en culturen.

De relatie tussen Nederland en Curaçao ontstond nadat de West-Indische Compagnie (WIC) het eiland in 1634 veroverd had. Aan het eind van de zeventiende eeuw werd Curaçao een Nederlandse kolonie. De bezittingen van de WIC, waaronder Curaçao, gingen nu over naar de Nederlandse staat. Vanaf 1996 werd Curaçao een zelfstandig land binnen het deel van het Koninkrijk der Nederlanden dat wordt aangeduid als de Nederlandse Antillen. De tijdsetting van dit verhaal speelt zich af in de jaren 30 van de twintigste eeuw toen Curaçao nog een kolonie van Nederland was. Frits is namelijk in 1902 geboren en hij was 16 toen hij verhuisde van Curaçao naar Nederland. Hij keerde terug naar Curaçao veertien jaar later, dat betekent in 1932. In die tijd was Curaçao nog geen zelfstandig land.

In de setting van koloniale periode toont het verhaal de distinctie in de relatie tussen Frits als de Westerse mens en de zwarte figuur waarnaar hij verlangt. De wijze waarop Frits de negerin noemde, duidt ook het raciale en sociale onderscheid aan. De term werd gebruikt om de raciale identiteit (huidskleur) van West en Oost te onderscheiden. Het gaat niet alleen om de fysieke onderscheiding, het verwijst ook naar de symbolische betekenis van beide posities in de maatschappij. In de koloniale periode noemde de westerling de inheemse bevolking in Suriname of Antillen ‘neger’ (man) en ‘negerin’ (vrouw). Symbolisch verwees deze aanduiding ook naar hun respectievelijke positie in de koloniale maatschappij, de meester-slaven relatie. In de hedendaagse context is het woord ‘neger’ of ‘negerin’ beledigend, maar in de koloniale context was het vanzelfsprekend.

Het feit dat het hoofdpersonage Frits een afspiegeling is van de identiteit van de auteur, Cola Debrot, impliceert dat de auteur zich daarvan bewust was tijdens het proces van schrijven. Hij was blank, maar was wel geboren en getogen op de Antillen. In dit geval neemt de auteur een bepaalde positie in bij de wijze waarop hij de figuraties karakteriseert. Door het memoire-achtige karakter van Frits, draagt Debrot bij aan het koloniale discours met betrekking tot de representatie van de blanke en zwarte personages. Daarom lijkt het mij interessant om de zwarte personages te analyseren en te kijken wat dat oplevert. Ik ga onderzoeken of de manier

waarop de ‘zwarte’ figuraties in de tekst worden gerepresenteerd als de ‘Ander’ ook geldt voor familie en vrienden. Dat het koloniale discours toen als vanzelfsprekend werd verondersteld, zal ik hier proberen aan te duiden in de wijze waarop het Oosten ten opzichte van het Westen wordt gerepresenteerd in de literatuur. Aan de hand van een postkoloniale representatieanalyse zal ik onderzoek doen naar de vraag: hoe worden de zwarte figuraties in *Mijn Zuster de negerin* gerepresenteerd?

Allereerst zal ik met een theoretisch kader een duidelijk beeld scheppen van de concepten die ik hanteer. Ik begin met de beknopte concepten over de representatiestrategie van Maaïke Meijer, Bill Aschroft en Stuart Hall. Vervolgens behandel ik het concept van *Oriëntalisme* van Said als de basistekst voor de Westerse representatie van de Oosterse. Ik sluit het theoretische kader af met de ‘othering’-strategie die bekritiseerd wordt door Elleke Boehmer in *Colonial & Postcolonial Literature* (2008) en de representatie-strategie in *Imperial Eyes* (2008) van Mary Louise Pratt. In het volgende gedeelte analyseer ik de zwarte figuraties op basis van de theoretische uitgangspunten van Boehmer en Pratt in drie thema’s, onder andere *contact zones*, *othering* en *anti-conquest*. Afsluitend formuleer ik mijn conclusie en een aanbeveling voor vervolgonderzoek.

Theoretisch kader

Voor het theoretisch kader heb ik diverse theorieën van deskundigen op het gebied van postkoloniale analyses geraadpleegd. Uiteindelijk heb ik gekozen om de concepten van representatie in de tekst, *Oriëntalisme* en *Imperial Eyes* te gebruiken. Ik begin met de beknopte concepten over representatie-strategie van Stuart Hall, Maaïke Meijer en Bill Aschroft.

Maaïke Meijer stelt in *In tekst gevat: Inleiding tot een kritiek van representatie* (1996) dat in onze cultuur bijna alle representaties doordrongen zijn van vormen van hiërarchie en verschil, met name van sekse, maar ook van kleur, etniciteit, seksualiteit, klasse, religie, leeftijd en nationaliteit/regionaliteit. Meijer focust niet alleen op de manier waarop culturele teksten subjectiviteit creëren, maar kijkt ook naar de wijze waarop lezers in de tekst worden betrokken of door het beeld worden aangesproken. Tevens stelt zij dat ‘doordat representatie ‘werkt’ voor individuele consumenten er complexe vormen van breder maatschappelijk effect (die overigens per geval moeten worden bekeken, en die per gebruiksgroep verschillend kunnen zijn) daadwerkelijk tot stand kunnen

komen.²

In de periode van de kolonisatie vertoonden teksten al elementen van representatie. De Europese teksten beschrijven het niet-Europese subject in Europese kaders. De representaties werden steeds opnieuw geprojecteerd op de gekoloniseerde bevolking, bijvoorbeeld via het onderwijs en door de onderlinge, ongelijke verhoudingen. De gekoloniseerde bevolking werd gerepresenteerd vanuit het dominante beeld dat het Westen ervan had (Ashcroft, 1995:85). Op die manier werden de representaties van Europa en de Europeanen in de literatuur tot norm gemaakt.

Representatie in de literatuur is van belang in de periode van kolonialisme en imperialisme. Dat reflecteert en articuleert de dominante ideologie van het Westerse denken. Door middel van taal en betekenis wordt het niet-Westerse denken gerepresenteerd op basis van de Westerse discours. In de visie van Stuart Hall (1997) betreft een 'representational paradigm' waarbij er een verband is tussen binaire oppositie ('tropes of representation') en het proces van representatie en/of stereotypering. Dit verband bestaat uit de macht om iemand of iets op een bepaalde manier te representeren binnen het 'regime of representation'-kader met daaraan gekoppeld het proces van betekenisgeving of –constructie.³

Siegfried Huigen in zijn artikel '*Over de grenzen van het koloniale discours*' (1994) betoogt dat representaties in de koloniale teksten in de communicatie functioneren op een wijze waar daarvoor niet bij is stilgestaan. Huigen (1994:128) stelt dat de beschrijvingen of de representaties die te vinden zijn in de tekst meer zijn dan wat voorheen gedacht werd. Die representaties komen overeen met een denkwijze van die tijd. Vanwege die bepaalde denkwijze zijn de koloniale teksten geschikt om kritisch te analyseren.

Edward Said heeft ook onderzocht hoe westerse teksten het Oosten door middel van representaties construeerden. Deze teksten worden beschouwd als een representatie, die vrijwel gelijk is aan de realiteit en die daarvoor in de plaats komt. Said betoogt dat het discours van Oriëntalisme niet de realistische weergave van het Oosten (de Ander) weerspiegelt. De opbouw van dit denkbeeld is gebaseerd op westerse angsten en vooroordelen. Representaties leggen niet slechts een claim om de werkelijkheid en de 'waarheid' – een concept dat op zich al een

² Meijer, 1996, p. 2.

³ Hall 1997, p. 259.

representatie is – weer te geven, maar vormen een discours waarbinnen via taal ook de geschiedenis en traditie worden geconstrueerd.⁴ Volgens Said werkt de representatie van het Oosten in de ogen van het Westen als een bewuste en vastberaden poging tot onderwerping. Oriëntalisme, het westerse discours over de Oriënt, heeft altijd gediend om de belangen van westerse imperialisme te legitimeren en bevestigen.

Othering

Binnen het discours van het oriëntalisme construeerde Europa een samenhangend beeld van het Westen en Oosten. Dit beeld is echter een constructie die niet gebaseerd is op de werkelijkheid, maar die is opgebouwd om de Europese identiteit af te bakenen tegenover de Oosterse of de “ander”. Boehmer in *Colonial & Postcolonial Literature* (2008:21) stelt dat in het kader van ‘othering’ de koloniale overheerser zichzelf superieur maakt tegenover ‘de ander’, oftewel de onderdrukten. De beeldvorming van die ander leidt tot stereotypering van het Oosterse. Dit wordt gebruikt om de westerse superioriteit te benadrukken en om overheersing en interventie te legitimeren. Als gevolg daarvan komt de dichotomie van het Westerse ‘wij’ en de Oosterse ‘ander’ tot uiting in de koloniale teksten. Het proces van ‘othering’ is fundamenteel in kolonisatie. Al het inheemse in de kolonie wordt in dit geval beschouwd als inferieur, terwijl de westerse overheerser als superieur geldt. Altijd met verwijzing naar de superioriteit van een zich uitbreidend Europa, worden gekoloniseerde volkeren gerepresenteerd als in alle opzichten minderwaardig: minder menselijk, minder beschaafd, als kind of edele wilde, een wild mens, dier, of zonder hoofd.⁵

Contact zones

Het verhaal van *Mijn Zuster de negerin* speelt zich af in Curaçao waar twee culturen van West en Oost in contact met elkaar komen als gevolg van de kolonisatie. In de stelling van Pratt⁶ wordt het als ‘de contact zones’ aangeduid. ‘Contact zones’ zijn gebieden waarin kolonisators en onderdrukten in contact met elkaar komen. Daarbij ligt de nadruk niet op de overwinning van de kolonisators, maar eerder op de wijze van omgang met elkaar: de interactie tussen de twee groepen. ‘Contact zones’ behandelen met andere woorden de relatie tussen kolonisators en de

⁴ Said 1978, p. 272-273.

⁵ Boehmer 2009, p. 76.

⁶ Pratt 2008, p. 7.

oorspronkelijke bevolking. Het blijkt dat de invloed die deze contact zones hebben achtergelaten op onze huidige samenleving nog steeds een grote rol spelen. De machtsverhoudingen uit de koloniale tijd, waarin het Westen als superieur aan het Oosten werd gerepresenteerd, blijft nog aanwezig in het bewustzijn van beide zijden, zelfs in de post-koloniale periode.

Anti-conquest

Het tweede begrip dat Pratt introduceert is *anti-conquest*. Dit begrip bevat een paradox. De term ‘*anti-conquest*’ doelt op een strategie van representatie waarbij het Westerse subject zijn ‘onschuldige’ motivatie tot overheersing wil benadrukken en tegelijkertijd zijn westerse hegemonie bevestigt.⁷ De *anti-conquest* die wordt geïntroduceerd in de koloniale teksten, wordt gebezigd om het schuldgevoel van kolonialisme te neutraliseren. De hoofdpersoon van de *anti-conquest* is een blanke man die door Pratt benoemd wordt als *the seeing man*. Hij speelt als een protagonistische rol in de tekst waar hij met zijn ogen alles wil observeren en in bezit nemen.⁸ Pratt doelt hiermee op vele passages van verschillende auteurs waarbij de blanke man, vaak vanuit een hoger perspectief, uitkijkt over het landschap en de bevolking. Hij beschrijft wat hij ziet en eigent zich daarmee het land toe. Vaak wordt de inheemse bevolking niet of nauwelijks genoemd en wordt het land beschreven als ‘leeg’.

Analyse

Het verhaal *Mijn Zuster de Negerin* begint met een reis van een blanke jongeman, Frits Ruprecht, naar zijn geboorteland, Curaçao. Na zijn jarenlang verblijf in het koude en kille Europa, mist hij de warmte in de tropen. Naast het verlangen naar het warme weer, wil hij ook een negerin vinden die hij zuster kan noemen. Hij heeft genoeg van de Europeaanse mensen met wie hij omging en wil iets anders: ‘Geen geklets meer. Maar zwartheid en aanhankelijkheid.’⁹ De reis wordt dus een zoektocht naar een zwarte zuster. Hij was ervan overtuigd dat zijn leven beter zou zijn, als hij een zwarte persoon in zijn leven zou hebben.

Hij reisde daarvoor de hele stad af en ontmoette veel zwarte bewoners van het land. Bij elke ontmoeting met een zwarte persoon had hij allerlei ervaringen die verschillende gezichtspunten van de blanke over

⁷ Pratt 2008, p. 9.

⁸ Pratt 2008, p. 9.

⁹ Debrot 1935, p. 53.

de zwarte laten zien. In mijn analyse zal ik deze visie uitwerken in drie elementen: *othering*, *contact zone* en *anti-conquest*.

De zwartheid van de neger ‘Ander’

De wijze waarop de inheemse bevolking in de Westerse teksten wordt gerepresenteerd, is geheel volgens de ideeën van Said over Oriëntalisme. De mensen in het Oosten (bij Said ‘Oriënt’) worden vaak gekarakteriseerd als irrationeel, achterlijk, kinderlijk en *anders*, wat meteen impliceert dat Europeanen ‘rationeel, beschaafd en normaal zijn.’¹⁰ Met behulp van de dichotomie indeling en de benaderingswijze in binaire opposities wordt de inheemsen van het Oosten de rol toegeschreven van de koloniale ‘Ander’ die ze genoodzaakt zijn te blijven spelen. Deze ‘othering strategies’, zoals Pratt dat noemt, zijn representatiestrategieën of neerbuigende vertelstrategieën waardoor inheemsen neergezet kunnen worden als minderwaardig.

In *Mijn Zuster de Negerin* komt deze ‘othering’strategie naar voren in de vervreemding van de uiterlijkheden of de lichamelijke vorm. Het uiterlijk van de ‘twee tropische mannen’ die Frits in de haven verwelkomen, wekt bij hem bevreemding de ene had ‘rooie aartjes op zijn gezicht die lijken op de nerfjes van een blad’¹¹, de andere had ‘een gelig-grauw gezicht dat hem eerst even afschrikte’¹². De nadruk op contrasten met de huidskleur zien we ook in de passage waarin Frits over de oude knecht Wantsjo schrijft: ‘de zwartheid van zijn gezicht stak scherp af tegen de witheid van zijn hemd, als zwarte lak op een witte envelop; over de broek droeg hij nog een strak aansluitend voorschoot. Zijn grijs kroeshaar was zo pluizig dat het wel leek of de wind het zou kunnen wegwaaien’¹³. Het contrast met ‘zwartheid’ en ‘vreemdheid’ van de zwarte figuraties in de tekst wordt gebruikt als de representatie van de inheemse bevolking in Curaçao. Deze representaties leiden ertoe dat er uiterlijke en innerlijke distinctie bestaat tussen tussen ‘de blanke’ en ‘de zwarte’.

Door deze beschrijvingen van de uiterlijkheden bevestigt Debrot de binaire oppositie in de master-slavenrelatie. De negeragent bij Karel, met ‘het grauwe-gezicht met mongoolse jukbeenderen’ die als minderwaardig wordt beschouwd, past goed bij een blanke¹⁴. Verder zien we de

¹⁰ Said, p.40.

¹¹ Debrot 1935, p. 50.

¹² Debrot 1935, p. 50.

¹³ Debrot 1935, p. 65.

¹⁴ Debrot 1935, p. 64.

representatie van de zwarte figuur als bediende in de negerkoetsier Padritoe van de jonge heer Frits. In de figuur Pedritoe zien we dat Frits toen nog klein was, een soort ‘service’ kreeg van de zwarte. De herinnering van Frits aan Pedritoe blijkt een ‘*recalling memory*’ van het verleden als een jonge ‘master’ in de kolonie. Het superioriteit gevoel van de blanke ten opzichte van de zwarte blijkt hier geïnternaliseerd te zijn sinds jongere leeftijd. De zwarte mensen zijn er om het leven van de blanke aangenaamer te maken. Op deze manier wordt er nadruk gelegd op de binaire oppositie superieur-inferieur tussen de blanke en de zwarte.

Opvallend in de tekst is dat de auteur vanuit de visie van Frits echter wel de representatie van de ‘onbekende’ zwarte figuraties gebruikt: groepen negerinnen, kleine negerjongens.

Groepen negerinnen, met bakken of manden vis, meloenen, groenten, die zij naar de stad droegen, sprongen opzij, drukten zich tegen de heining aan bij de nadering van de auto. Hij zag ze reeds uit de verte aankomen; de vracht droegen zij los op het hoofd, de handen steunend op de wiegelende heupen. Bij de nadering van de auto grepen zij naar hun hoofd, zetten het op een lopen, lachten als vluchtende zwarte nimfen. [...] Kleine negerjongens verzamelden zich om de Ford, verdrongen elkaar om naar binnen te kijken op het schakelbord.¹⁵

Door over dit gedrag te schrijven, geeft dit het effect van de vervreemding van de inheemse mensen. Cola Debrot beschrijft ze alsof het een onbekende diersoort is waarbij hij voornamelijk keek naar de uiterlijkheden en gedragingen van de inheemsen. Het woord ‘nimf’ in de passage heeft dan ook dubbele betekenis: ten eerste verwijst het naar de Griekse godin die in de natuur leeft, ten tweede duidt het diersoort aan. Opvallend aan deze manier van representatie is dat het ‘wilde’, ‘achterlijke’ gedrag een duidelijke, negatieve stereotypering van de zwarte bevolking is. Vervreemdende, ‘tot ander makende’ beschrijvingen van zwarte figuraties in dit verhaal zijn de vorm van *othering strategy*.

¹⁵ Debrot 1935, p. 59.

De contactzones van de zwarte en de blanke

De gebieden waar kolonisators en onderdrukten in contact met elkaar komen is, worden in de redenering van Pratt als ‘contactzones’ genoemd. Daarbij ligt de nadruk niet op de overwinning van de kolonisators, maar eerder op de wijze van omgang met elkaar: de interactie tussen de twee groepen. ‘Contactzones’ behandelen met andere woorden de relatie tussen kolonisators en de oorspronkelijke bevolking.

In *Mijn Zuster de Negerin* zien we dit concept terug in de interactie tussen Frits en de inheemse bevolking in Curaçao. De binaire oppositie master-slaven verhouding is nog hetzelfde zoals in het verleden toen Frits klein was. De manier waarop de inwoners reageren op de aankomst van Frits is een gevolg van de contactzone. De machtsverhoudingen uit het koloniale verleden zijn in het dorp nog niet vergeten. Dit wordt in de passage gerepresenteerd als normaal en zonder kritische opmerkingen, wat opnieuw de onschuld van de verteller moet bevestigen. Deze manier van representeren valt te verklaren aan de hand van het cultuurarchief van Said:

Tenslotte sloeg Ruprecht een kleine zijstraat in van niets dan krotten waar een zoetige bananelucht hing. De negerinnen zaten op krukken tegen de krotten aan. Schreeuwend stelden ze hun vragen aan de neger die, enigszins onder de indruk door het zwijgen van Ruprecht, slechts schuchter antwoord gaf. Het was evenwel voldoende, de negerinnen riepen luid: ‘De jonge heer is teruggekomen, de jonge heer is teruggekomen.’ Want voor deze negerinnen had hij een speciale betekenis, hij was de huisjesmelker van deze buurt.¹⁶

De bevolking noemde hem nog ‘jongeheer’, hoewel hij al 12 jaar daarvoor het land verlaten had. Dat kwam door de positie in het verleden als huisjesmelker in die buurt. Hier zien we de koloniale machtsverhouding waarin de blanke een ‘huisjesmelker’ wordt in het land van de inheemse. Het land wordt in bezit genomen door de blanke en de zwarte bevolking moet vervolgens het eigen land huren. Het lijkt op een valse propositie, maar het is wel gebeurd in de koloniale tijd.

De blanke ‘jongeheer’ Frits identificeert zich met de cultuur van Curaçao en dat liet hij zien aan de wijze waarop hij de inheemse taal ‘negerpatois’ spreekt tijdens zijn terugkeer reis:

¹⁶ Debrot 1935, p. 57.

Snel liep hij de hoofdweg van de stad op. Een enkele keer bleef een negerin staan, keek om naar de voor de tropen te snel zich bewegende jongeman; zij riep naar een andere negerin, die languit op een stoep lag voor haar siësta: 'Wie is dat? Is dat een vreemdeling? Of is dat iemand van het eiland?' Een enkele keer gaf Ruprecht antwoord in het negerpatois. De vrouwen raakten dan in de wolken en schreeuwden kakelend terug. Ruprecht liep door.¹⁷

In het begin kende de inheemse bevolking Frits niet en soms werd hij door hun aangesproken. Door zijn taalvaardigheid in het 'negerpatois' trok hij de aandacht van de inheemsen. Door dit soort momenten wordt het duidelijk dat Curaçao fungeert als de contactzones waarbij Frits het negerpatois kan leren kennen.

Vervolgens gebruikt Frits de taal om met de inheemse in het benzinestation te communiceren, en deze een opdracht te geven:

De man die op Ruprecht afkwam, was een Amerikaan in hemdsmouwen, zonder boord; een riem snoerde de witlinnen broek om zijn zwaar middel en een wit ovaal stelde zijn gezicht voor.

'Kan ik twee blikken benzine van u hebben?' 'Neemt u dat zelf mee?' 'Nee. U heeft toch zeker wel een bediende?' De man gaf geen antwoord, doch ging even buiten staan en riep iets, de straat in.

Weldra stond er een neger met een kruiwagen waarop de twee blikken benzine geladen werden. In het negerpatois zei Ruprecht tegen de neger: 'Volg mij maar.'¹⁸

In deze scene zien we dat Frits tijdens zijn reis de machtsverhouding uit het verleden nog niet is vergeten. Dat 'de blanke man een bediende zou hebben' is ook een element dat het koloniale discours in de maatschappij heeft achtergelaten. De scene eindigt met de opdracht van Frits aan een neger om twee blikken benzine voor hem te vullen. Frits manifesteert zich niet alleen in zijn taalgebruik, maar ook door zijn superieure opstelling als 'de jonge heer'.

¹⁷ Debrot 1935, p. 55.

¹⁸ Debrot 1935, p. 56.

Dat de-ik figuur zich tegenover de opzichter nog steeds autoritair opstelt is merkwaardig in dit verhaal. Aanvankelijk kende Wantsjo Frits niet, er is inmiddels immers veertien jaar verstreken na hun laatste contact. Zodra Wantsjo Frits herkende, gedroeg hij zich heel formeel tegenover zijn terugkerende meester. Enkele malen riep Wantsjo Frits als ‘mijnheer Frits’, hetgeen verwijst naar de afstandelijke relatie tussen de meester en de bediende.

Deze manier van representatie is tekenend voor koloniale literatuur, waarin de machtsverhoudingen wordt benaderd in de contactzones. Uit de wijze waarop er gerepresenteerd wordt, blijkt dat de blanke Frits zich identificeert met het superioriteitsgevoel van een ‘jonge heer’, een blanke die een bediende heeft en die een ‘mijnheer’ is. Terwijl hij tijdens zijn verblijf in Europa kilheid voelde in de omgang met andere blanken. Daardoor is het geen wonder dat Frits in Curaçao wil blijven.

De ‘anti-conquest’ van Frits

In de representatiestrategie van de *anti-conquest* zijn de kolonisten ‘onschuldig’ voor wat betreft hun aanwezigheid in de kolonie. De kolonisten trachten door hun onschuldclaim vragen omtrent hun overheersing in de kolonie te vermijden. Tegelijkertijd bevestigt deze strategie de hegemonie ten opzichte van de gekoloniseerde landen.¹⁹ Door de aanwezigheid van de figuur Maria, tracht Frits tegelijkertijd zijn rol als een overheerser te legitimeren.

Aanvankelijk introduceert Frits Maria als ‘het negervriendinnetje’ dat hem tegen de kleine nicht verdedigde.²⁰ Frits voelde zich dankbaar jegens Maria en sindsdien hadden ze een speciale band. Verder zien we hoe Frits het uiterlijk en innerlijk van Maria beschrijft:

Frits herinnerde zich levendig dit jonge zwarte meisje. Zij was zo zwart als men onder de vrij gemengde negers van het eiland bijna niet aantrof. Maar er was iets zeer bijzonders aan haar: haar schedelvorm, haar neus, haar lippen waren die van een blanke, hadden niets negers. Zelfs de bewegingen waren typisch van een blanke, met het hoekige en geknakte in de gewrichten, het quattrocinto in de allure, dat bij de soepeler negers niet voorkomt en bij de

¹⁹ Pratt 1992, p. 7.

²⁰ Debrot 1935, p. 72.

blanken kan ontaarden in houterigheid. Maria maakte niet de indruk van een mulattin, maar van een rasechte negerin bij wie zich echter zeer bepaalde eigenschappen van een verre niet negerse voorvader hadden doen gelden.²¹

Wat Frits hier doet, lijkt op een ‘othering strategy’ uit de vorige analyse over de beschrijvingen van uiterlijkheden. Bij de vorige analyse worden uiterlijkheden gezien als vervreemding, hier wordt het gezien als iets bijzonders. In de passage zien we hoe Frits twee identiteiten van Maria beschrijft: uiterlijk als de andere negers, innerlijk net als een blanke. Hij focust op de goede kwalificatie van Maria in zijn ogen: het exotische oosterse uiterlijk en het intelligente westerse innerlijk. Dat laat de koloniale blik van Frits zien ten opzichte van de inheemse. De figuur van Maria is een ideaalbeeld in Westerse ogen. Hun aanwezigheid in de kolonie om te moderniseren volgens de Westerse parameter, was een ‘anti-conquest’-motief van de overheersers. Dat Maria hier wordt gerepresenteerd als een imitatie van een Westerse figuur in de vorm van een kleurling, is hoe dan ook een pleidooi voor een beschavingsoffensief, een overheersing door een beschaafdere cultuur.

Verder in de tekst vinden we nog het pleidooi van Frits over de figuur van Maria. Dat Maria een zwarte opgeleide vrouw is geworden, werd mogelijk gemaakt door de hulp van de ouders van Frits:

De dochter Maria had met de hulp van de ouders van Ruprecht kunnen studeren op de normaalschool in de enige stad van het eiland voor onderwijzeres derde klas. Daarmee kreeg zij de bevoegdheid dag-in dag-uit met haar enigszins verwonderde ogen te staan voor de arme negerkinderen die, de armen netjes voor de borst, hun eentonige rijtjes in koor herhaalden ab, bc, cd... drie vier vijf, een twee drie.²²

Deze passage laat zien wat de ouders van Frits doen als ontwikkelingsmissie. Anderzijds liet dit ook zien dat Maria een buitenechtelijk kind van zijn vader is en dat zijn vader daarom de opleiding van Maria tot onderwijzeres betaald had. In het begin wist Frits niet dat Maria een buitenechtelijk kind van zijn vader was. Soms vermoedde hij

²¹ Debrot 1935, p. 73.

²² Debrot 1935, p. 74.

wel dat Maria zijn halfzuster was. Het verhaal eindigt met het feit dat Frits en Maria een incestueuze relatie hadden. Ze zijn broer en zus van dezelfde vader. Beide figuren zijn nu door de familierelatie gelijkgesteld. Dat is in principe niet mogelijk binnen de koloniale verhoudingen.

Het feit dat de opgeleide zwarte vrouw Maria terugkeerde naar het voormalige huis van Frits en haar baan als onderwijzeres verliet, is onbegrijpelijk. Na jarenlang opgeleid te zijn met een goed onderwijs, wilde zij gewoon naar 'haar oorsprong' terugkeren. Met 'haar oorsprong'²³ bedoelt Frits haar taak als huisbewaarster in zijn huis. Aan de ene kant impliceert Frits dat een blanke zijn best heeft gedaan om zijn fouten te ongedaan te maken. Aan de andere kant zien we echter dat de poging van de blanke mislukt. De geprojecteerde onderwijzeres eindigt gewoon als een huisbewaarster.

Hier zie ik dat het bestaan en gedrag van Maria alleen significant zijn zolang zij aan de wensen van Frits voldoet. De figuur Maria toont de destructieve internalisatie van minderwaardigheid en de raciale-en gender beïnvloeding aan. Van Maria ontbreekt inderdaad een stem in het verhaal van Debrot. Als een meer contextuele benadering van het motief van Maria's terugkeer naar de plantage, impliceert het gewoon het verlangen van deze zwarte vrouw naar de Europese mannelijke vriend van haar jeugd. Het is opvallend dat Maria in een passieve en beperkte positie in het verhaal wordt gerepresenteerd. De 'anti-conquest' van Frits tegenover Maria is dus geromantiseerd door Frits zijn zoektocht naar een zwarte zuster.

Conclusie

Door het memoireachtige karakter van Frits, volgt Debrot het koloniaal discours in de representatie van de blank en zwarte personages. Aan de hand van een postkoloniale representatieanalyse heb ik onderzocht hoe de zwarte personages in *Mijn Zuster de negerin* worden gerepresenteerd. Op basis van de theoretische analyse in drie thema's, *contact zones*, *othering* en *anti-conquest*, heb ik vastgesteld dat: Cola Debrot van de zwarte figuraties een beschrijving geeft waarbij hij voornamelijk keek naar de uiterlijkheden en gedragingen van de inheemsen. Opvallend bij deze manier van representatie is dat het 'wilde', 'achterlijke' gedrag met 'moderne technologie' een duidelijke, negatieve stereotypering is van de zwarte bevolking. De 'zwarte' figuraties worden gerepresenteerd als de 'Ander',

²³ Debrot 1935, p. 75.

tegelijktijd als familie of vrienden die het koloniaal systeem steunden. Vervreemdende, ‘tot anders makende’ beschrijvingen van zwarte figuraties in dit verhaal zijn de vorm van *othering strategy*.

‘*Contact zones*’ behandelen met andere woorden de relatie tussen kolonisatoren en de oorspronkelijke bevolking. In *Mijn Zuster de Negerin* vind ik dit concept terug in de interactie tussen Frits en de inheemse bevolking in Curaçao. De binaire oppositie master-slaven verhouding is nog hetzelfde zoals in de tijd toen Frits jong was. De manier waarop de inwoners van Frits reageren op zijn terugkomst is een gevolg van de *contact zone*. De machtsverhoudingen uit het koloniale verleden zijn in het dorp nog niet vergeten.

In de laatste gedeelte zie ik hoe de representatie van Maria als een opgeleide zwarte figuur in het verhaal, een ‘anti-conquest’ blijkt van de blanke. De motivatie van de blanke om de kolonie te moderniseren is volgens de Westerse parameter, een ‘anti-conquest’ motief van de overheersers. Dat Maria hier wordt gerepresenteerd als een imitatie van een Westerse figuur in de vorm van een kleurling, is hoe dan ook een pleidooi voor een beschavingsoffensief, een overheersing door een beschaafdere cultuur. Het is opvallend dat Maria in een passieve en beperkte positie in het verhaal wordt gerepresenteerd. De ‘anti-conquest’ van Frits tegenover Maria is geromantiseerd door hun liefdesrelatie die later een bloedverwantschap blijkt te zijn. Hoewel Maria als een opgeleide zwarte vrouw en halfzuster van Frits wordt gerepresenteerd, blijkt later de ongelijkheid in de machtsverhouding: de zwarte valt nooit gelijk te stellen aan de blanke.

Literatuur

- Aschort, B., et.al. (1998). *Key Concepts in Postcolonial Studies*. London: Routledge.
- Boehmer, Elleke. (2005). *Colonial and Postcolonial Literature*. New York: Oxford University.
- Debrot, Cola. (2002). *Mijn Zuster de Negerin*. Amsterdam: De Bezige bij.
- Hall, Stuart. (2003). *Representation: Cultural Representations and Signifying practices*. London, Eng: Sage.
- Huigen, S. (1994). ‘Over de Grenzen van het Koloniale Discours’, in: *De Nieuwe Taalgids*, 87 (1994), p. 120-130.
- Meijer, Maaike. (2006). *In Tekst Gevat: Inleiding tot een Kritiek van Representatie*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Pratt, Mary Louise. (2008). *Imperial eyes, Travel Writing and Transculturation*, 2nd edition. London.
- Said, Edward W. (1978). *Orientalism*. London [etc.]: Routledge and Kegan Paul.

De representatie van Boeroe in de werken van Beb Vuyk en Laksmi Pamuntjak¹

Christina Suprihatin

Inleiding

Boeroe is een eiland in de Molukse archipel ten westen van het eiland Ceram. Het is 9.505 km groot en het hoogste punt is 2.428 m. In de koloniale tijd werd Boeroe – zoals andere Molukse eilanden – geassocieerd met kruiden of specerijen. Onder het bewind van president Soeharto werd het eiland een plaats van detentie en werden duizenden politieke gevangenen op het eiland geïnterneerd.

Boeroe

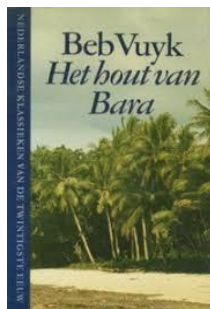
Foto uit 1921, de resten van een in 1748 gebouwd fort van de VOC aan de Kayelibaaï. (collectie van het Tropenmuseum)

Boeroe komt in verschillende teksten voor. De Italiaanse schrijver Antonio Pigafetta bezocht Boeroe in 1521 als passagier op Ferdinand

¹Dit artikel is een bewerking van mijn lezing op het 20e Colloquium Neerlandicum aan de KU Leuven, België op 29 augustus 2018.

Magelan's Victoria. Hij schetst Boeroe in *Magellan's Voyage: A narrative account of the first circumnavigation* als een groot eiland, waar men rijst, geiten, kokosnoten, suiker, sago, verschillende soorten noten, honing en nog veel meer levensmiddelen kon vinden. De bewoners liepen naakt rond, hadden geen religie en ook geen koning. Alfred Russel Wallace voer in mei 1861 mee met een Nederlands postschip. In zijn boek *The Malay Archipelago: The land of the orang-utan and the bird of paradise* (1869) vindt men een beschrijving van Boeroe.

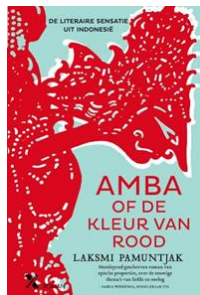
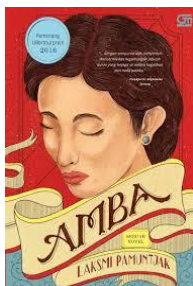
Ook Beb Vuyks *Het laatste huis van de wereld* (1939) speelt zich af op het eiland Boeroe. Dit boek gaat over haar leven met haar gezin op Boeroe, waar haar man een kajoepoeti-olieconcessie geërfd had. In haar roman *Het hout van Bara* (1947) schreef Vuyk over een copraplanter op Boeroe in de jaren dertig.

In Indonesië is de Boeroe-tetralogie van Pramoedya Ananta Toer, geschreven tussen 1980 en 1988, heel bekend: *Bumi Manusia* (Aarde der mensen), *Anak Semua Bangsa* (Kind van alle volken), *Jejak Langkah* (Voetsporen) en *Rumah Kaca* (Het glazen huis). Deze vier delen vormen de eerste historische romans van Indonesië. Hoewel deze boeken op Boeroe zijn geschreven, spelen de verhalen niet op Boeroe.

Boeroe komt men weer tegen in het werk van Lastri Pamuntjak Amba (2014). De meeste gebeurtenissen in deze roman spelen zich af op dit eiland.

In dit artikel wordt de aandacht gericht op de vraag hoe Boeroe wordt gerepresenteerd in het werk van Vuyk en Pamuntjak. Welk beeld van Boeroe treft men in beide werken aan? Het beeld van Boeroe in de koloniale tijd wordt in contrast gebracht met het beeld van Boeroe in de huidige tijd. Ik maak daarbij gebruik van postkoloniale benaderingen van literatuur.

Om de teksten van Vuyk en Pamuntjak te analyseren, volg ik de werkwijze van Meijer (2005:2). Je kijkt niet alleen naar de manier waarop culturele teksten op niveau de tekst subjectiviteit creëren, maar ook naar de wijze waarop de lezer in de tekst wordt betrokken, of door het beeld wordt getroffen. Representatie werkt dus in de individuele consumenten, en daardoor kunnen er complexe vormen van breder maatschappij effect tot stand komen. Aangezien dat het aandacht gericht is op de representatie van Boeroe in de twee boeken, is het van belang om te kijken naar ideeën, beelden, en ideologie die aanwezig zijn in beide teksten. Vanuit een koloniaal perspectief wordt de kolonie steeds vrijwel vanzelfsprekend als een wilde, exotische en onbeschaafde plaats weergegeven. Discursieve benaderingen zijn het geschiktst om te hanteren bij het interpreteren van afgebeelde portretten van Boeroe. Het blootleggen van de constructie van culturele identiteit (Hall, 1997) wordt toegepast om betekenissen van verschillende representaties te achterhalen.

Vuyks avontuurleven op Boeroe

Het laatste huis van de wereld gaat over het leven van Beb Vuyk en haar gezin op het eiland Boeroe. Haar man Fernand de Willigen had een kajoepoetiholie-concessie geërfd. Beb Vuyk's beeldvorming over Boeroe begon toen ze en haar man besloten om Java te verlaten en op Boeroe te gaan wonen.

Vuyk wist niet goed wat ze op Boeroe zou tegenkomen, en in zekere zin was zij doodsbang voor wat ze op het eilandje zou aantreffen, maar tegelijkertijd voelde ze zich opgelucht omdat zij en haar man Java konden verlaten. Fernand zat al maandenlang zonder werk op Java. Java was in de jaren 30 het centrum van koloniale civilisatie: 'We namen afscheid van de beschaving, van electrisch licht en ijskasten, taxi's en bioscopen, van melk, groente en vlees naar keuze, om terug te keren tot de allerprimitiefste vorm van leven: het zelfgebakken brood en de zelf geteelde groente, het zelf gemaakte meubilair en de zelf gevangen vissen; ziekte en de vrees voor de dood in zijn pijnlijkste vorm, de naaste dokter een dag varen ver en eens in de twee weken bereikbaar.' (Vuyk, 1990:9).

Boeroe vertegenwoordigde voor Vuyk hoop: het eiland was dan weliswaar een plaats die ver weglag van Java, maar haar man zou er tenminste werk hebben:

We gaan op reis en we zijn blij, dat we kunnen gaan. We schepen ons in en een verscholen angst reist met ons mee. Twee maanden, zonder baan, in een grote stad hebben ons bedeesd gemaakt en beschamend nederig en we zijn geneigd iedereen met een goede positie en een behoorlijk salaris meer waard te vinden.

Mijn man kan aan deze druk ontkomen, hij gaat naar huis, naar een bemind land, waar alle moeilijkheden zullen eindigen. Hij kan vrolijk zijn als iemand wiens vlucht eindelijk gelukt is. Ik ben niet laffer, maar er is een vrees waarover ik niet durf te spreken (...) Zo losgesneden, verbijsterd en starend van verwachting, reis in nu. (Vuyk, 1990:9)

De reis naar Boeroe duurde vanuit Tanjong Priok 10 dagen, waarbij ze drie dagen in Makassar overnachtten. Vanuit het eilandje Leksula, de eerste eiland van Molukse eilanden, moesten Be ben Frank nog twee dagen reizen voordat ze Namlea op Boroe bereikten. Namlea was een klein stadje: een keer per maand kwam er een boot uit Makassar, die de enige verbinding met de rest van de wereld vormde. De komst van de boot was voor velen voor velen in Namlea steeds weer een bijzondere gebeurtenis:

Dit is de enige boot in de maand uit de richting Makassar die Namlea aandoet. Met deze zakenrelatie op doorreis naar Ternate. Daarom hebben alle Chinezen hun jasje aangeschoten en de Arabieren hun mooiste geborduurde fez opgezet, flaneren de Ambonezen in stijfgestreken schone broeken, de Binongko's in hel geruite sarongs en wie niets beters heeft aan te trekken dan een gescheurde broek of een vuile kain, dromt toch rond de douaneloods om mee te genieten van het maandelijks feest van één dag. (Vuyk, 1990: 12)

In dit citaat treffen we in Namlea's haven verschillende inwoners van Boeroe aan. Hoe Vuyk de verschillende etnische groepen beschreef, is koloniaal. De sociale verdeling in de maatschappij wordt door haar benadrukt door de manier de wijze waarop het uiterlijk van vertegenwoordigers van deze etnische groeperingen op het Boeroe in de jaren 30 gerepresenteerd wordt. De laatstgenoemden in het citaat vormen niet specifiek een bepaalde groep, maar eerder een sociale categorie: het zijn de armen, 'the others' bij uitstek. Ze verdienen het bijna niet vermeld te worden. Ze doen dan wel mee aan deze bijzondere dag, maar mogen geen naam hebben.

Als het echtpaar eenmaal op Namlea aangekomen is, wordt het huis van familie Willigen er gedetailleerde beschreven:

We lopen snel langs een smal, zanderig pad tussen klapperbomen en melatistruiken. Nu is het dak te zien, nu de voorzijde. Enggeh en haar kinderen staan in stijfgestreken kleren op de brede stoep ons op te wachten. Wij zijn thuis.

Een bruin huis, bruin als de aarde en een groene tuin, levend en beweeglijk van de wind. Een zanderig pad en onder lage antjakhouten en rood ketapangloof een breed, licht strand en achter vermoeiend blauw water een donkere streep aan de overkant, de mangrovebossen aan het strand in het groen en blauw van de Bergen er achter. (Vuyk, 1990:13)

Het huis was ooit gebouwd door Kapitein De Willigen, de vader van Fernand. Het was een zeer eenwoudige woning. *Voor de kinderen was het hier een paradijs. Het primitieve huis en het jonge erf, opgekapte in strandbos, lijken meer op een bivak, dan op een vaste woonplaats.* Namlea was ver verwijderd van elk comfort. Alhoewel er de nodige mensen woonden, kende het eiland een gebrekkige infrastructuur. Het was gevaarlijk om op de wegen te rijden of te lopen.

Het leven op Boeroe was zwaar. Men moest zelf voor alle levensbenodigheden zorgen. De omstandigheden van de familie De Willigen worden geschetst in het volgende citaat:

Het was een echt pionierbestaan. Alles moest geprobeerd en alles aangepakt, met weinig geld, veel kinderen, veel zorgen en een geweldige moed. Vruchtbomen werden geplant, een klappertuin aangelegd en groenten gezaaid. De kinderen zochten drijfhout langs het strand en bouwden zich fortussen de riffen, zochten mosselen voor het middagmaal als de jacht niets opgeleverd en de fuiken leeg waren. (Vuyk, 1990:7)

Toch had de familie gedurende een tijd een goed bestaan op Boeroe, totdat de heer De Willigen om gezondheidsredenen een tijd op Java moest verblijven.

Twaalf jaar later zag Fernand het huisje terug. In de tussenliggende tijd was het huisje in vervallen staat geraakt:

Twaalf jaren zijn een lange tijd voor een huis in de tropen. De sterkte wortels van de grote manggaboom zijn door het fundament naar boven gegroeid en hebben de vloer op twee plaatsen doen barsten, een aardbeving heeft de bak van de badkamer gescheurd en de gaba-gaba is door de witte mieren aangevreten. (Vuyk, 1990:15)

In die twaalf jaar had de natuur haar verwoestende werk gedaan: het overgroeien van bomen, de aardbevingen en de ongedierten hadden vrijwel niets van de eenvoudige woning overgelaten. Wat mensen hadden gemaakt, was door de tropen in twaalf jaar gesloopt.

‘het laatste land van de wereld, nauwelijks een land, losse verspreide eilanden, achteloos neergeworpen in een blauwe, brandende zee.’

Vuyk noemde het huis ‘het laatste huis van de wereld. Daarmee refereerde zij aan de ligging van het huis, namelijk aan een kleine baai. ‘Vanuit zee gezien is ons huis op zijn mooist, laag en breed onder een veilig, bruin dak. (...) ‘Het laatste Huis van de Wereld’ heb ik gezegd, toen we er met de motor dicht langs voeren met een groepje passagiers van de Papoea-boot.(...) Dit moet wel het laatste huis aan het eind van de wereld, na Ternate begint de wereld opnieuw.’ Het laatste huis aan het eind van de wereld roept sterk de associatie van eenzaamheid op (p. 64).

Hoe groot de macht van natuur op Boeroe is, is terug te vinden in het volgende citaat. Hierin wordt beschreven wat er met de tuin van het huis was gebeurd in de twaalf jaar dat deze niet langer onderhouden werd.

Meer dan het huis zijn in deze jaren de bomen veranderd. Het waren tengere stammetjes; nu ligt het erf onder de schaduw van hun brede loof. Ze waren te dicht op elkaar geplant en zijn al sedert jaren in een onafgebroken gevecht gewikkeld, zonder krijgsgeschreeuw of geluid van slagen, zichtbaar alleen aan de verminkingen in hun groei. Een klapperboom buigt zijn stam als een gaspijp en de grote loebi-loebi is slechts naar één zijde uitgroeid, opzij gedrongen door een geweldige soekoen. Onder de zware schaduw van de manga kwijnen zuurzak en papaja weg, maar de djerook-nipis aan het strand staat in volle zonlicht. Alles groeit hier ordeloos door elkaar, kruidnagels en nootmuskat, kapok, pisang, granaatappel en citroenen. (Vuyk, 1990:16).

Naar Alexander (2002:867), 'gardens present a nested series of life cycles within the domestic space, (...). Trees may be planted to commemorate a birth or death, summoning a spiritual association, Paradise on earth. But a tree planted for a person also stands for that person and allows the gardener to imagine an intertwining of the human life span with the longer history of the tree, projecting beyond human mortality and into the future'. De in de steek gelaten tuin op Boeroe symboliseerde hoe hard het leven op dat eilandje was. Dit kan in verband worden gebracht met de relatie tussen de inwoners (lees: vrouwen) van Nederlands-Indië met de omgeving, tussen natuur en cultuur.

De kajoepoetih-olie-consessie van familie Willigen lag in Batoeboei, een stukje dieper de baai in. Het was een uitgestrekt terrein van achthonderdvijftig hectare groot, die bestond uit steile heuvels begroeid met lichtgroene kajoepoetihbomen en -opslag (p.5). Hoe van de bladeren de olie gemaakt worden kan men op Youtube vinden. (https://www.youtube.com/watch?v=IE_UeEQ-7KQ).

In het boek van Vuyk, wordt het exotisme van het oosten benadrukt: de wildernis van Boeroe wordt niet alleen gerepresenteerd door een weelderige planten- en bomengroei, maar ook door de aanwezigheid van verscheidene wilde dieren op het eiland. Ook ze zee speelt een belangrijke rol in dat discours. De lange passages over het uitzicht over de zee die meerdere keren in het boek door Vuyk opgenomen zijn, verwoorden hoe zeer Vuyk onder de indruk van de natuur van Boeroe was:

‘s Avonds gaan we vissen met de kleine prauw. We vertrekken voor de landwind opsteekt, in het uur dat de zon ondergaat en we niet weten waar we kijken moeten, boven: de rood en goud en paarse avondhemel of beneden: de zeetuinen, waar tussen het rode orgelpijpkoraal de oranje en blauwe rotsvisjes heen en weer schieten in een water, zo helder en rimpelloos, dat we onze schaduwen zien bewegen over het lichte zand. (...) Soms trekt de maan een blinkend wit pad, lichtend en koud als onbereden ijs, maar de feestelijkste thuisvaart genieten we in de donkere nachten, zonder maan en sterren, doch met een lichtende zee, waar de vissen snelle sporen in stippelen, de pagaaien en vlerken zilveren druppels uit opslaan en we, voorovergebogen, in de donkere onderzeese zalen tienduizend kaarsen zien stralen. (Vuyk, 1990:65-66)

Hoe Vuyk naar de verschillende bevolkingsgroepen keek en over hen oordelen velde, is beslist koloniaal te noemen. In de *contact zone* die Boeroe vormt (Pratt, 1991:33-40), had Vuyk, als vertegenwoordiger van Indische Nederlanders diverse ontmoetingen met Inheemsen. Deze ontmoetingen verliepen niet zonder problemen. Beide groepen waren achterdochtig ten opzichte van elkaar. Dat is onder meer gelegen in het feit dat Boeroe een weinig professionele gezaghebber rondliep.

Mijn man informeert naar de toestanden in het kajoepoetih-bedrijf en krijgt slechts korte, oppervlakkige antwoorden. We vertellen over onze plannen om de verwaarloosde zaak van de oude heer op te werken. Persoonlijk is deze taak voor ons van het allerhoogste belang, het is ook voor de Onder-afdeling Boeroe van groot belang, maar de Gezaghebber toont weinig interesse. Als wij naar huis lopen langs de natte modderige weg, hebben wij geen

enkele informatie gekregen, wel weten wij heel zeker, dat tussen ons en deze mensen elk onderwerp van conversatie na tien minuten is uitgeput. (Vuyk 1990:30)

In de contact zone met de Inheemsen domineerden de Nederlanders en de Indischen. De Inheemse stemmen klinkt nauwelijks in *Het laatste huis van de wereld*:

Met de eerste prauw is Oom Heintje aan boord, een schraal, reeds oud wordend man. Hij spreekt mijn man aan met zijn oude kindernaam, 'Sinjo Broertje', en mij noemt hij 'Nonnie'. Hij is zichtbaar ontroerd: twaalf jaar lang heeft het bedrijf stilgestaan en is het huis door hem aan anderen verhuurd geweest; nu is eindelijk en voorgoed een van de tien kinderen thuis gekomen in zijn oude tuin. (Vuyk, 1990:11-12)

In de informele contact zone verliepen de ontmoeten soepeler, doordat emoties dan een rol spelen. Vuyk leerde van de Inheemsen hoe met andere etnische groepen in Molukse eilanden om te gaan.

Die avond hebben wij bijna een opstand op ons erf. De Binongko's weigeren om met de Alfoeren in één huis te slapen en wij weigeren om onze gasten naar kampong te laten gaan.

Tenslotte vindt Heintje een oplossing. De Binongko's zullen in het ene huis slapen en de Alfoeren in het andere, maar omdat de vissers de wilde heidenen nog niet zo dichtbij vertrouwen, zal La Golo, een Boetoennees, wiens jongere zuster met een Alfoer getrouwd is, bij de Alfoeren gaan slapen (Vuyk, 1990: 30)

Boeroe en politiek

Onder het bewind van president Soeharto werd Boeroe gekozen als een plaats van detentie, duizenden politieke gevangenen zijn op het eiland geïnterneerd. Het is duidelijk dat er in dit geval geen sprake is van vrijwillige verplaatsing.

De roman van Pamuntjak is een verhaal van de liefde tussen Amba en Bhisma. De geliefden worden tijdens de politieke schermutselingen in 1965 uit elkaar gedreven. Amba vat noodgedwongen haar leven zonder Bhisma op, maar onderneemt jaren later een zoektocht naar haar geliefde op Boeroe.

Op Boeroe, is de zee de moeder: diep, en wachtend. De dauw spreidt zich uit als gebroken glas, en de daglicht verlicht de stille

tuinen. En dan zal de nacht onthullen wat verloren is door de glitter.

Maar soms kan er iets gebeuren op dit eiland, iets dat zo uniek en moeilijk te negeren is, en erover zullen mensen elkaar fluisteren.

Zo begint Pamuntjak haar roman *Amba*. Deze roman is zeer goed ontvangen zowel in Indonesië publiek, als internationaal. Inmiddels is dit boek vertaald in het Nederlands, Duits, en Engels.

Tijdens een opstootje in Yogyakarta in het jaar 1965 raken Amba, de hoofdpersoon van Pamuntjak's roman, en Bishma elkaar kwijt. Bishma wordt gevangengenomen en Amba duikt onder. Beiden weten nooit wat er met de ander gebeurd is na die beruchte dag. In 2006 gaat Amba zijn geliefde Bishma op Boeroe eiland opzoeken. En tevergeefse poging, want Bishma is nergens te vinden. Vele jaren later krijgt Amba een anonieme mail waarin staat dat Bishma overleden is.

In de roman wordt Boeroe door de perspectieven van de verschillende personages op een gevarieerde manier gerepresenteerd.

Volgens Longhurst, et.al. (2008) verwijst een plaats zowel naar concrete als naar geïmagineerde ruimtes en wordt een plaats vertegenwoordigd door dingen en activiteiten. Deze plaatsen zijn begrensd en worden gekenmerkt door vaste patronen die vormgeven zijn volgens het model van een culturele constructie (Longhurst, et.al., 2008: 108). Deze *space* vormen een constructie die gebaseerd is op handelingen van mensen binnen hun sociale leven. De betekenis ervan in dit onderzoek verwijst naar locatie, object, en de relatie tussen de objecten binnen de ruimte.

In de representatie van Boeroe in de roman *Amba* vallen drie tijden de onderkennen: de tijd voordat de politieke gevangen in verscheidene *units* gevangen werden gezet, de tijd van hun aanwezigheid op Boeroe, en de tijd nadat de politieke gevangen vrij waren.

Ooit waren er zeelieden van andere eilanden naar Boeroe gekomen, die de beslissing hadden genomen om op Boeroe te blijven wonen (p. 29). Dit waren de Buginesen en Butonesen: sterke mensen die van de zee houden. De lezer krijgt het indruk dat Boeroe een veilige plaats is om kinderen groot te brengen, veiliger dan andere eilanden van de Molukken.

Zo stuurden Samuels ouders hem naar Boeroe na zijn terugkomst uit Nederland. Op Boeroe was het beter dan in Nederland (p. 29), naar het idee van Samuels ouders. Hij is er groot gebracht, groeide met Boeroe op. Samuel is ooggetuige van de stroom van 12000 vreemde mensen van Java

die aan het eind van de jaren 60 op Boeroe aankomen. (p.30). De politieke gevangenen kwamen eind jaren zestig in drie golven. Ze werden in barakken geplaatst en waren van hun menselijke rechten beroofd. Geen van hen had een rechtvaardig proces gekregen. Ze waren vrij willekeurig opgepakt door politie die dachten dat ze min of meer betrokken waren bij de comunistische partijen en/of activiteiten, waarop zij aan hun familie en gezin ontruikt werden.

Na de aankomst van die politieke gevangenen wordt Boeroe een ander eiland. Als een locatie wordt Boeroe gerepresenteerd als een ruimte waarin *silence* plaatsvindt. Je vraagt iets, maar krijgt nooit antwoorden (p. 18). De stilte overheerst in de publieke ruimtes, ook in het ziekenhuis waar Amba opgenomen is nadat ze door een Inheemse vrouw met een mes gestoken is. Het lijkt een normale zaak te zijn dat iedereen op Boeroe met onbeantwoorde vraag(en) rondloopt. Op Boeroe wil niemand in aanraking komen met politie of militairen, want anders zit je in de puree (p. 20). Je ervaringen bewaar je in stilte, je bent niet verplicht om die te vertellen aan iemand anders (p. 22).

Boeroe is een kleine multiculturele samenleving geworden. Men is nogal afstandelijk en vraagt niet meer waar de ander vandaan komt. Door de komst van de politieke gevangenen is Boeroe veranderd. Maar Boeroe is een magneet en trekt aandacht, iedereen wil graag komen om naar veelzijdige verhalen te luisteren (p. 21). Als kleine multiculturele samenleving is Boeroe niet inwonersvriendelijk. Voor Samuel en Dr Wasis, twee personages die jarenlang op Boeroe hebben gewoond, blijft Boeroe een geheime plaats met unieke tradities en geloof. Voor Samuel was Boeroe daarentegen een plaats waarin hij de waarde van het leven heeft kunnen ontdekken. Nooit in zijn leven kwam hij een plaats meer tegen die hij zoveel lessen kon geven (p. 30-31).

Boeroe is een eiland met veel geheimen en is in staat zijn om mensen te veranderen. De nachten op Boeroe hebben iets dieps, mysterieus, ouds en doen denken aan de kracht van de heksen (p. 32).

Boeroe is anders dan Java. Op Boeroe lopen mensen met messen, zelfs ook vrouwen, een mes is een deel van de outfit (p. 57). Boeroe's meest krachtige persoon is Manalisa. Als halfgod bewaakt hij Boeroe, kent toverkrachten, is alwetend en overal te vinden. Hij is slechts zichtbaar voor degene die hij belangrijk vindt. Manalisa is goed bevriend met Bhisma (p. 62-63), en Amba heeft ook gelegenheid om deze belangrijke man te leren kennen (p. 58-59).

Aan het eind van 1979 worden alle politieke gevangenen op Boeroe vrij gelaten. De vrijlating gebeurde in stilte, en het proces duurde twee jaar lang (p. 67). Het werd in de haven van Namlea steeds drukker door de komst van vele schepen die de politieke gevangenen naar hun huizen zouden vervoeren. Honderden journalisten kwamen om berichten en verhalen over de vrijlating te schrijven. Boeroe zou weer een transformatie ondergaan, er zouden geen bellen meer gehoord worden in de verscheidene units, geen geschreeuw en scheldwoorden van de bewakers. Het prikkeldraad rondom de hekken verloren hun functie, de vele bewakersposten bleven leeg. De laatste vrijlating geschiedde 20 december 1971. De gevangenen die geen zin meer hadden om terug te gaan naar hun plaats van herkomst, bleven in Boeroe en te vinden in wat transmigratie-units waren geworden.

De representatie van Boeroe in de roman *Amba* laat de lezer zien hoe Boeroe veranderingen ondergaat. Evengoed is de conclusie dat Boeroe een eiland met geheimen is en blijft. En de perspectieven van *Amba* laten ook zien hoe verschillende mensen gevangen zitten in de ruimte die Boeroe vormt. Dat komt niet eens zozeer omdat de meeste personages de politieke gevangenen zijn is, want zelfs *Amba* kon niet gemakkelijk loskomen van het mysterieuze Boeroe.

Conclusie

Het laatste huis van de wereld van Beb Vuyk is vanuit een koloniaal perspectief geschreven. De representatie van Boeroe is ingebed in een koloniaal discours. Boeroe is een plaats ver van Java, een wild eilandje, dat bekleed wordt met exotische eigenschappen. Beb Vuyk vertelt als narrator-focalisator vertelde ze in haar boek haar ervaringen op en met Boeroe aan de lezers.

De roman *Amba* van Laksmi Pamuntjak is een historische roman, een verzonnen verhaal. Zij heeft niet alleen gebruikt gemaakt van feiten uit de werkelijkheid en haar roman voorzien van intertekstualiteiten. Dat maakt haar roman postkoloniaal. Zo krijgen haar publiek episodes van de Mahabharata, maar ook harde feiten uit de geschiedenis uit de jaren zestig te lezen. Boeroe wordt op een andere manier gerepresenteerd. Het is een mysterieus eiland, vol geheimen. Een *silent* ruimte.

Bibliografie

Alexander, Catherine. (2002). "The Garden as Occasional Domestic Space" in *Sign*, Vol. 27, No. 3 (Spring).

- Hall, Stuart (ed.). (1997). *Representation. Cultural Representation and Signifying Practices*. London, California, New Delhi: Sage Publication/The Open University Book.
- Longhurst, B., Smith, G., Bagnall, G., Crawford, G., Ogborn, M., Balwind, E., et al. (2008). *Introduction cultural studies* (2nd ed.). London: Pearson Education Limited.
- Magelan, Ferdinand. (1994). *Magellan's Voyage: A narrative account of the first circumnavigation*. June 1994.
- Meijer, Maaike. (2005). *In tekst gevat. Inleiding tot een kritiek van representatie*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Pamuntjak, Laksmi, (2012). *Amba*. Jakarta: Gramedia.
- Vuyk, Beb. (1981). *Het hout van Bara*. Vierde druk. Amsterdam: Nijgh & Ditmaar.
- Vuyk, Beb. (1990). *Het laatste huis van de wereld*. Utrecht/Antwerpen: Veen.

Van 'Chocolade' tot Papegaaien: Toeristische beschrijving in Nederlands-Indië in de karikaturen van Oscar Fabrès 1932-1933

Achmad Sunjayadi

Inleiding

In de jaren dertig van de twintigste eeuw hadden de toeristische activiteiten in Nederlands-Indië vorm gekregen. Java-eiland, dat sinds het begin van de twintigste eeuw door de Vereeniging Toeristenverkeer Batavia (opgericht in 1908) was ingezet als promotieobject, werd als een modern eiland beschouwd dankzij de toeristische infrastructuur zoals accommodatie en vervoersmiddelen. Hotels met luxe voorzieningen, mooie wegen, spoorlijnen over de bergen, zelfs vliegtuigen kon de reiziger in die tijd op Java nemen. Een slogan van de KNILM, de koninklijke luchtvaartmaatschappij in Nederlands-Indië, luidde in één van haar advertenties uit de jaren dertig van de vorige eeuw: *'Modern Tourist Fly'* (*Tourism in the Netherlands Indies*, 1938). Het concept 'modern' dat door de heersers in Nederlands-Indië (de kolonie in het oosten) werd aangeprezen, verschilde echter van het concept dat de 'moderne' Westerling (lees: Europeaan) hiervan had. Deze verschillen werden als unieke belevenissen afgeschilderd die de moeite waard waren te beschrijven.

Lang voor het gebruik van sociale media zoals Facebook, Twitter, Youtube, Instagram en Whatsapp werd er vanaf het begin tot halverwege de twintigste eeuw al gepoogd ervaringen te delen in gedrukte media, zoals kranten en tijdschriften. Naast allerlei soorten reisverhalen waren illustraties een aantrekkelijke manier om de lezer te informeren over 'exotische' ervaringen. Een vorm van illustratie die veel werd gebruikt, was de karikatuur.

In de jaren dertig van de vorige eeuw bracht de in Chili geboren karikaturist en journalist uit Frankrijk, Oscar Fabrès (1894-1960), een

bezoek aan Azië. Nederlands-Indië was één van de landen die hij toen bezocht. Fabrès bezocht Nederlands-Indië met zijn vrouw Alice Voorduyn, een Nederlandse. Tijdens zijn bezoek aan Nederlands-Indië maakte Fabrès karikaturen en schreef artikelen die gepubliceerd werden in het *Bataviaasch Nieuwsblad* en *Het Nieuws van den dag voor Nederlandsch Indië*, de Bataviaanse kranten. Dit artikel bespreekt de karikaturen van Fabrès in het *Bataviaasch Nieuwsblad* (1932) en *Het Nieuws van den dag voor Nederlandsch Indië* (1933). De door hem getoonde onderwerpen en toeristische beschrijvingen in Indië staan centraal in dit artikel.

Fabrès: Journalist cum Caricaturist

Behalve journalist en karikaturist was Oscar Fabrès ook reclametekenaar. Geboren in Chili en overleden in New York bracht Fabrès van 1930 tot 1940 tien jaar in Amsterdam door waar hij in het beroemde Hotel Schiller verbleef. Onbekend was hij zeker niet: tentoonstellingen van zijn werk in Den Haag en Amsterdam die door Nederlandse critici werden geprezen, getuigen hiervan. Vlak voordat de Tweede Wereldoorlog uitbrak, trok Fabrès via Engeland naar Amerika (Dolk 2004, p.176).

Volgens Fabrès zelf had hij zich nooit specifiek op het illustreren toegelegd. Hij begon al te tekenen toen hij klein was. In 1904, toen hij acht jaar oud was, werd zijn eerste werk in een Spaanse krant gepubliceerd. Sindsdien maakte Fabrès veel schetsen voor verschillende kranten, zoals *La Rire*, *Le Journal Amusant*. Hoewel hij in die tijd redacteur was van *Le Petit Journal*, een Franse krant, beweerde hij altijd dat hij niet aan zijn werk was gebonden, omdat dat niet in zijn aard lag. Hij verlangde naar de vrijheid om te gaan en te staan waar hij wilde. Een ander bewijs van zijn vrije geest was dat Fabrès een rechtenstudie had afgerond en eigenlijk advocaat zou worden. Maar hij nam genoegen met het in ontvangst nemen van zijn diploma en richtte zich daarna op de journalistiek (*De Indische Courant*, 8/11/1932).

Verschillende boeken met karikaturen van Fabrès zagen het licht, waaronder *Aux Indes Néerlandaises* (1934) en, op verzoek van de Stoomvaart Maatschappij Nederland, *Un Voyage A Java* (1938). In New York werd in 1942 Lydia Mead's *Little Oscar's First Raid* uitgebracht met daarin een illustratie van Oscar Fabrès. Dit boek gaat over wat er wel en niet moeten worden gedaan in het geval van een luchtaanval, voorzorgsmaatregelen en procedures. De situatie voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog was de setting van het boek. Dit vierenzestig pagina's tellende instructieboekje ter overleving van noodsituaties werd

officieel erkend door *the office of civilian defense*, het bureau voor burgerbescherming van de Verenigde Staten (Bernard 2015, p. 44). In 1943 verscheen ook in New York *Songs and games of the Americas*, een boek met illustraties van Fabr  s. In 1945 kwamen de kinderboeken *Kwik en Kwak* in Londen op de markt. Deze boeken, waarvoor Fabr  s de illustraties maakte, vertellen het verhaal van twee eenden uit Nederland die met behulp van een schip aan de nazi's waren ontsnapt. Hoewel hun schip te zinken kwam konden ze zich na vele avonturen toch in Engeland bij de geallieerden aansluiten. Uiteindelijk keerden de twee eenden naar hun plaats van herkomst terug (Dolk 2004, p.176).

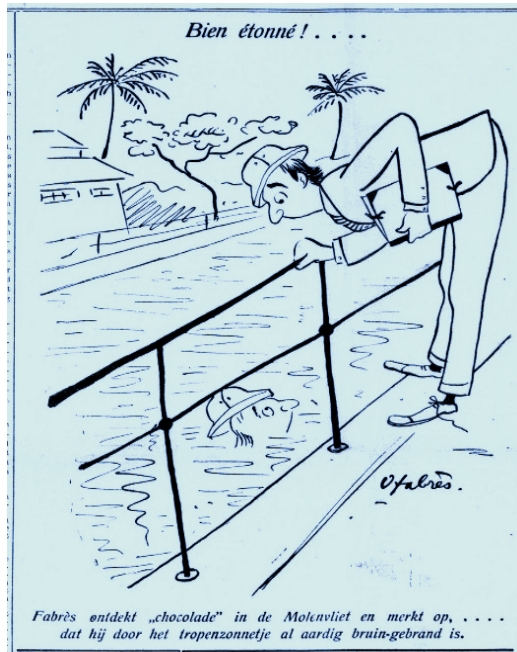
Fabr  s in Indië: van 'chocolade' tot papegaaien

Op 20 oktober 1932 arriveerde Oscar Fabr  s in Indië met het schip Marnix van St. Aldegonde uit Europa. Naast een bezoek aan Indië, bezocht Fabr  s China en Japan (*Bataviaasch Nieuwsblad*, 20/10/1932). De komst van Oscar Fabr  s in Indië in 1932 hield verband met de causerie talkshow georganiseerd door de Bataviase afdeling van de *Alliance Française*. Het evenement op 2 november vond plaats op de bovenste verdieping van het hoofdgebouw van Hotel des Indes in Batavia. Fabr  s gaf een lezing over *A Travers Paris*, wederwaardigheden van hemzelf in onder meer het Montmartre en Montparnasse van v  or en na de oorlog. Dit evenement was toegankelijk voor leden en niet-leden (*Bataviaasch Nieuwsblad*, 1 november 1932; *Het Nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 2 november 1932). Naast een bezoek aan Batavia, bezocht Fabr  s ook Surabaya in Oost-Java. Daar verbleef hij in het Oranje Hotel (*De Indische Courant*, 8 november 1932).

Fabr  s gaf niet alleen lezingen maar maakte, zoals eerder vermeld, ook karikaturen en schreef artikelen voor het *Bataviaasch Nieuwsblad* en *Het Nieuws van den dag voor Nederlandsch Indië*. In het *Bataviaasch Nieuwsblad* verschenen alleen karikaturen van zijn hand, terwijl hij voor *Het Nieuws van den dag voor Nederlandsch Indië* hij niet alleen karikaturen leverde, maar ook artikelen en illustraties. Hieronder staan enkele van de karikaturen van Fabr  s die verband houden met toeristische activiteiten.

Fabr  s' karikatuur in het *Bataviaasch Nieuwsblad* van 22 oktober 1932 laat een man in pak op een rivierkade zien, getooid met een tropische hoed en een map onder zijn linkerarm. Voor hem steekt een mannenkop met een tropische hoed uit het water. Bovenaan de karikatuur staan de Franse woorden: '*Bien   tonn  !*...' [Zeer verwonderd!]. Onderaan de karikatuur staat de zin: 'Fabr  s ontdekt "chocolade" in de Molenvliet en merkt op, ...dat

hij door het tropenzonnetje al aardig bruin-gebrand is.’ De chocolade in deze karikatuur heeft verschillende betekenissen. Ten eerste is chocolade een lekkernij die van suiker, cacaoboter en cacao is gemaakt. Dat was toen al een typisch Franse delicatessen. "Chocolade" kon tevens duiden op de menselijke uitwerpselen die de in de karikatuur afgebeelde personen in in de rivier de Molenvliet konden aantreffen, en de bruine huidskleur heeft natuurlijk te maken met het zonlicht. Deze laatste twee 'chocolaatjes' zijn de exotische elementen waarmee toeristen konden worden geconfronteerd tijdens hun bezoek aan Indië.

Figuur 1. Fabrés ontdekt 'chocolade'. *Bataviaasch Nieuwsblad*, 22/10/1932.

De toeristische belevenissen met betrekking tot culinair Indië verschenen in Fabrés' karikatuur in het *Bataviaasch Nieuwsblad* van 2 november 1932. Het object in de karikatuur is een Europese man die op Fabrés lijkt. Hij kijkt verbaasd naar een rij bedienden die veel schotels dragen. Onder de karikatuur staat de zin: 'Eerste kennismaking met de rijsttafel'. De schok van de man was begrijpelijk gezien de lange rij bedienden met verschillende gerechten. De man lijkt zich er zorgen over te maken dat hij al de gerechten zou moeten opeten.

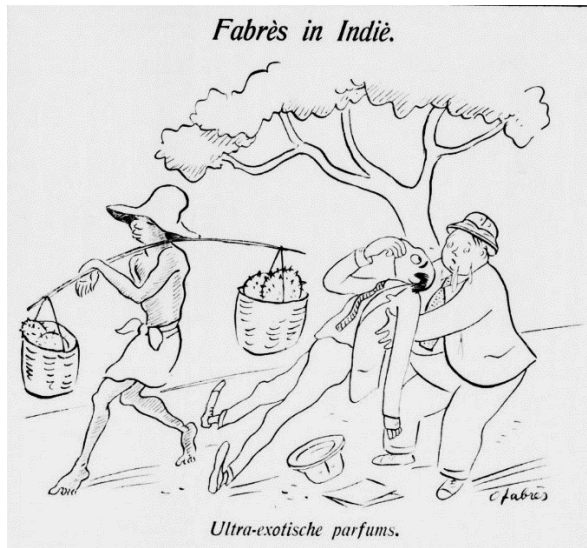
De karikatuur in *Bataviaasch Nieuwsblad* van 2 november 1932 krijgt op 5 november 1932 een vervolg. De personages in de karikaturen zijn

Europese mannen die worden gedragen door twee inheemse bedienden. Een van hen lijkt zwaar getafeld te hebben. Zijn broekriem is los en de enorme buik verhindert dat zijn broek kan worden dichtgeknoopt. Onder de karikatuur staat de zin: "Na de eerste rijsttafel in het Hotel des Indes". Blijkbaar heeft de man de hele rijsttafel opgegeten en nu is hij niet meer in staat te lopen. Een zeer speciale belevenis voor een toerist die voor het eerst een rijsttafel voorgeschoteld heeft gekregen.

De rijsttafel sprak de toeristen in Nederlands-Indië inderdaad tot de verbeelding. Verschillende reisverslagen van buitenlandse reizigers die Indië hadden bezocht maakten daarvan gewag. Een daarvan is het reisverslag van de Amerikaanse reizigster, Eliza Scidmore (1897). Niet alleen in reisverslagen, maar ook in reisgidsen werden de rijsttafel en de manier van serveren beschreven. De schepen van de KPM, de Koninklijke Paketvaart Maatschappij, die de route naar Indië bedienden, introduceerden rijsttafelgerechten voor hun passagiers. Het serveren van een rijsttafel aan boord had ten doel de toeristen te laten wennen aan de rijsttafel die ze later op hun reis in de hotels in Nederlands-Indië geserveerd zouden krijgen:

Om 12 uur is het middagmaal, waarbij in de eerste plaats de Nederlandsch-Indische rijsttafel word voorgediend, 'in haaren geheelen omvang,' zoodat zelfs degene, wien de menigvuldige sterk prikkelende bijspijzen (sambals) en de kerriesaus niet smaken of die moed of lust mist om er mee kennis te maken. (Bemmelen & Hooyer 1896, p. 14)

Fabrés presenteerde ook een andere culinaire curiositeit. In het *Bataviaasch Nieuwsblad* van 26 november 1932 valt Fabrés bijna flauw als een doerian-verkoper hem passeert waarbij hij nog net op tijd opgevangen wordt door de man achter hem. Onder de karikatuur staat: 'Ultra-exotische parfums'. De Aziatische doerian is voor Westerlingen (Europeanen) een exotische vrucht die werkelijk vreemd stinkt en smaakt. In zijn karikatuur vergelijkt Fabrés parfums die kenmerkend zijn voor Frankrijk met de typische geur van doerian.

Figuur 2. Ultra-exotische parfums. *Bataviaasch Nieuwsblad* 26 november 1932

Zelfs de naturalist Alfred Russel Wallace in *the Malay Archipelago* was gefascineerd door deze bijzondere vrucht. Hij had een orang-oetan in het binnenland van Borneo waargenomen en van een doerian genoten, waarna hij de intelligentie van de orang-oetan observeerde die de doerian als wapen gebruikte. Wallace merkte op: 'In fact to eat Durians is a new sensation, worth a voyage to the East to experience' (Wallace 1869, p. 86).

In de beginjaren dertig, toen Fabrès het oosten van Indië bezocht, was het gebied toeristisch nog niet erg ontwikkeld. De Nederlands-Indische regering concentreerde zich voornamelijk op de westelijke regio (Java, een deel van Sumatra en Bali) en aandacht voor het oosten van Indië als toeristische bestemming ontstond pas halverwege de jaren dertig. Vanaf het einde van de 19e eeuw waren er echter al scheepvaartlijnen naar de oostelijke regio van Indië, vooral die van de KPM (Koninklijke Paketvaart Maatschappij). In de gids van Bemmelen & Hooyer (1896) stonden Borneo, Sulawesi en de Maluku-eilanden opgenomen als bestemmingen voor KPM-schepen.

In de oostelijke regio bezocht Fabrès het noorden van Sulawesi en de Molukken. Fabrès schreef artikelen en maakte illustraties onder de titel 'de Molukken Reis' die in *Het Nieuws van den dag voor Nederlandsch Indië* verschenen. Fabrès' aandacht in het oosten van Indië ging uit naar de natuur, cultuur en geschiedenis.

Tijdens zijn bezoek aan Sulawesi zag hij veel kokospalmen met kokosnoten. In de karikatuur ziet men Fabrès en zijn collega Pieter Jan die een kokosnoot hadden gekocht en daarvan het water hadden opgedronken met daaronder de tekst: 'Indien dit nu nog Bols ware geweest ...!'. Bols is een merk van alcoholische dranken, vooral bekend door de jenever van de in 1575 door Lucas Bols opgerichte stokerij.

Zijne woorden in daden omzettend, heeft Pieter Jan te mijner instructie een cocosnoot gekocht, en tot slot van de les heeft hij mij den vloeibaren inhoud laten opdrinken, welke helaas slechts uit melk bleek te bestaan! Indien dit nu nog Bols ware geweest, welk zalige verrassing....! (*Het Nieuws van den dag voor Nederlandsch Indië*, 31 januari 1933)

De volgende karikatuur heeft met toeristische trekpleisters in Indië te maken. Hij werd op 9 november 1932 in het *Bataviaasch Nieuwsblad* gepubliceerd. We zien twee Europese mannen waarbij de één (Fabrès) een verrekijker gebruikt en de ander een vergrootglas vasthoudt. Vóór hen staat een klein olifantstandbeeld. Onder de karikatuur staan de Franse woorden: '*Tiens! Un elephant! Mon premier.*' Die twee mannen bevonden zich voor het museum te Batavia dat ook het Museum en Bibliotheek van Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen werd genoemd. Inheemsen noemden het gebouw *Gedong Gaja* (olifantgebouw) omdat er een standbeeld van een olifant op de binnenplaats van het museum staat. Het bronzen olifantenbeeld was een geschenk van de Siamese koning die in de jaren 1870 Indië had bezocht. Het museumgebouw uit 1864-1867 was een van de toeristische trekpleisters die in een gids uit het einde van de 19e eeuw aan toeristen aanbevolen werd bij bezoek aan Batavia (Buys 1891, pp. 16-17; Bemmelen & Hooyer 1896, pp. 17, 24). In Batavia bevond dit museum zich in een gebied dat Bovenstand werd genoemd en het lag precies in Weltevreden. De kleine olifant die Fabrès afbeeldt is een knipoog naar de reiziger aangezien olifanten in het echt veel groter zijn.

Een andere bezienswaardigheid waar Fabrès een karikatuur van maakte, was de vismarkt. Deze karikatuur werd op 16 november 1932 in het *Bataviaasch Nieuwsblad* gepubliceerd. Afgebeeld zijn een over stapels vissen op de vismarkt wandelende Fabrès in gezelschap van een vriend. Onder de karikatuur staat de zin: 'Een glibberige wandeling op den Bataviaschen "Boulevard Poissonnière", waarbij de Boulevard Poissonnière naar een belangrijke straat in Parijs verwijst. Net als het

Bataviaasch Genootschap Museum (olifantgebouw) werd de vismarkt ook aanbevolen in de gids (Bemmelen & Hooyer 1896, p. 21).

Een bezoek aan de Molukse eilanden inspireerde Fabr s tot het maken van een karikatuur van de kasteelruïne Fort Castello di Ternate in *Het Nieuws van den dag voor Nederlandsch Indië* (7 maart 1933). Onder de karikatuur staat de Latijnse zin: "Fort Castello ... Sic transit gloria mundi!" [Fort Castello...Zo vergaat de glorie van de wereld].

Het doel en de clou van onze tocht is echter het Fort Costello, of feitelijk eenige stapels groen-uitgeslagen steenbrokken, welke de plaats aanduiden waar eertijds, uitziend op de zee, zich dit trotsche toonbeeld van lusitaansche (Portugeesche) macht verhief.

Een andere historische bezienswaardigheid in dezelfde editie van het artikel gaat over het fort Nieuw Victoria op Ambon. In de karikatuur lopen een man en een vrouw voor het fort. Fabr s geeft zijn impressie:

Ook brengen wij nog een bezoek aan het fort 'Nieuw Victoria', een der vele hoeksteen en uit de Hollandsche koloniale geschiedenis, waaraan de Molukken zoo rijk zijn. De gekanteelde, machtige muren domineeren het haventje, terwijl, heel poëtisch, kleine rose bloempjes zich genesteld hebben in de monden van de historische kanonnen...

Een andere toeristische plaats die Fabr s bezoekt, is de zeetuin op de Molukse eilanden. De karikatuur van de zeetuin staat in *Het Nieuws van den dag voor Nederlandsch Indië* van 24 maart 1933. Hier zien we Fabr s samen een vriend die vanuit een bootje in de zee kijken. Onder de karikatuur staan de woorden: 'De onderzeesche tuinen'. Fabr s' impressie van deze zeetuin:

Onder de duizend wonderen, welke de natuur ons te zien geeft de Banda-Neira nemen de onderzeesche tuinen ongetwijfeld de eerste plaats in. [...] Voorover gebogen over deze afgronden vol poezie, op gevaar af ons bootje te doen kantelen, en ondanks het ietwat spottend toezien van onze beide roeiers, geraken wij in extase over de droomlandschappen, welke in de wazige schemering op den bodem der zee zich aan onze verbaasde oogen vertoonen. Een geheimzinnig wereldje leeft en beweegt.

Vervoermiddelen zijn een ander geliefd onderwerp van Fabr s. In het *Bataviaasch Nieuwsblad* van 24 november 1932 zien we Fabr s in een *sado*. De *sado* is een door paarden getrokken kleine koets die als openbaar vervoer in Indië diende. Het woord 'sado' komt van het Franse *dos- -dos*

(carrosserievorm) waarbij de passagiers met de rug naar de bestuurder en bijrijder zitten. In de karikatuur wordt Fabr s' dikke vriend afgebeeld die op de achterkant van de sado zit, zodat de voorkant van de sado en het paard worden opgetild. Onder de karikatuur staat: 'Sadistisch experiment in een sado.' Deze vorm van openbaar vervoer in Indië werd ook in de gids vermeld (Bemmelen & Hooyer 1896, pp. 17,19).

Toerisme en souvenirs zijn tegenwoordig onlosmakelijk met elkaar verbonden. Maar toendertijd was er ook al belangstelling voor souvenirs uit de oostelijke regio van Indië die Fabr s dan ook in zijn karikaturen afbeeldt. Hier is het souvenir een papegaai. In de karikatuur heeft de Fabr s-figuur een papegaai in zijn hand. Onder zijn voeten ligt een tijgervel. Achter hem hangt een certificaat. Onder de karikatuur staat: "Eere wien, eere toekomst". Zijn artikel gaat op de inhoud het certificaat in:

Ondergeteekende verklaart O. Fabr s tijdens zijn verblijf te Menado, een bezoek heeft gebracht aan de oerwouden bij den uigedoofden vulkaan Doea Soedara; dat hij daar gezien heeft een echte, levende papegaai en een toekan in de vlucht; dat hij er een aperitif-boom heeft ontdekt, een papaja heeft opgegeten en op het nippertje af verstikt is door de lianen, uit welke omhelzing men hem evenwel zonder ongelukken heeft kunnen bevrijden. Menado, 29 Nov, 1932 (*Het Nieuws van den dag voor Nederlandsch Indië*, 9 februari 1933).

Fabr s kreeg het certificaat omdat hij op de vulkaan Dua Saudara was geweest, een papegaai en een toekan had gezien, een papaja had gegeten en hij door lianen was verstikt. Hij beschreef in zijn artikel zijn avontuur door het wilde binnenland van Sulawesi:

Na een auto-rit van enkele uren stappen wij uit aan de rand van het bos, verlaten den gebaanden weg en slaan een smal voetpad in, dat ons naar het hartje van de wildernis zal voeren. (*Het Nieuws van den dag voor Nederlandsch Indië*, 9 februari 1933)

Figuur 3. Fabrés, papegaai, en zijn certificaat. *Het Nieuws van den dag voor Nederlandsch Indië*, 9 februari 1933.

Tijdens zijn reis werden Fabrés en zijn vrienden in het bos van Sulawesi vergezeld door twee gidsen die uitgerust met kapmessen enorme takken van bomen weghakten. Fabrés' commentaar op zijn avontuur in het bos: '[...] deze gansche woeste natuur, trotsche en monsterachtig, deze formidabele drang van onbewus en onbetegeld leven.' Fabrés raakte onder de indruk door wat hij aan flora en fauna in het bos ontwaarde:

Een vervaarlijke wiekslag doet ons de oogen omhoog richten dwz naar het gewelf van gebladerte dat den hemel voor ons verbergt, en wij hebben het, naar het schijnt zeer zeldzame geluk een toekan in volle lucht te kunnen bewonderen, dwz een boeroeng taoen (jaarvogel), een ware woudventilator met zijn geweldigen vleugels, welke bijna evenveel lucht verplaatsen als een vliegtuig van de knilm. (*Het Nieuws van den dag voor Nederlandsch Indië*, 9 februari 1933).

Vliegende papegaaien waren een een andere fascinerende belevenis voor Fabrés en zijn vrienden. Het was zelfs de eerste keer dat hij de vogel in de vrije lucht zag vliegen:

Heel bescheiden zit op een taak een groene papegaai, met een rooden snavel, precies als de neus van een ouden dronkenlap. Voor het eerst van ons leven zien wij aldus een papegaai in vrijheid, in zijn omgeving, en gewend als wij zijn om dergelijke beesten te zien in een kooi of op een stok met ring en ketting aan een poot [...] (*Het Nieuws van den dag voor Nederlandsch Indië*, 9 februari 1933).

Een andere karikatuur is een tekening van een papegaaienverkoper. We zien vier papegaaien in de handen van de verkoper, twee papegaaien rechts en twee links. Onder de karikatuur staat: 'Vier lorre's per hoofd!' (*Het Nieuws van en dag voor Nederlandsch Indië*, 28 februari 1933).

De kenmerken van de papegaai die door Fabrès worden afgebeeld, zijn terug te voeren op de Nuri Bayan, de groene papegaai (*eclectus roratus*). De mannetje is te herkennen aan de groene veren, het vrouwtje aan de rode. Deze soort vogels zijn veel te vinden op de Molukse eilanden, Sumba-eiland, Papoea, Australië en de Salomonseilanden. Momenteel is de Nuri Bayan een beschermde vogelsoort.

Slot

Het verschil in het concept 'modern' tussen Oost en West is van belang om nauwkeurig te bestuderen. Het binaire idee van de oppositie van Claude Levi-Strauss (Smith & Riley 2009, p. 96) in de schaduw van het structuralisme, is een concept dat kan worden gebruikt om deze verschillen te analyseren. Zowel de opvattingen en meningen van westerlingen ten opzichte van de oosterse cultuur als vice versa, de opvattingen van de oosterse bevolking over de westerse cultuur zijn soms zelfs humoristisch.

De verschillende onderwerpen en manier van afbeelden in de karikaturen van Oscar Fabrès als vorm van 'Westerse' belevenissen in 'de Oost' laten dit zien. De culturele verschillen tussen Oost en West worden op een humoristische manier gepresenteerd door Fabrès. Soms worden de verschillen overschat maar in een globale wereld van tegenwoordig zijn we het gewoon allerlei cultuurverschillen tegen te komen. Het ongewone is dat verschil te bespotten en de andere cultuur als minderwaardig te beschouwen.

Bibliografie

Bemmelen, J. F. van & Hooyer, G. B. (1938). *Tourism in the Netherlands Indies*. Special number Yogyakarta, Vol XIII, No.2.

- Bernard, W. (2015). *Cartoons for Victory*. Seattle: Fantagraphics Books.
- Buys, M. (1891). *Batavia, Buitenzorg en de Preanger. Gids voor Bezoekers en Toeristen*. Batavia: Kolff.
- Dolk, L. (2004). Rijsttafelen met Fabrès. Een korte signalering. In Michiel Van Kempen, Piet Verkruijsse, & Adrienne Zuiderweg (Red.), *Wandelaar onder de Palmen: Opstellen over Koloniale en Postkoloniale Literatuur en Cultuur* (pp. 175-182). Leiden: KILTV.
- Fabrès, O. 'Bien étonné!...'. *Bataviaasch Nieuwsblad*. 22 oktober 1932.
- Fabrès, O. 'Fabrès in Indië'. *Bataviaasch Nieuwsblad*. 2 november 1932.
- Fabrès, O. 'Fabrès in Indië'. *Bataviaasch Nieuwsblad*. 9 november 1932.
- Fabrès, O. 'Fabrès op Pasar Ikan'. *Bataviaasch Nieuwsblad*. 16 november 1932.
- Fabrès, O. 'Fabrès in Indië'. *Bataviaasch Nieuwsblad*. 5 november 1932.
- Fabrès, O. 'Fabrès in Indië'. *Bataviaasch Nieuwsblad*. 24 november 1932.
- Fabrès, O. 'Fabrès in Indië'. *Bataviaasch Nieuwsblad*. 26 november 1932.
- Fabrès, O. 'Molukken Reis II'. *Het Nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 31 januari 1933.
- Fabrès, O. 'Molukken Reis IV'. *Het Nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 9 februari 1933.
- Fabrès, O. 'Molukken Reis VII'. *Het Nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 28 februari 1933.
- Fabrès, O. 'Molukken Reis VIII'. *Het Nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 7 maart 1933.
- Fabrès, O. 'Molukken Reis X'. *Het Nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 24 maart 1933.
- N.N., 'O Fabrès. Bekend caricaturist hier aangekomen'. *Bataviaasch Nieuwsblad*, 20 oktober 1932.
- N.N., 'Alliance Francaise, Causerie Oscar Fabrès'. *Bataviaasch Nieuwsblad*, 1 november 1932.
- N.N., 'O. Fabrès. Een Fransch journalist en caricaturist'. *De Indische Courant*, 8 november 1932.
- N.N., 'Alliance Francaise, Causerie Oscar Fabrès'. *Het Nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 2 november 1932.
- Scidmore, E. R. (1984). *Java: the Garden of the East*. Singapore: Oxford University Press.
- Reisgids voor Nederlandsch-Indië*. Batavia-'s Gravenhage, 1896.
- Wallace, A. R. (1869). *The Malay Archipelago: the land of the orang-utan, and the bird of paradise*. Londen: Macmillan & Co.

Maria Walanda Maramis and Realms of Minahassan women¹

Yuda B. Tangkilisan

At a glance, from a fragmentation of history as a word, into the syllables his and story, it seems that its meaning is a story of and by men. Immediately, it raises a thought whether there is herstory. Clearly, this is a false comprehension because the word derives from the Greek language, namely *istoria* that has a different meaning from the mentioned above. However, in general, the circumstances of historiographical field show such a similar tendency, including in Indonesia. The historical writing is dominated by male historians and concerning the gender. Therefore, the Indonesian history still focuses on masculine issues, like politics, economics, warfare, rebellion, harbors, pirates and others. Advanced by Social History approaches that developed conventional history, attentions on woman's roles began to flourish and moved to the center to become attentive and main issues to discuss among historical stakeholders.

The circumstances also happen to Minahassan historical writing, that originated from visiting, journey, and exploration reports from some people, especially the Dutch. Some of those describe on legends, mythologies and others in the form of oral tradition that be compiled and transcribed into written forms. The political, social and cultural descriptions were a tool of competence for Dutch officials who were on duty to the region. The early critical Minahassan history comes from a Dutch female historian who writes about a metamorphose of Minahassan leaders and the structural changes of Minahassan people leaders in the 19th century. She also published some works in various aspects of Minahassan society and history. Meanwhile, some other experts wrote about religious changes, the Javanese of Tondano (Jaton), agriculture development and

¹ The early version of this article was presented at Seminar Tokoh: Maria Walanda Maramis, Museum Kebangkitan Nasional, Jakarta, October 22nd, 2015.

ethnic nationalism. In the midst of the development, there are some works concerning Minahassan women, but still a few.

The historiography of Minahasa consists of traditional, colonial, national and transnational streams. When the first flourished along with the second stream, the National historical writing interacted with the Transnational that being a focus of foreign historians who interested in Indonesia studies or usually called as Indonesianists. The form of writing includes memoirs, autobiography and biography under a strong influence of the rising interest to explore and to record the past memories. One of the examples is of Maria Walanda Maramis, a simple Minahassan woman whose bright thoughts and ideas for her people and genre.

She fought for what she thought in the midst of societal structure that is still unfair for women. From experiences and observation on her surrounding social and cultural situation, she embodied those all, though she had to deal with many obstacles including from her family and husband, i.e. Jozef Frederick Calusung Walanda. She tried to change the socio-cultural structure by raising awareness and abilities to devastate the unbalanced circumstances and dependence ties that overwhelmed Minahassan women. Her struggles are still relevant and significant for recent development. *Historia vitae magistra*, whoever forgets the past will be condemned to repeat it.

Nature, Nurture and Culture

Early approach to uncover Women History is dealt with human nature and sexual category that comprising males and females, while nowadays trends show such a third kind of sex in grey areas. The nature differentiates the two in masculine and feminine traits, that being under peculiar perspectives and subjectivity in gender conception. Sexual natures describes the masculine as stronger, superior, rational, protector and seed of life. In certain context, these supremacies are based on logics of phallus. On the other hand, the feminine is comprehended as weak, inability, emotional and sexual reproduction tools. Based on the features originating from the birth including the sexual inheritance, the women's nature and destiny are clear in societal life especially in sexual relations with men. Moreover, in several cultural constructs, women posit a lower stratum than men whom considered as be superior.

Cultural constructs of women role and status are enhanced in social structures that emphasize on male mighty and control. In many cultures and societies in Indonesia, lines of genealogy are drawn from

patriarchy, except in Minangkabau where the line based on maternity. The role of father is very dominant including to determine children's future. The son has such a higher social and cultural standing than the daughter, also as an economic resources.

Along with the rapid social development with modernization, the thoughts on male and female nature have encouraged such a concept of genetic inheritance moving to the role of education or nurture. Human traits and characters are strong influenced and determined by their education since early times. The early education embarked in the family environment that making way of thought, habits and conducts that enduring until maturity. Thereafter, the internalization and socialization are intertwined with institutionalization process that influenced by culture. All the processes are such a long life journey of experience and education. In this context, women endure the path along with such cultural constructs that not always taking their side.

In modern life, the more masculine construct is clearer in the process of and impact of industrialization. Although, some women also have contributions to the development of global science and technology, the modern industrial society enhances the sexual domination of men. The humanist philosophical thinking always brings to the fore this unbalanced and unfair circumstance in gender relations and has given a birth to various women emancipatory ideas and movement to get out from the chains of backwardness and dependence in such a patriarchal social structure. In the extreme point, the women movement waives a radical feminist flag and often be against men, to introduce such a similar sexual relations or lesbianism.

In Indonesia, the issues endure in such an interaction with its social cultural context and development. Therefore, *'pemikiran modern kaum perempuan Indonesia telah diawali oleh tokoh-tokoh pahlawan perempuan Indonesia. Mereka menyadari keberadaan kaumnya dan kedudukan serta peranannya dalam masyarakat. Mereka sadar akan pentingnya pendidikan, karena dengan modal pendidikan yang cukup merupakan salah satu faktor yang mampu mendorong kemajuan dan emansipasi kaum perempuan akan memunculkan kesadaran tentang hak dan kewajibannya, sehingga bangsa dan negara bangsa-bangsa lain dalam percaturan dunia dewasa ini'*. (Subhan, 2004, p. 17). Also, *'nama-nama yang tidak asing lagi bagi kita, misalnya, R.A. Kartini, Dewi Sartika, Rahman al-Yunusiyah, Nyai Haji Ahmad Dahlan, Hajjah Rusana (Rasuna?, pen.) Said, Maria Walanda Maramis, dan Rohana Kudus; merupakan nama-nama tokoh perempuan dari kalangan elit modern. Bermodal ilmu pengetahuan yang mereka miliki, mereka*

berupaya dengan berbagai cara untuk menyadarkan kaumnya tentang kedudukan dan perannya dalam masyarakat' (Subhan, 2004, p. 19). Then, 'Pada permulaan abad ke-20, Indonesia telah dipengaruhi oleh terbukanya pendidikan cara Barat oleh Pemerintah Hindia Belanda, termasuk diberikannya kesempatan mengecap pendidikan pada perempuan pribumi (Indonesia) meskipun masih terbatas pada anak perempuan dari golongan elite... Akan tetapi, meskipun dalam batas tertentu, ternyata kesempatan mengikuti pendidikan telah menggugah kesadarannya akan siapa ia dan apa statusnya sebagai perempuan. Mereka menjadi lebih menyadari tentang apa artinya hidup di bawah kaum penjajah, yang mempraktikkan sistem kolonialnya. Dengan demikian, dalam permulaan abad ke-20 telah ada beberapa nama perempuan yang kemudian terkenal karena memimpin perjuangan memajukan kedudukan perempuan... Mereka antara lain adalah R.A Kartini, Dewi Sartika, Robanna Kudus, Rahmad (Rahmah?, pen) El Yunussyah, Nyai Ahmad Dahlan, Haji (Hajjah?, pen) Rasuna Said dan Maria Walanda Maramis. Mereka tergolong tokoh-tokoh yang telah memelopori berbagai usaha untuk mendorong emansipasi perempuan, terutama melalui peningkatan pendidikan perempuan' (Sadli, 2010, pp. 207-208).

One of gender studies from female perspectives is a compilation of Susan Blackburn dan Helen Ting (Ting, 2013). This anthology focuses on the women's role in a national awakening movement in Southeast Asia. To clarify the interrelation between the women's role and national movement, they used such a biographical approach. It is clear of their analytical framework how the power and domination relation in national awareness and movement still exploit women. Nationhood and national constructs were more constituted by men. This refers back to how the ideas of Maria Ulfa Santoso (Soebadio) as a member of the Preparatory Body for Indonesian Independence or BPUPKI received a sharp reaction from some male members.

Realms of Minahassan Ideas

Minahasa is a term of an ethnic that lives in North Sulawesi peninsula and province, and also of a regency. Minahasa, that believed as comprising syllables of Mina and Esa that meant becoming one. In certain context, it is such a colonial construct from the times of Dutch East Indies Company or VOC (1602-1799). Previously, Minahassan people consisted of various tribes that having different residence, language, ancestor and custom. The theory of migration differentiates them into the early coming and later groups. Based on the research of Mieke Schouten, they comprise 8 tribal groups or *walak*. Once upon a time, they gathered in a place that then

mentioned as Watu Pinawetengan, because there was a big round stone where they sat together to make a conversation settling their disputes and hostility and decided to live in a peaceful co-existence. Thereafter, the term *Minahasa* originated to refer the 8 tribes as an ethnic group. Beside the common cultural symbol and will to unite, the VOC presence as a stronger power played an important role to balance and strengthen the unity.

Since early 19th century and after Minahasa War, Dutch colonial rule introduced bureaucratization, agricultural commercialization and monetization to Minahassan people. There is belief and legend that the Minahassan people who joined the Dutch East Indies troops took a part in capturing Prince Diponegoro of the Java War (1825-1830). The Prince was exiled to Minahasa, and Kyai Mojo, his right hand figure with his followers were taken to exile to Tondano. Now their descendants are Jatoni or Tondano Javanese. In the mean time, Christianization endured by 'zending' for Protestants and 'missie' for Catholics. The modernization brought a tremendous social shift and transformation that effected a demise of ancient Minahassan arts. Then, the people entered a modern Dutch colonial life and thoughts.

Since the Christianization, Minahassan people did not know such a tight social vertical stratification. Also, they were not familiar with monarchical and aristocratic life. As Christians, they had equal status with indifferent rights and obligations. Bureaucrats, landlords and priests had such exclusive status because of their achievements in education, not as ascription. Minahassan people began to get in touch with a merit system. However, the Dutch still showed their superior sense and attitude based on such a racial supremacy.

Modernization and westernization continued to endure in Minahasa by introduction of modern education and secularization. Dutch language became a means of communication in the milieu of educated groups. Meanwhile, the language of Manado Malay was practised among commoners beside local dialects. The educated people got in touch more deeper in modern life through books, newspapers and the radio. Some of them became a part of colonial bureaucracy chains and networks so that they spreading to some regions of Dutch East Indies rule. Together with young people from other regions, they got chances to extend their education to various cities in Java, like medical schools (STOVIA and GHS), Teaching school (Kweekschool) Law school and others. Some of them joined colonial military forces of KNIL that had duties and sent to

various regions. In colonial literatures, the Minahassa had a notion as the twelve province of the Royal Netherlands because of their loyalty.

Minahassan realms of thought in colonial social cultural order tended to show such a pragmatic and modern nature and trait. Widespread deconcentric wealth coloured the wisdom and comprehension of rulers. Colonial life constructed and established their belief as elites or elitization with some privileges rather than their people. The traditional nature of leaders, as people leaders (*volkschoofd*) shifting to as officials (*ambtenaar*) that backed up by colonial power, that similar with Javanese *priyayi*. The colonial realms brought them far away from the people and their loyalty was for the colonializers. Their competitors, and also as companions, were religious priests (reverends and pastors), and land owners. Average Minahassans had such as realms of thinking concerning openness, equal and democratic derived from Christian preaches. In traditional community, the social unification was a belief to ancestors and patron-client economic ties.

Maria Walanda Maramis (1872-1924)

Born in a common family, it supposed to make Maria Josephine Catherina Maramis indifferent with other common Minahassan girls. However, loosing her parents in early years drove her life to a local elite family who adopted her. The social environment was a part of colonial order even though the influence of local custom was still strong. Fighting against traditional chains in gender rights and obligations was her early efforts to change the old fashioned customs. Priority to the sons to have a formal education in a colonial school system based on the custom also was supported by colonial interests (Walanda & Matuli, 1989, pp. 16-18). The stable colonial administration requirements gave a main chance to males in government schools and social services.

Moreover, interactive experiences with colonial life that situating female as competent opened her insight concerning Minahassan women. Family life is so significant that housewives need ability in managing household that starting from convenient and comfortable residential housing. She did not stop in differentiating roles in household that positioning women as wives who were under chains of domestic obligations, but continuing more further to enhance self sufficiency in equal relationships with husbands. The skill is a negotiating access with husband's authority as family leaders.

She made her observation, dream, opinion and thought coming true by establishing a modern organization that involving Minahassan women that having similar insight and goal. The organization was named representing the main initiator and founder, namely *Percintaan Ibu Kepada Anak Turun-temurun* (PIKAT) or Mother's Love to Children Eternally. Her social activism implied a sense of nurturing, passion and sensitivity as a woman and mother with full of love. Her treatments to handle many social issues were not always under a rational consideration: *'Juga dengan kemampuan irrasional ialah cinta. Ibu Maria Walanda Maramis telah menunjukkan kepada kita kemampuan ekstra seorang ibu untuk melihat masalah-masalah kemanusiaan dengan arus percintaan ibu kepada temurunnnya'* (Tilaar, 1990, p. 314). Moreover, *'PIKAT tidak terlepas dari pribadi pencetusnya karena merupakan kristalisasi dari ide-ide yang dikandung ibu Maria Walanda Maramis'* (Tilaar, 1990, p. 309).

Never onward strive, full of spirit and encouraging women's progress vision situate her in a realm of Indonesian women's emancipatory movement that stated as follow: 'Pioneered by Raden Ajeng Kartini, Dewi Sartika, Walanda Maramis, and a small number of other outstanding women from various regions of the archipelago, the Indonesian women's movement was started in the late 1800's, with the aim of promoting equal opportunity for women in education and improvement of rights and status in marriage. These efforts took about twenty years to reach the point where the needs of women could be discussed and developed in a public forum' (Morgan, 1996, p. 319). The next statement supported to clarify her role, i.e: *'Dewi Sartika dari Tanah Pasundan dan Walanda Maramis dari Tanah Kavanua dengan gigih mendidik kaum perempuan untuk bisa mengerjakan pekerjaan yang bersifat feminin-tradisional untuk diarahkan pada tren modernisasi dan professional, sehingga kaum perempuan Indonesia dapat bekerja di luar rumah dengan 'menjual' keterampilan kefemininan tersebut'* (Pranoto, 2010, p. 160). Also follow this similar description, namely: *'Demikian pula kegiatan yang dilakukan oleh Maria Walanda Maramis di Sulawesi Utara, tujuannya tidak jauh berbeda dengan kegiatan yang dijalankan Dewi Sartika dan Kartini yaitu demi kemajuan kaum wanita. Perlahan tetapi pasti kaum wanita bergerak melalui berbagai wadah dan membentuk berbagai perkumpulan demi kemajuan kaum dan bangsanya'* (Ohorella, Sutjianingsih, Ibrahim, 1992, p. 17).

Associating the ideas and efforts of Maria Walanda Maramis with intellectual spheres of R.A. Kartini, the initiator of emancipatory thought for Javanese women who suppressed under chains of custom and tradition, as wife and mother that needed such a change through the

introduction of education, comes up from following explanation: 'Kartini argued that education for women would enable them to make better wives and mothers. She was not the only woman who fought for women's education. Some of her ideas, especially those regarding education for women, were also shared by other women of her time from different regions, such as Dewi Sartika from West Java, Walanda Maramis from Celebes, and Rohana Kudus from Sumatera' (Marlita & Poerwandari, 2005, pp. 43-44).

Closing Remarks

The thinking of Maria Walanda Maramis implies some historical representation of colonial social interaction experience of Minahassan people. The modern western values, such as rational, equal, progress and radical entered her mind and soul. Her ideas were to make Minahassan women coming to the fore, critical, smart and able to lead. The women nature is not a weakness that has to be left out, but as a strength to build a family in modern life and society.

She had a deep collective consciousness and high social solidarity that are emancipatory, encourageous and no vested interest in character. Her sense of belonging was strong too, under an empathy for the surrounding social environment and development. In such a social political context that identified with the rise of nationhood awareness and awakening, her thought and action had a strong connection with the emergence of nationalism seeds. According to Susan Blackburn: 'Nationalism involves the identification of a people with a place and a community, to which they refers as a nation and to which they feel a sense of belonging and loyalty, and which confers rights and commands obligations' (Blackburn, 2013, p. 1). David Henley introduces a concept of ethnic nationalism that advancing collective political awareness to emerge an Indonesian nationalism. Gender nationalism is an interesting cognitive realm and analysis to be explored furthermore to explain early resources of nationhood collective awareness and nationalistic spirit that brought and encouraged Indonesia gaining a freedom. At least, women insights of nationalism and nation state have such a significant nature and substance to unveil and to analyse along with the recent globalizing spirit of age. As citizens, their aspirations and ideas cannot be avoided in national and constitutional life to achieve a progress and equal standing with other nations in the international scene.

Maria Walanda Maramis embodied her ideas and dreams by establishing a modern organization called Percintaan Ibu Kepada Anak Turun temurun (PIKAT). From the chosen name, it shows a gender discourse that still enclosing women nature and role as mother that is not only managing family but also educating children. To create character and intelligence, as mothers, women have to posses love, compassion and concern. In recent sayings, it is to create a perfect human being.

References

- Blackburn, S. (2013). Introduction: Gendered Nationalist Movements in Southeast Asia, in: S. Blackburn & H. Ting (eds.). *Women in Southeast Asian Nationalist Movements: A Biographical Approach*. Singapore: NUS Press, pp. 1-22.
- Blackburn, S. (2013a). Suyatin Kartowiyono: A Nationalist Leader of the Indonesian Women's Movement. In S. Blackburn & H. Ting (eds.). *Women in Southeast Asian Nationalist Movements: A Biographical Approach*. Singapore: NUS Press, pp. 75-97.
- Blackburn, S. & H. Ting, (eds.) (2013). *Women in Southeast Asian Nationalist Movements: A Biographical Approach*. Singapore: NUS Press.
- Marlita, T. & K. Poerwandari (2005). Indonesian Women's Movement in the Period of 1928—1965. In K. Poerwandari (ed.). *Indonesian Women in a Changing Society*. Seoul: Ewha Womans Univesity Press, pp. 41-74.
- Morgan, R. (1996). *Sisterhood is Global: The International Women's Movement Anthology*. New York: The Feminist Press at The City University of New York.
- Ohorella, G. A, Sri Sutjianingsih, Muchtaruddin Ibrahim (1992). *Peranan Wanita Indonesia dalam Masa Pergerakan Nasional*. Jakarta: Proyek Inventarisasi dan Dokumentasi Sejarah Nasional Direktorat Sejarah dan Nilai Tradisional Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.
- Pranoto, N. (2010). *Herstory Sejarah Perjalanan Payudara Mengungkap Sisi Terang – Sisi Gelap Permata Perempuan*. Yogyakarta: Kanisius.
- Sadli, S. (2010). *Berbeda tetapi Setara Pemikiran tentang Kajian Perempuan*. Jakarta: Kompas Media Nusantara.
- Subhan, Z. (2004). *Perempuan dan Politik dalam Islam*. Yogyakarta: Pustaka Pesantren.
- Tilaar, H. A. R. (1990). *Pendidikan dalam Pembangunan Nasional Menyongsong Abad XXI*. Jakarta: Balai Pustaka.

Walanda, A.P. Matuli, Jan V. Matuli (1989). *Women's Emancipation in North Sulawesi The Story of Maria Walanda Maramis*. Jakarta: Pustaka Sinar Harapan.

Van ‘Villa Isola’ naar ‘Bumi Siliwangi’ De nalatenschap van Dominique Berretty (1891-1934)

Gerard Termorshuizen en Coen van ’t Veer

Inleiding

Ten noorden van Bandung, langs de weg naar Lembang, ligt de imposante villa ‘Bumi Siliwangi’. Ze werd in 1933 gebouwd in opdracht van de Indische persmagnaat Dominique Berretty die haar de naam ‘Villa Isola’ gaf. Berretty’s goede vriend Herman Salomonson die er in 1934 logeerde, schreef:

Het huis, het vaste punt waar hij [Berretty] eindelijk rust tot werken hoopte te vinden, noemde hij ‘Isola’. Het lag ver van de wereld, hoog boven de Bandoengsche laagvlakte. Des avonds keek hij neer op de lichtjes van de stad en zijn burens waren de machtige vulkanen. (Salomonson, 1934)

Na jaren van geweld en verwaarlozing (vanaf 1942) kwam de villa en de erbij horende grond in 1954 in handen van de Indonesische overheid. De villa werd gerenoveerd en fungeert sindsdien als het bestuurscentrum van de Universitas Pendidikan Indonesia. Over de veelbewogen geschiedenis van ‘Isola’ tussen de jaren 1933 en 1954 gaat dit artikel. Daaraan vooraf gaat een samenvatting van de levensloop van Dominique Berretty.

Luchtfoto van 'Villa Isola' en het landgoed (collectie KITLV)

Afkomst en loopbaan

Dominique Berretty, kleinzoon van een Italiaanse immigrant, werd in 1891 geboren in Jogjakarta in een eenvoudig Indo-Europees milieu. Zijn vader was maatschappelijk weinig succesvol, zijn moeder een Javaanse die nauwelijks Nederlands sprak. Dominique doorliep de MULO en een jaar HBS. Omdat hij zich niet prettig meer voelde in het in die dagen nog slaperige Jogya, liet hij op zijn zeventiende het ouderlijk huis achter zich en reisde naar Batavia. Daar werd hij, in oktober 1908, aangenomen als klerk op het Post-, Telefoon- en Telegraafkantoor (PTT) op Weltevreden. Vanaf dat moment maken we kennis met zijn bruisende levensdrift en verbeterde ambitie om hogerop te komen. Ooggetuigen vertellen over zijn intelligentie, leergierigheid en groot technisch inzicht. Zo verwierf hij zich tijdens zijn klerkenbestaan een grondige kennis van de ligging en het functioneren van de telegraafkabels die Indië verbonden met andere delen van de wereld.

Dominiques chef zag al gauw dat de jongeman veel te goed was voor het eenvoudige werk dat hij deed en beval hem aan bij Karel Zaalberg, de (Indo-Europese) hoofdredacteur van het *Bataviaasch Nieuwsblad*, zelf een *self-made man*. Die nam hem in 1910 onder zijn hoede. Onder Zaalbergs leiding ontwikkelde hij zich tot een allround journalist. In 1913 trad hij in dienst van de eveneens in Batavia verschijnende *Java-Bode*. Als dagbladschrijver en redacteur van het weekblad *De Reflector* (later ook van *De Zweep*) doorliep hij een glanzende journalistieke carrière.

In 1916 stuurde de *Java-Bode* hem naar Amerika. Tijdens zijn reis naar en verblijf in de Nieuwe Wereld schreef hij reisbrieven voor zijn

krant. Ze horen tot zijn beste journalistiek en zijn biografisch van groot belang. Dankzij die brieven weten we dat zijn ervaringen in Amerika beslissend zijn geweest voor zijn loopbaan daarna. Zo stelde hij zich daar op de hoogte van de nieuwste ontwikkelingen op het gebied van de nieuwsvoorziening. Nog in Amerika vatte hij het plan op een Indisch persbureau op te richten. Terug in Batavia begon hij met de voorbereidingen. Op 1 april 1917 stichtte hij het Algemeen Nieuws- en Telegraaf-Agentschap, naar de voorletters kortweg Aneta genoemd.

Aneta

Onder meer dankzij zijn vroeger opgedane kennis van de ligging en de loop van de telegraaflijnen slaagde Berretty er vanaf het begin in meer en sneller nieuws binnen te halen dan het Bataviase agentschap van het Engelse persbureau Reuters. Met de Indische kranten sloot hij contracten af, waarbij hij zich verplichtte hun tegen een bepaald tarief telegrafisch nieuws te leveren. Niet lang daarna voorzag Aneta de pers in Nederland van Indisch nieuws. In Den Haag werd in 1919 een filiaal van het persbureau opgericht. Vanaf maart 1927 tot aan de Duitse inval in mei 1940 stond het onder leiding van Herman Salomonson. Aneta is zowel voor de kolonie als het moederland van enorm belang geweest.

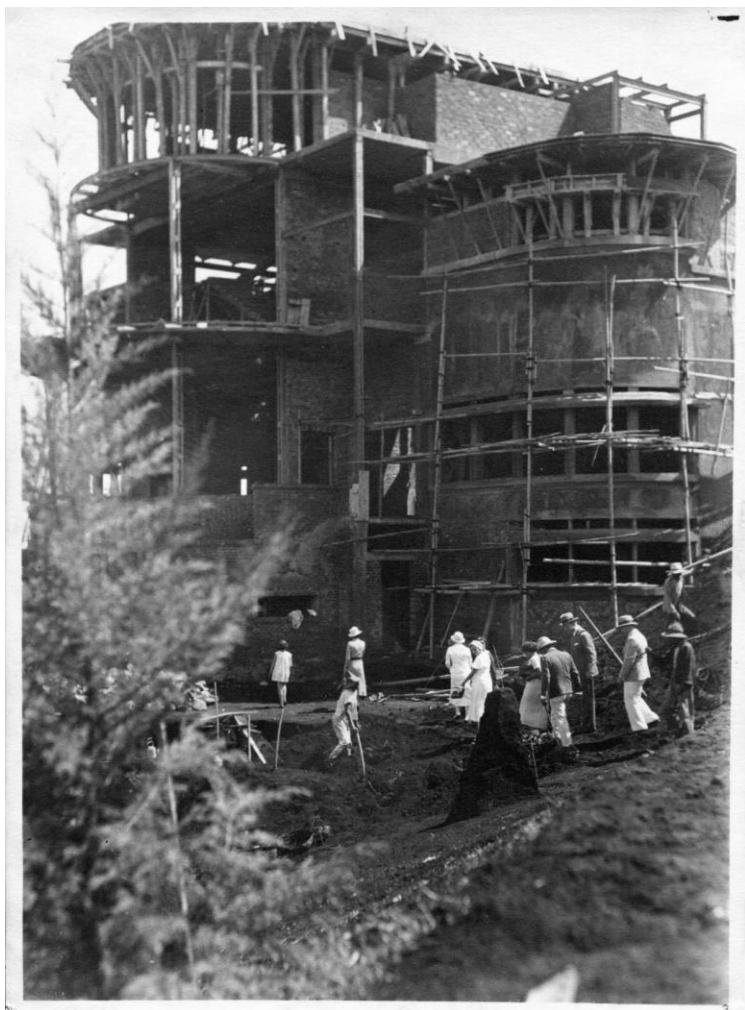
Het persbureau maakte een enorme ontwikkeling door. Berretty's succes was oogverblindend en bracht hem grote rijkdom. Nog geen tien jaar nadat hij zijn armoedige klerkenbestaan was begonnen hoorde hij tot de koloniale elite. Eind december 1920 kreeg Aneta zijn definitieve onderkomen op Pasar Baroe. Het in die tijd veel opzien barend gebouw, het grootste in Indië en een architectonisch juweel, staat er nog steeds, zij het in vervallen staat. De Indische regering vond in Berretty een loyale partner die, in geval van politiek gevoelige kwesties, bereid was het wat minder nauw te nemen met de objectiviteit. In links-progressieve en nationalistische kringen werd Aneta ervan beschuldigd een 'regeringsbureau' te zijn.

Een veelbesproken man

Door zijn overrompelende ondernemerschap, zijn extravagante levensstijl en opzichtige en gecompliceerde liefdesleven was Berretty in Indië, toch al berucht om zijn roddelcultuur, een dankbaar onderwerp van gesprek. Over Berretty's zaken- en privéleven was altijd wel 'nieuws' te melden. Conflicten en perkara's vormden een onderdeel van zijn bestaan. Ze hadden onder meer te maken met zijn hang naar het volmaakte. Trots was

hij op wat hij tot stand bracht, maar bevredigen deed hem dat maar ten dele. Zijn behoefte aan meer en beter bracht hem steeds weer tot het aangaan van nieuwe uitdagingen met hun beloftes aan nieuwe glans. Rusteloosheid kenmerkte zijn leven. Het was de tragiek van een geniale, maar in diepste wezen eenzame man.

Dat hem voortdrijvende streven naar het perfect-ideale zien we eveneens terug in zijn huwelijksleven. Tussen zijn twintigste en veertigste was hij zes keer getrouwd. Berretty's vriend Jan Ritman, hoofdredacteur van het *Bataviaasch Nieuwsblad*, merkte op dat hij het slachtoffer was 'van zijn geloof, dat hij erin slagen zou zijn "ideale" vrouw te vinden. [...] Hij was een groot charmeur, maar een moeilijk echtgenoot – na korte tijd altijd weer teleurgesteld, dat ook zijn laatste idool toch niet volmaakt was'(Ritman, 1980, p.56). Uit zijn eerste en tweede huwelijk (met de zusters Aline en Irene Berends, Indo-Europese vrouwen) en vierde huwelijk (met de Nederlandse actrice Mien Duymaer van Twist) werden zeven kinderen geboren: drie stierven jong, vier bereikten de volwassen leeftijd. Dat waren Gerda, Aneta (genoemd naar haar vaders persbureau), Dominique Roderick (roepnaam Dodo) en Aimée. Zij spelen later in dit verhaal een rol in verband met 'Isola'.

Bouw 'Villa Isola' (collectie Isabel Cid)

De totstandkoming van 'Isola'

Zijn megalomane drang naar nieuwe vergezichten, zijn zin voor het spectaculaire alsook behoefte aan erkenning en bewondering vormden de achtergrond van zijn besluit een monumentale villa te laten bouwen in het koele Lembang. Hij kocht land op van *tani* en beschikte in het najaar van 1932 over een lap grond ter grootte van 120.000 m². Vervolgens nam hij zevenhonderd werkloze arbeiders in dienst die onder zijn leiding het enorme terrein herschiepen in een 'lustpark': 'ravijnen van 20 meter diep werden gedempt, hoge heuvels afgegraven [...] woningen werden afgebroken, bamboestoelen uitgeroeid, boomen gekapt [...],

volksverhuizingen tot stand gebracht' (*Preanger-Bode*, 13-3-1933). Het werk was een halfjaar later, in maart 1933, vrijwel klaar:

Wegen en paden slingeren zich over de nu zachtglooiende oppervlakte, terrassen, waterpartijen, een vernuftig goten- en waterleidingstelsel met springbronachtige fontein, een rijke beplanting, bloembedden, moestuinen en boomgaarden in grootschen stijl nemen thans de plaats in van sawahs, ruwe terreinmisvormingen en kampongs (*Preanger-Bode*, 13-3-1933).

Op het landgoed bevonden zich verder visvijvers, een orchideeënkas, hertenpark, volière, tennisbaan en zwembassin. Het hele park kon 's avonds worden verlicht.

Er kon nu worden begonnen met de bouw van de villa. Op zondag 12 maart 1933 werd door Berretty's zevenjarige zoon Dodo de eerste steen gelegd. Daarna werd volgens islamitisch ritueel de door de plaatselijke regent aan Berretty geschonken waringin geplant. Ten slotte 'betrad een lange stoet van werklui, waarbij zich heele kampongs hadden aangesloten – het zag tijdens de steenlegging zwart van de mensen op den Lembangweg – het terrein om den traditioneele karbouwenkop te begraven' (*Soerabaiasch Handelsblad*, 15-3-1933).

Met dezelfde voortvarendheid waarmee Berretty het landgoed had aangelegd, werd de bouw van de villa ter hand genomen. De architect was de bekende Charles P. Wolff Schoemaker die, steeds in nauw overleg met Berretty, de tekeningen voor het bouwwerk had gemaakt (Van Dullemen, 2010, pp. 133-151). Uitvoerder van het project was het Algemeen Ingenieurs- en Architectenbureau uit Batavia. Negen maanden na het begin van de bouw, eind december 1933, was de in art-decostijl opgetrokken villa voltooid, met inbegrip van de bijgebouwen: de bediendenkamers, de stallen en garages. Een journalist merkte op:

Er waren terrassen en op de auto-boxen gerichte zoeklichten, waarmee Berretty door een druk op de knop in zijn werk-appartementen met kinderlijk genoegen en trots, de auto aangaf die moest voorrijden. Het liefst reed hij in zijn rode Rolls Royce (Bastiaans, 1975, p. 48).

Berretty noemde zijn nieuwe onderkomen 'Isola'. Over het interieur schreef een tijdschrift:

Met een uiterst doorgevoerde smaak en uit onbekrompen middelen is hier een jaar lang gestreefd naar het maximaal bereikbare in schoonheid van kleur en lijn. Dit huis is een wonder geworden, een gedicht in steen en graniet, een juweel in een zéér bijzondere zetting (*d'Oriënt*, 18-11-1933, pp. 25-31).

En een dagblad:

De wandversiering en de Venetiaansche kronen zijn met zorg gekozen, terwijl het fraaie meubilair het geheel een warmen toets van gezelligheid verleent. [...] Langs de wanden hangen prachtige schilderijen van bekende Indische en buitenlandsche schilders (*De Indische Courant*, 21-12-1933).

Over de villa als geheel schreef G.W. Seabridge, hoofdredacteur van de *Straits Times* in Singapore en een goede vriend van Dominique, wat later:

Villa Isola is extremely modern and the more conservative of visitors may find it startling, but in the layout of its grounds and its internal decoration and furnishing it reveals the work of an artist. It has been described in words and in pictures in several of the world's leading art journals. [...] The whole thing was carried out under the personal supervision of Berretty and nothing was spared to make it perfect (Seabridge, *Straits Times*, 22-12-1934).

Het was behalve een mooi ook in architectonisch opzicht belangwekkend gebouw: 'the definitive breakthrough of Modernist architecture in the colony', zoals Van Dullemen in zijn proefschrift schrijft (Van Dullemen, 2010, p. 134). In het ontwerp speelde de landschappelijke omgeving een belangrijke rol:

De gebogen vormen der uitgebouwde deelen en de plastische opbouw der slinkende partijen naarmate het gebouw zich verheft, sluiten goed aan bij den onregelmatigen perceelvorm en de bewogen geaccidenteerde omgeving met haar machtige oprijzende bergen (Lemei, 1934, inleiding).

Op zaterdag 16 december 1933 werd 'Isola' met een feestelijk diner ingewijd. Er waren zestig gasten, onder wie slechts één vrouw, zoals een foto laat zien: Coquita, Dominiques (laatste) echtgenote, een Portugese.

Het geeft een frappant inkijkje in een door mannen gedomineerde samenleving. Voorafgaand aan het diner werd een film vertoond over de totstandkoming van het landgoed en de villa. De volgende morgen vond een grote *slamatan* plaats voor de bij de bouw betrokken Indonesiërs, met een volksfeest na afloop.

‘Isola’ kostte Berretty het gigantische bedrag van ongeveer een miljoen gulden (omgerekend naar nu circa tien miljoen euro), en dat terwijl de economische malaise – de crisisjaren dertig! – ook het Indische krantenbedrijf, en daarmee indirect Aneta, zwaar had getroffen. Berretty, die het project deels had bekostigd met geld uit zijn bedrijf, kwam in ernstige financiële problemen die overigens pas na zijn dood naar buiten zouden komen.

Berretty in zijn kantoor in ‘Villa Isola’ (collectie Isabel Cid)

De dood van Berretty; 'Isola' in de jaren 1934 tot 1942

Berretty was voor zijn zaken regelmatig in Europa. Dat was hij ook in de laatste maanden van 1934. Op 19 december, heel vroeg in de morgen, ging hij op Schiphol aan boord van het vliegtuig de 'Uiver' dat hem terug naar Java zou brengen. De reis Amsterdam-Batavia vice versa nam in die dagen nog vijfeneenhalve dag in beslag. In de nacht van 19 op 20 december verongelukte het toestel in zeer slecht weer in de Syrische woestijn. Alle inzittenden, behalve Berretty nog twee passagiers en vier bemanningsleden, kwamen om het leven. De ramp bracht diepe verslagenheid teweeg. In de Indische en moederlandse pers werd Berretty herdacht als 'een van Indië's groote zonen'. Jan Ritman schreef: 'Hij stierf zoals hij had geleefd, opzienbarend' (Ritman, 1980, 138). Berretty werd begraven op de Engelse begraafplaats in Bagdad. Het graf bestaat niet meer.

Vrijwel onmiddellijk na Berretty's dood werd duidelijk hoe slecht zijn Aneta er financieel voor stond. Zoals opgemerkt had hij voor de bekostiging van 'Isola' grote sommen geld onttrokken aan het bedrijf. Terwijl de kasmiddelen in 1932 – vóór de bouw van 'Isola' – nog ruim 300.000 gulden bedroegen, bleek dat bedrag eind 1934 geslonken tot ongeveer 6.500 gulden. Aneta was vrijwel bankroet, zijn voortbestaan stond op het spel. Het was mede onder druk van de Nederlandse regering en het Indische gouvernement – zij wilden Aneta per se behouden – dat een consortium van grote Indische bedrijven zich in 1935 over het persbureau ontfermde door de aandelen over te nemen.

Tot Berretty's nalatenschap behoorde uiteraard het kostbare 'Isola'. Coquita was geen erfgename. Dat waren wel zijn (in 1934 nog minderjarige) kinderen Gerda, Aneta, Dodo en Aimée. Hun gemachtigden slaagden er niet in villa en landgoed tegen een acceptabele prijs te verkopen. Om 'geen verdere onkosten te laten drukken op de nalatenschap' werd het zich op het landgoed bevindende dierenpark ('diverse rijpaarden, herten, zwarte zwanen en verschillende siervogels') van de hand gedaan' (*Nieuws van den Dag*, 14-1-1935). In het najaar van 1935 benaderde het bekende Grand Hotel Homann in Bandoeng de erven met het verzoek de villa te huren als 'dépendance de luxe'. Zij accepteerden het aanbod: 'Isola' leverde zo in ieder geval wat geld op en werd bovendien onderhouden. Op 1 december 1935 nam Homann de villa – 'met zijn vijftien kamers' – in gebruik. De dépendance richtte zich op gefortuneerde gasten, zoals 'de touristen van Cook's of American Express', daarnaast op 'een bepaalde groep van het Indische publiek. Er

zit hier nog geld genoeg (*De Sumatra Post*, 14-11-1935).’ Behalve voor logés was de villa ook toegankelijk voor leden van de ‘Isola-club’. Op degenen die daarbij wilden horen, werd ‘een strenge selectie door ballotage toegepast’ (*Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 06-12-1935).

Een paar jaar later werd wederom geprobeerd het complex van de hand te doen. De erven kwamen onderling overeen dat ‘de totale netto-opbrengst van den verkoop, na aftrek van alle kosten van welken aard ook [...], niet minder zal bedragen dan f 150.000,-’. Wetend dat ‘Isola’ ongeveer een miljoen gulden had gekost, komt dat bedrag ons voor als een redelijke prijs. Maar tot verkoop kwam het niet. Tot aan de inval van de Japanners bleef de villa de ‘dépendance de luxe’ van Homann.

‘Isola’ tijdens de Japanse bezetting en dekolonisatieoorlog (1942-1950)

Toen de Japanners in de nacht van 28 februari op 1 maart 1942 op Java landden, was de Bandoengse hoogvlakte de laatste Nederlandse verdedigingslinie. Het KNIL vorderde ‘Isola’ en maakte van de villa zijn hoofdkwartier. Op 7 maart 1942 capituleerde de kolonie. Met de Japanners werd afgesproken dat de officiële overgave plaats zou vinden in de villa. Maar opperbevelhebber Hitosji Imamoera besliste uiteindelijk anders: de capitulatie werd op 8 maart 1942 ondertekend op het nabijgelegen vliegveld Kali Djati. ‘Isola’ werd daarna een steunpunt van het Japanse leger. Onder meer de beruchte Kempetai [veiligheidsdienst] was er gehuisvest.

Op 15 augustus 1945 capituleerde Japan en verklaarde Indonesië zich twee dagen later onafhankelijk. Gedurende de daaropvolgende onafhankelijkheidsoorlog werd de villa, afwisselend bezet door Nederlandse militairen en Indonesische strijders, zeer zwaar beschadigd. Een ooggetuige van de staat waarin het gebouw was komen te verkeren, was de uit Berretty’s huwelijk met Mien Duymaer van Twist geboren zoon Dodo. Samen met zijn zuster Aimée was hij na het plotselinge overlijden van hun vader overgedragen aan hun in Amsterdam wonende moeder.

Dodo had zich in de loop van 1944 aangesloten bij het verzet tegen de Duitsers. Hij werd gearresteerd en naar Duitsland getransporteerd. Vlak voordat hij zou worden geëxecuteerd werd hij in april 1945 bevrijd door de Amerikanen. Zijn herstel (hij was er slecht aan toe) vergde enkele maanden. Vanuit zijn verlangen zijn geboortegrond terug te zien, in combinatie met zijn overtuiging dat Indië voor Nederland behouden moest blijven, meldde de toen twintigjarige Dodo zich in het najaar van

1945 als oorlogsvrijwilliger aan bij het voor de strijd in Indonesië bestemde Regiment Stoottroepen. Na een militaire training arriveerde hij in mei 1946 met zijn bataljon in Indonesië en nam daar op verschillende plaatsen deel aan gevechtsacties. Wij weten dit alles dankzij de brieven die hij aan zijn moeder schreef.

In augustus 1946 kreeg hij zijn eerste verlof. Vanuit Bali reisde hij naar Jakarta waar hij zijn vaders oude vriend Jan Ritman en zijn vrouw ontmoette. Op het hoofdpstkantoor (daar waar zijn vader ooit als klerk had gewerkt) ontdekte hij de rekening waarop door Hotel Homann tot aan de Japanse bezetting de huur van 'Isola' was gestort, geld dat vanaf de Duitse bezetting Nederland nooit had kunnen bereiken. Hij stuurde het naar zijn moeder die het in die periode financieel moeilijk had. Vanuit Jakarta ging hij per vliegtuig – over de weg was het te gevaarlijk – naar Bandung. Vandaar lifte hij naar 'Isola'. Over wat hij aantrof, schreef hij zijn moeder onder andere:

Door een stuk of 4 à 5 grote gaten van een meter diameter kun je dwars door het huis heen kijken; verder bestaat de schade uit brokstukken die er op verschillende plaatsen uitgeschoten zijn, en alle ruiten zijn verdwenen. In verschillende kamers zijn de plafonds eruit gevallen en overal zijn putjes van mitrailleurkogels te zien. De extremisten [Indonesische vrijheidsstrijders] hadden er een fort van gemaakt en zijn er uitgeschoten. De tuin heeft gedeeltelijk in brand gestaan en is voor de rest (zacht uitgedrukt) zeer verwaarloosd te noemen. Vertel (schrijf) maar aan Aimée dat van de schommel en de wip waar wij zo vaak speelden een stel kromgeschoten staven over zijn.

Herstel van de villa zou meer dan honderdduizend gulden kosten, hoorde Dodo van de manager van Hotel Homann.

In de volgende jaren vielen villa en landgoed ten prooi aan verdere verwaarlozing. De plaatselijke bevolking bewerkte er illegaal de grond en ging er ook wonen. Van de vroegere pracht was niets meer over. Vanaf begin 1949 gaan Berretty's vier erfgenamen zich weer actief bemoeien met 'Isola'. Uit een brief van januari 1949 blijkt dat Dodo's halfzuster Aneta het woningbureau Versluis in Jakarta heeft gevraagd te zoeken naar mogelijkheden voor 'een betere exploitatie van Isola en de omliggende gronden'. Versluis vraagt Dodo – dan al weer terug in Nederland – hem te machtigen ook voor diens belangen op te treden. Uit een door het administratiekantoor Willemse in Bandung aan de erven gezonden 'afrekening' van 20 april 1951 blijkt dat op dat moment de (nog steeds

zwaar gehavende) villa weer is verhuurd – waarschijnlijk aan Homann – tegen een bedrag van 250 roepiah, ongeveer tachtig gulden, per maand.

Dankzij een in 2015 in Indonesië verschenen publicatie zijn we over Isola's verdere lotgevallen redelijk goed ingelicht. In 1954 kocht het Indonesische Ministerie van Onderwijs de villa en bijbehorende grond van de erven. Het betaalde daarvoor anderhalf miljoen roepiah, volgens de geldende koers ongeveer een half miljoen gulden. Maar dat kregen de erven bij lange na niet in handen. Alex Oelrich, kleinzoon uit Berretty's tweede huwelijk, vertelde ons dat zijn moeder Aneta, geïnformeerd over de belangstelling voor 'Isola', zich, mede namens Gerda, Dodo en Aimée, in 1953 naar Indonesië had begeven om in onderhandeling te treden met de autoriteiten daar teneinde een zo goed mogelijke prijs te bedingen.

Door een vertragende tactiek van Indonesische kant kwam het pas in de loop van 1954 tot een deal. Het brutobedrag van (omgerekend) een half miljoen gulden viel nog wel mee, maar 'de uiteindelijke opbrengst was zeer teleurstellend', aldus Alex Oelrich: aan allerlei mensen dienden hoge 'commissies' te worden betaald en het nettobedrag kwam beschikbaar in roepiahs waar de officiële koers niet op van toepassing was. Bovendien mocht er geen geld uit Indonesië worden uitgevoerd. Uiteindelijk kwam slechts een fractie van die half miljoen gulden bij de erven terecht.

'Bumi Siliwangi' in 2017 (Foto Dirk Ponsen)

Na een renovatie (het exterieur herkreeg goeddeels zijn oude staat; het interieur werd verbouwd) werd de villa op 20 oktober 1954 officieel ingewijd als hoofdgebouw van de Universitas Pendidikan Indonesia.

‘Bumi Siliwangi’ ging ze heten, een vernoeming naar een oud Hindoe-koninkrijk op West-Java. Was de villa dus gereed, van herstel van het landgoed was bij gebrek aan middelen geen sprake. Een algehele verloedering ervan was het gevolg. Totdat in 2010 daaraan een halt werd toegeroepen: besloten werd het zoveel mogelijk terug te brengen naar de staat van vóór maart 1942, naar die van ‘tempo doeloe’, zoals de autoriteiten voor ogen stond. Dit is maar ten dele gelukt, al is er veel verbeterd. De obstakels die het uitzicht op de villa belemmerden zijn in ieder geval uit de weg geruimd: ‘Bumi Siliwangi’ kan zich weer vertonen als een jonge vrouw die graag wil dat haar schoonheid van alle kanten wordt gezien’, aldus Katam en Abadi in hun in 2015 verschenen boek *Dari Villa Isola ke Bumi Siliwangi*.

Bibliografie

- Anoniem. (1933, 13 maart). ‘Villa Berretty’. *Preanger-Bode*.
- Anoniem. (1933, 15 maart). ‘Eerste steenlegging; Het nieuwe “home” van Aneta’s directeur’, *Soerabaiasch Handelsblad*.
- Anoniem (1933, 18 november). ‘Isola’. *d’Oriënt*, 46.
- Anoniem. (1933, 21 december). ‘“Isola”; De villa van Aneta’s directeur; Inwijdingsfeest’. *De Indische Courant*.
- Anoniem. (1934, 14 januari). ‘Verkoop dierenpark van “Isola”’. *Nieuws van den Dag*.
- Anoniem. (1935, 14 november). ‘Exploitatie van Isola; Luxe-inrichting’. *De Sumatra Post*.
- Anoniem. (1935, 6 december). ‘Opening van “Isola”’. *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*.
- Bastiaans, W.Ch.J. (1975). *Figuren uit de Indische journalistiek*. Met een woord van geleide van J.H. Ritman, oud-hoofdredacteur van het ‘Bataviaasch Nieuwsblad’. Groningen: Erven B. van der Kamp.
- Dulleman, C.J. van (2010). *Tropical modernity; Life and work of C.P. Wolff Schoemaker*. Amsterdam: SUN.
- Katam, Sudarsono en Lulus Abadi. (2015). *Dari Villa Isola ke Bumi Siliwangi*. Bandung: Pustaka Jaya.
- Lemei, W.C. (1934). *Moderne woningarchitectuur in Ned. Indië: Villa Isola; luxe dépendance van het Grand Hotel Homann*. Bandoeng: Kolff.
- Ritman, J.H. (1980). *Journalistieke herinneringen*. Den Haag: Moesson.
- Salomonson, Herman (1934, 25 december). ‘Dominique Willem Berretty’. *Het Vaderland*.

- Seabridge, G.W. (1934, 22 december). 'In memory of a remarkable man'.
Straits Times.
- Termorshuizen, Gerard en Coen van 't Veer (2018). *Een groots en meeslepend leven; Dominique Berretty – Indisch persmagnaat*. Zutphen: Walburg Pers.

Corpora bij het leren van het Nederlands als vreemde taal

Zahroh Nuriah

Inleiding

De uitvinding van de computer heeft veel aspecten in ons leven veranderd. Met een computer kan men veel dingen doen die we ons vroeger niet eens konden voorstellen. Dankzij de informatica kan in weinig tijd een enorme hoeveelheid informatie nauwkeurig verwerkt worden, waarbij vooral de analyse van *big data* een grote sprong voorwaarts betekent. Ook op het gebied van de taalkunde kunnen we hier ons voordeel mee doen door het taalgebruik van de mensen te verzamelen en te analyseren. Daarom is de corpuslinguïstiek vanaf het eind van de 20e eeuw zo enorm gegroeid.

De corpuslinguïstiek is ‘the study of language based on examples of *real life* language use’ (McEnery & Wilson, 2001, p. 1). De corpuslinguïstiek is dus de bestudering van taal die gebaseerd is op voorbeelden uit het echte taalgebruik. En met de snelle vooruitgang van de computertechnologie kan men nu een groot aantal voorbeelden van het echte taalgebruik snel en precies verwerken. De *big data* laten talige patronen duidelijk zien. De corpuslinguïstiek heeft veel nut op tal van wetenschappelijke gebieden zoals de forensische taalkunde, vertaalwetenschappen en natuurlijk ook taaldidactiek. In dit artikel probeer ik aan te geven wat het belang van het gebruik van corpora is als hulpmiddel voor het leren van het Nederlands als vreemde taal. De in dit artikel gebruikte voorbeelden zijn afkomstig uit het corpus nltenten14 opgesteld door Sketchengine (Kilgariff, 2014). Het corpus bestaat uit 2.616.836.538 tokens van 6.964.389 internetbestanden en behoort tot de TenTen Corpus Family dat met dezelfde methode samengesteld wordt (<https://www.sketchengine.eu/nltenten-dutch-corpus/>).

Corpora

Corpora is de meervoudsvorm van corpus. Wat er met corpus in deze studie bedoeld wordt is ‘a computerised collection of authentic texts, amenable to automatic or semiautomatic processing or analysis’ (Tognini-Bonelli, 2001, p. 55). De tekst is met behulp van een aantal criteria geselecteerd en verzameld om een bepaald taalgebruik inzichtelijk te maken. De verzamelde teksten kunnen op geschreven of gesproken bronnen gebaseerd zijn. Zelfs gebarentaal is een bron die geraadpleegd kan worden. Elke tekenreeks is toegankelijk met steeds weer de mogelijkheid om de grotere context te raadplegen.

Er zijn twee soorten corpora, namelijk eentalige en meertalige. De meertalige corpora zijn ten minste tweetalig maar kunnen ook meerdere talen bevatten. Meertalige corpora bestaan uit vergelijkbare en parallelle corpora. Vergelijkbare corpora zijn corpora van verschillende talen van dezelfde soort. Parallelle corpora zijn teksten in een taal met daarbij de vertaalde versie in een andere taal. De zinnen van van de brontaal zijn parallel gezet naast de zinnen van de doeltaal, zodat de teksten makkelijk te analyseren zijn.

Het Nederlands heeft veel corpora. Deze corpora zijn groot en geannoteerd. Het Nederlands beschikt zelfs over een Corpus Gesproken Nederlands (CGN), 1000 uur aan spraak uit Vlaanderen en Nederland met daarin 10 miljoen woorden. Daarnaast is er het Corpus Nederlandse Gebarentaal (NGT), een verzameling videoopnames van verhalen en gesprekken tussen doven (<https://www.ru.nl/corpusngtuk/introduction/welcome/>). Het Nederlands heeft ook meertalige corpora. Het Dutch Parallel Corpus (DPC) is een gealigneerd parallel corpus van 10 miljoen woorden, voor de talenparen Nederlands - Engels en Nederlands - Frans (<http://taalunieversum.org/inhoud/corpora/dutch-parallel-corpus>). Dit corpus bevat vijf teksttypes: literatuur, journalistiek, instructief, administratief en externe communicatie. Elk teksttype bevat 2 miljoen woorden, elk van de vier vertaalrichtingen bevat 500.000 woorden. Daarnaast is er een corpus van 21 Europese talen die Europarl Parallel Corpus heet (<http://www.statmt.org/europarl/index.html>). Het corpus is op de procedures van het Europese parlement gebaseerd in de Romaanse talen (Frans, Italiaans, Spaans, Portugees, Roemeens), Germaanse talen (Engels, Nederlands, Duits, Deens, Zweeds), Slavische talen (Bulgaars, Tsjechisch, Pools, Slowaaks, Sloveens), Fins-Oegrisch talen (Fins, Hongaars, Estisch), Baltische talen (Lets, Litouws), en het Grieks.

Van het Indonesisch bestaan helaas nog niet veel corpora. Er zijn al wel pogingen gedaan om eentalige corpora op te bouwen, maar het is nog afzonderlijk. Een corpus dat online en voor het publiek toegankelijk is, is dat van Universität Leipzig (http://corpora.uni-leipzig.de/en?corpusId=ind_mixed_2013). Het bestaat uit 74.329.815 zinnen, 7.964.109 typen en 1.206.281.985 tokens. Meertalige corpora van het Indonesisch die online en voor het publiek toegankelijk zijn, bestaan nog niet. Er is ook nog geen corpus Nederlands – Indonesisch.

Corpora bezitten een schat aan informatie over regelmatigheid, frequentie en patronen (Gablasova, Brezina & McEnery, 2017). Uit deze informatie kan men patronen van het gebruik van bepaalde woorden of woordcombinaties halen. De frequentie leidt tot collocatie, ‘every word is primed to occur with particular other words’, en ook tot colligatie, ‘every word is primed to occur in (or avoid) certain grammatical positions’ (Hoey, 2005 p. 13). Daarnaast kan er inzicht verkregen worden in het patroon van de semantische voorkeur en de semantische prosodie. Een uitgelicht woord kan in concordantie worden getoond of als KWIC (Key Word in Context) waarbij het woord en de omringende tekst in horizontale regels te zien zijn en het geselecteerde woord verticaal uitgelijnd en gemarkeerd zoals hieronder:

Figuur 1

Om de computer veel informatie te kunnen laten verwerken moeten de data door een computer gelezen kunnen worden. De teksten moeten dus geannoteerd aangeleverd worden. Dientengevolge wordt er geannoteerd wat het begin en het einde is van alinea's en zinnen. De woorden zelf worden ook linguistisch geannoteerd: van elk woord wordt er genoteerd tot welke grammaticale en semantische categorie het behoort.

Corpora en taaldidactiek

Met behulp van een corpus kan men een beeld krijgen van het taalgebruik in de realiteit. Er wordt dus informatie verstrekt over de meeste gebruikte taalvormen. Door middel van deze informatie kan bepaald worden welke woorden voor studenten relevant zijn. De studenten hoeven dus geen onbelangrijke woorden te leren die maar af en toe voorkomen. Ze kunnen zich concentreren op woorden die ze echt veel gaan horen en gebruiken.

Daarnaast krijgt men ook informatie over de eigenschappen van woorden en in welke context bepaalde woorden worden gebruikt. Informatie over het verschil tussen de woorden die op elkaar lijken is via een corpus verkrijgbaar. Betekenen *koud* en *koel* hetzelfde? *Heet* en *warm*? Studenten NT2 kunnen informatie over betekenisnuances van woorden direct via hun omgeving verkrijgen maar studenten NVT en docenten die geen moedertaalsprekers zijn daarentegen niet. Zelfs docenten die moedertaalsprekers zijn kunnen hun intuïtie soms ook niet gebruiken, omdat intuïtie niet altijd betrouwbaar is.

Elk woord heeft zijn eigen karakter. Elk woord kiest zijn eigen “vrienden” (collocatie) en ook de eigen vorm (colligatie). Die lexicale en grammaticale informatie van woorden kan men dus via een corpus vinden, een woordenboek bevat die informatie niet altijd. De betekenis van *koud* en *koel* en ook *heet* en *warm* die in het woordenboek *Pocketwoordenboek Nederlands als Tweede Taal* staan is als volgt:

koud [bijvoeglijk naamwoord]

1 als iets koud is, is de temperatuur laag ↔ warm ♦ drink je koffie voordat hij koud wordt

2 iemand die koud reageert, toont weinig gevoel ♦ op koude toon zei ze dat ze een andere vriend had

koel [bijvoeglijk naamwoord]

1 iets dat koel is, is koud op een prettige manier ♦ zij vroeg om een glas koel water

2 iemand die koel is, is niet hartelijk ♦ “Geen commentaar”, was de koele reactie van de minister

kil [bijvoeglijk naamwoord]

1 als het kil is, is het op een nare manier koud ♦ in november was het nat en kil

2 iemand die kil is, is niet aardig of hartelijk; een kille situatie heeft een slechte sfeer = koel = afstandelijk ♦ hoewel zijn huwelijk kil was, wilde hij niet scheiden

warm [bijvoeglijk naamwoord]

1 warme dingen hebben een hoge temperatuur ↔ koud ♦ ik wil een kop warme soep

2 hartelijk ♦ ze had een warme belangstelling voor de kinderen

heet [bijvoeglijk naamwoord]

1 hete dingen zijn erg warm ♦ in Nederland en België zijn er per jaar niet veel hete dagen

2 heet eten geeft in je mond een gevoel van brand = scherp ♦ Indonesisch eten is vaak heet

Als we de informatie uit het woordenboek in kaart brengen dan zien we dat het woord *koud* neutraal, *kil* negatief, en *koel* positief is. Maar als die adjectieven gebruikt worden voor iemand dan zijn beide woorden *kil* en *koel* negatief. Het woord *warm* is neutraal en het woord *heet* is negatief. Het woord *warm* is positief als het gebruikt worden om iemand te beschrijven. Al die informatie kan als volgt samengevat worden:

woord	dingen	persoon
koud	0	0
koel	+	-
kil	-	-
warm	0	+
heet	-	?

In het woordenboek staat informatie over het gebruik van de adjectieven voor dingen in het algemeen maar geen specifieke informatie over het weer. Die informatie is heel nuttig voor Indonesische leerders die in een tropisch land wonen waar de temperatuur helemaal anders is dan in Nederland..

Een corpus is in staat die informatie te geven. Van een corpus krijgt men een beeld van hoe die woorden gecombineerd kunnen worden. De frequentie van het voorkomen van een woord met een ander bepaald woord werpt daar licht op.

nouns modified by "koud/koel"	105,717	19,171	0.53	0.46
oorlog	4,508	0	10.0	--
buffet	2,372	0	9.3	--
kunstje	1,529	0	8.9	--
rilling	1,385	0	8.7	--
winterdag	980	0	8.2	--
voet	1,990	14	8.7	2.8
water	15,199	657	10.4	6.3
douche	1,840	38	8.9	4.9
winter	2,976	77	9.4	5.4
wintermaand	1,088	18	8.4	4.8
wind	1,859	169	8.7	6.5
nacht	1,497	316	8.3	7.2
lucht	2,984	686	9.2	8.1
biertje	1,001	168	8.1	7.6
klimaat	445	498	6.6	8.0
drankje	517	578	7.1	8.8
kelder	42	115	3.6	7.1
kikker	48	194	3.8	8.0
bries	36	142	3.5	7.8
tint	21	188	2.4	7.2
meer	14	157	1.9	7.0
briesje	19	155	2.5	7.9
ondertoon	12	114	1.8	7.3
berging	0	104	--	6.9
minnaar	0	96	--	7.2

Figuur 2

nouns modified by "koud/kit"	105,717	6,862	0.53	0.57
oorlog	4,508	0	10.0	--
buffet	2,372	0	9.3	--
douche	1,840	0	8.9	--
kunstje	1,529	0	8.9	--
voet	1,990	0	8.7	--
rilling	1,385	0	8.7	--
water	15,199	10	10.4	0.3
lucht	2,984	12	9.2	2.5
winter	2,976	27	9.4	4.2
nacht	1,497	39	8.3	4.4
wintermaand	1,088	17	8.4	5.9
wind	1,859	109	8.7	6.2
cel	29	120	2.8	6.8
cijfer	18	159	1.9	6.4
Bee	0	22	--	6.5
Karaoke	0	21	--	6.6
whale	0	22	--	6.7
cells	0	23	--	6.7
application	0	25	--	6.7
Joe	0	52	--	7.6
robot	0	102	--	8.0
instinct	0	84	--	8.2
Mike	0	86	--	8.3
Queen	0	143	--	8.9
heels	0	253	--	10.0

Figuur 3

Via de frequentieberekening van woorden geeft het corpus nLTenten14 informatie over het verschil tussen de woorden. Uit figuur 2 en 3 blijkt dat het woord *winter* veel gecombineerd wordt met het woord *koud* maar niet met *koel* of *kil*. Als de winter heel koud is, dan wordt het adjectief *streng* gebruikt in plaats van *kil*.

modifiers of "winter/zomer"	40,096	39,846	0.22	0.16
streng	3,114	0	10.0	--
koning	913	0	8.6	--
bar	315	0	7.6	--
Margriet	163	0	7.0	--
Loek	158	0	6.9	--
Aron	115	0	6.5	--
ijskoud	129	0	6.5	--
zacht	1,487	39	8.3	3.0
koud	2,976	81	9.4	4.2
mild	644	39	8.5	4.5
hartje	257	287	7.5	7.7
nat	352	460	6.9	7.3
komend	1,394	2,356	7.5	8.2
voorbij	144	291	6.1	7.1
aankomend	317	646	7.3	8.3
koel	77	183	5.4	6.7
vorig	656	1,832	5.3	6.8
vroeg	129	488	4.9	6.8
Deze	77	296	4.6	6.6
afgelopen	1,132	4,399	7.7	9.7
warm	594	2,423	6.2	8.2
droog	152	1,019	5.3	8.1
zonnig	26	300	3.5	7.0
heet	28	1,568	3.2	9.0
zwoel	0	146	--	6.7

Figuur 4

Maar uit figuur 4 blijkt dat het woord *zomer* het meest wordt gecombineerd met het woord *warm* (2.423) en dat het gebruik van het adjectief *warm* om het woord *zomer* te beschrijven veel vaker voorkomt dan het woord *heet* (594). Dat kan overigens ook te maken hebben met het feit

dat het woord *warm* veel vaker voorkomt (363.224) dan *beet* (75.557), meer dan vier keer zo vaak.

Naast informatie over woorden geeft een corpus ook informatie over grammatica. Zodoende zou de volgorde van grammaticalesen in de taaldidactiek ook met behulp van corpora bepaald kunnen worden. Men zou er bijvoorbeeld voor kunnen pleiten om de grammatica over *er* eerder te geven, omdat het woordje *er* heel vaak voorkomt in het Nederlands. Het woordje *er* staat op de 23^e plaats van de meest frequente woorden (zie tabel 1). Pas na het woordje *er* komt het woordje *als*. Het leren van bijzinnen zou dus later kunnen gebeuren, na behandeling van het woordje *er*.

Nr.	Het woord	De frequentie
1.	de	121.386.031
2.	en	64.747.528
3.	van	64.010.643
4.	een	62.109.721
5.	het	60.803.203
6.	zijn	53.040.738
7.	in	44.318.890
8.	te	28.175.151
9.	op	28.011.995
10.	met	24.983.421
11.	voor	24.250.029
12.	dat	21.931.639
13.	worden	19.072.809
14.	hebben	19.021.482
15.	je	18.999.957
16.	die	15.626.849
17.	kunnen	15.511.689
18.	ik	14.384.280
19.	aan	14.036.047
20.	niet	13.975.360
21.	om	13.894.005
22.	ook	13.348.287
23.	er	12.661.131
24.	als	12.192.651
25.	of	11.798.419

Tabel 1. De vijfentwintig meest frequente woorden

Voor het maken van toetsen kunnen corpora ook heel nuttig zijn. Er zou dan een keuze gemaakt kunnen worden voor woorden die vaak voorkomen. Zo hoeven studenten geen woorden te leren die ze niet gaan gebruiken. De getoetste woorden baseert men echt op data en niet slechts op basis van intuïtie. Informatie over frequentie op basis van intuïtie is subjectief en minder betrouwbaar. Corpora zijn samengesteld uit het taalgebruik van verschillende mensen, hetgeen meer garanties biedt. Daarnaast hoeven docenten die geen moedertaalsprekers zijn de voorbeeldzinnen voor de les of voor de toets niet zelf te bedenken. Ze kunnen die uit de corpora halen.

Soorten corpora en taaldidactiek

Eentalige corpora kunnen docenten helpen om een beeld te krijgen van het taalgebruik. Maar parallelle corpora kunnen studenten meer helpen om een taal te leren. Studenten kunnen direct de combinatie van woorden in de moedertaal relateren met die van het Nederlands.

Uit een tweetalig woordenboek kunnen studenten de formele correspondenten in de moedertaal halen, maar via een tweetalig corpus komen ze de textuele correspondenten te weten. Ze krijgen dan echte voorbeelden van het taalgebruik in de context die ze bij gebruik van een woordenboek niet kunnen krijgen. Voor zo'n doel kan men niet zomaar alle corpora gebruiken. De samenstelling van de teksten moet goed bedacht worden zodat het mogelijk is een bepaald doel te bereiken. In de corpora van romans of kinderboeken bijvoorbeeld staan er veel spreektaalvormen. Daarnaast zijn er ook uitdrukkingen in een context te vinden. De meest gebruikte voorbeelden kunnen studenten op die manier bestuderen. Hierdoor kunnen ze direct het verband leggen tussen de spreektaalvormen in de moedertaal en de correspondenten in het Nederlands in de context, en niet als een verzameling losse woorden.

Van de door taalleerders geproduceerde teksten kunnen ook leerderscorpora samengesteld worden. In zulke corpora kan dan makkelijk onderzoek gedaan worden naar de meeste frequente fouten die de leerders maken. Aangezien het leren van een vreemde taal niet los gezien kan worden van de moedertaal en de door vreemde taalleerders gemaakte fouten per moedertaal anders zijn, zouden we via ons voordeel kunnen doen met deze leerderscorpora om een beeld te krijgen van de specifieke fouten die alleen voorkomen bij bepaalde talen. Dit beeld kan ons helpen

om op basis daarvan beslissingen te nemen over mogelijke aandachtspunten.

Conclusie

Corpora beperken zich niet alleen maar tot het documenteren van talen, maar hebben veel nut op andere gebieden, ook op het gebied van het leren van vreemde talen. Eentalig corpora van het Nederlands zijn er al waar we dus gebruik van kunnen maken bij het leren van Nederlands als vreemde taal. Daarnaast wordt het ook tijd te beginnen om parallelle corpus Nederlands – Indonesisch en Indonesisch – Nederlands samen te stellen. Het is tevens nuttig om corpora van Indonesische taallleerders Nederlands op te stellen zodat er informatie beschikbaar komt over de belangrijkste struikelblokken bij het leren van het Nederlands als vreemde taal waarop aandacht gevestigd moet worden.

Bibliografie

- Gablasova, D., V. Brezina & T. McEnery (2017). Collocations in Corpus-Based Language Learning Research: Identifying, Comparing, and Interpreting the Evidence. *Language Learning* 67, 155–179.
- Hoey, M. (2005). *Lexical Priming: A New Theory of Words and Language*. London/New York: Routledge.
- Kilgariff, A., dkk. (2014). The Sketch Engine: Ten Years on. *Lexicography*, 1, 7–36. <http://www.sketchengine.co.uk>
<https://www.sketchengine.eu/nltentendutchcorpus/>
- McEnery, T. & A. Wilson (2001). *Corpus Linguistics: An Introduction*. 2^e editie. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Tognini-Bonelli, E. (2001). *Corpus Linguistics at Work*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Verburg, M. & R. Stumpel (2003). *Van Dale Pocketwoordenboek als Tweede Taal (NT2)*. Utrecht: Van Dale Lexicografie.
http://corpora.uni-leipzig.de/en?corpusId=ind_mixed_2013
<https://www.ru.nl/corpusngtuk/introduction/welcome/>
<http://www.statmt.org/euoparl/index.html>
<http://taalunieversum.org/inhoud/corpora>
<http://taalunieversum.org/inhoud/corpora/dutch-parallel-corpus>

Gaat het lidwoord *het* echt verdwijnen?

Het Nederlandse genussysteem op drift

Herman Giesbers

Inleiding

Een van de struikelblokken waar Indonesische leerders van het Nederlands mee te maken krijgen, is het correct gebruik van de bepaalde lidwoorden *de* en *het*. Is het nu *de hek* of *het hek*, *de poort* of *het poort*? Het Indonesisch is een taal zonder echte lidwoorden en het heeft ook geen genusonderscheid zoals dat ten grondslag ligt aan het *de-het*-verschil. Toch is het niet waarschijnlijk dat dit taaltypologisch verschil de enige of zelfs maar de eerste oorzaak is van de moeilijkheid van het *de-het*-onderscheid. Heel veel andere leerders van het Nederlands als vreemde of tweede taal worstelen met hetzelfde probleem en ook kinderen die het Nederlands als eerste taal verwerven, leren *het* als lidwoord veel later dan *de* of zelfs later dan *het* als onbepaald voornaamwoord (Kolkman, 2011).

Het probleem ligt anno nu eerst en vooral in het Nederlands zelf. Om te beginnen is het verschil tussen *de* en *het* slechts vormelijk. Er correspondeert geen betekenisverschil met het verschil tussen *de* en *het*. We hebben het puur willekeurig over *het paard*, maar *de koe*, *het bedrijf*, maar *de fabriek* en ook over *het meisje* en *de jongen*. Als taalleerder is het lastig om dergelijke betekenisloze vormverschillen onder de knie te krijgen, zeker op latere leeftijd. Daar komt bij dat slechts ongeveer een kwart van de woorden *het*-woorden zijn en dat draagt ook niet echt bij aan het probleemloos leren van wat nu een *de*-woord is en wat een *het*-woord.

Maar er is nog meer aan de hand. De Nederlanders weten het zelf ook niet meer, dit wil zeggen: volwassen moedertaalsprekers, *native speakers* van het Nederlands, maken ook steeds meer fouten tegen het correct

grammaticaal gebruik van *de-* en *het-*woorden. Zo wordt er grammaticaal foutief terugverwezen naar het antecedent zoals in (1) – (5).

- (1) [...] er is 1 **hemellichaam die** dat kan veranderen en dat is de zon, [...]
- (2) Duidelijke **vraagstelling dat** overeenstemt met de bestudeerde stof.
- (3) Is mijn **plan** nu zover dat **hij** naar de 2^e lezer kan?
- (4) Daarom gaat **het ministerie** kijken wat **ze** kan doen.
- (5) **De doos** is nog niet geborgen. Duikers hebben gezien dat **het** vastzit tussen wrakstukken op de bodem.

In (1) is het correcte betrekkelijk voornaamwoord *dat* en in (2) juist *die*. In (3) en (4) had het correcte persoonlijk voornaamwoord *het* moeten zijn. In (5) zou het verwijzende persoonlijk voornaamwoord *hij* of *zij* gebruikt moeten worden of eventueel het aanwijzende voornaamwoord *deze* (*die* lijkt hier stilistisch minder passend).

Een vergelijkbare verwarring zien we bij het correct verbuigen van attributieve elementen bij *de-* en *het-*woorden in woordgroepen met het onbepaald lidwoord *een*. Zie (6) – (8).

- (6) Als je gasten verwacht van buiten de HAN kun je bij de Servicedesk een **éénmalig BAR-codekaart** aanvragen [...]
- (7) De markante vierkante natuurstenen [...] krijgen een **definitieve plekje** in een bankje bij de Groene Gracht vlakbij het Bolwerk.
- (8) Bij PLUS supermarkt, bijvoorbeeld, is zowat **elke stuk** fruit individueel van een datum voorzien.

Bij **de codekaart** in (6) is de correcte verbuiging *éénmalig* en in (7) en (8) horen bij de *het-*woorden *plekje* en *stuk* verbuigingen zonder *-e*.

Genusverlies in het Nederlands

Verschuiven als de bovenstaande lijken in toenemende mate voor te komen, althans: ze begonnen mij op te vallen in krantenartikelen, artikelen op het internet, scripties van studenten, e-mailberichten et cetera en uiteraard in mondeling taalgebruik. Vanaf ongeveer 2014 heb ik op onregelmatige wijze zo'n 277 gevallen genoteerd waarbij een onregelmatigheid, of fout, zoals in (1) – (8) mij opviel, voornamelijk uit

schriftelijk materiaal, omdat dat het makkelijkst vast te leggen is. Teksten van auteurs die hoogst waarschijnlijk niet het Nederlands als eerste taal hebben, heb ik in deze verzameling niet meegenomen.

Het gemeenschappelijke aan dit bescheiden corpus is dat het in alle gevallen gaat om het genussysteem in het Nederlands, of beter gezegd: om het verdwijnen daarvan uit het Nederlands. Van oorsprong kende het Nederlands, net als de andere Germaanse talen, een driedig genussysteem met mannelijke, vrouwelijke en onzijdige woorden met daarbij passende naamvallen en verbuigingsregels. Dit systeem is nu nog grotendeels compleet in het Duits en in meer of mindere mate in een aantal dialecten. In het Engels is dit genusonderscheid alleen nog zichtbaar in de persoonlijke voornaamwoorden (*he, she, it* etc.) met *the* als enig bepaald lidwoord. Ook het Afrikaans heeft overigens geen onzijdig lidwoord meer. Het Standaardnederlands neemt wat dit betreft een tussenpositie in tussen het Duits en het Engels. Het tegenwoordige Nederlands maakt geen onderscheid meer tussen mannelijke en vrouwelijke woorden en daarmee is het oorspronkelijke driedig genussysteem een tweeledig systeem geworden met *de* als algemeen lidwoord en *het* als onzijdig lidwoord (cf. Audring, 2006). Wel moet opgemerkt worden dat in het Nederlands van Vlaanderen de ontwikkelingen wat genuanceerder lijken te verlopen, maar de tendens is toch hetzelfde; zie o.a. De Vos (2008).

Genusverlies voltrekt zich niet in gelijke mate over alle relevante taalelementen, maar volgt het patroon van de zogenoemde *Agreement Hierarchy* (Audring, 2006; Audring & Booij, 2009). Lidwoorden en andere determinatoren, zoals aanwijzende voornaamwoorden, en bijvoeglijke naamwoorden (tezamen adnominale modificeerders, of attributieve elementen) zijn als eerste gevoelig voor genusverlies, gevolgd door predicatieve elementen en vervolgens betreffende voornaamwoorden, terwijl persoonlijke voornaamwoorden vaak ongemoeid blijven; zie weer het Engels, waar alleen nog de persoonlijke voornaamwoorden een genusonderscheid laten zien.

Het Nederlands met zijn tweeledig genussysteem bij de attributieve elementen (*de/het, dit-dat/deze-die*, wel of niet een *-e*-suffix bij bijvoeglijke naamwoorden), maar een driedig systeem bij de persoonlijke voornaamwoorden heeft daarmee een hybride genussysteem gekregen en dat leidt tot een verschuiving in het gebruik van deze elementen. Die verschuiving houdt in dat in toenemende mate niet meer de syntaxis de keuze voor een persoonlijk voornaamwoord of betrekkelijk

voornaamwoord bepaalt als dat terugverwijst naar een zelfstandig naamwoord, maar de semantiek. Anders gezegd: de keuze voor een verwijzend voornaamwoord verloopt niet meer exclusief volgens syntactische, op de vorm gerichte congruentieregels, maar op grond van semantische eigenschappen van de referent. Er is sprake van hersemantisering (Audring, 2006; Audring & Booij, 2009; De Vos, 2008).

In essentie is deze hersemantisering als volgt samen te vatten: als verwezen wordt naar een referent, of entiteit, met de eigenschap ‘telbaar’, dan wordt daarvoor het mannelijke voornaamwoord gebruikt, ook als het om een syntactisch gezien onzijdig woord gaat als *hart* of *boek*. Gaat het om een ‘niet-telbare’ entiteit, dan wordt een onzijdig pronomen gebruikt, ook bij *de*-woorden als *rommel*, *kleding* of *apparatuur*. ‘Hoog geïndividueerd’ en ‘laag geïndividueerd’ zijn andere termen die Audring (2006) koppelt aan respectievelijk de kenmerken+/-telbaar. Het zal duidelijk zijn dat in het licht van deze ontwikkelingen een term als *commuun* pronomen/voornaamwoord e.d. meer voor de hand ligt dan mannelijk of vrouwelijk pronomen.

Mijn observaties lijken de geschetste ontwikkelingen te ondersteunen. Zie de voorbeelden in (1) – (5). Enkele andere voorbeelden zijn nog de volgende.

- (9) De Europese Unie wil zo snel mogelijk beginnen met **het** **procedure die** zal leiden tot uittreding van de Britten.
- (10) [Uit een reclamemail van Scapino] Een **cadeautje!** Maak **hem** snel open!
- (11) Ik ben direct weer aan **het verslag** gaan werken, zodat **hij** nu af is.
- (12) Ze werkt bij een **telefooncentrale**, **dat** zijn deuren vandaag heeft gesloten.
- (13) Dat meldt **de tv-zender** Al-Arabiya, **dat** in handen is van de overheid.
- (14) Een andere eis van een **examinator** is dat **het** BKO heeft.
- (15) **De commissie** heeft geconcludeerd dat standaard 1 en 2 oké zijn, [...] maar dat **het** zich nog dient te beraden op het oordeel over standaard 3.
- (16) [...] en geregeld moet **de bezoeker** kiezen – en daarmee accepteren dat **het** ook onderdelen misloopt.

Toch zijn er enkele opvallende observaties te noteren. Dat een telbare referent een commune verwijzing krijgt, ook als het een *het*-woord betreft, is duidelijk zichtbaar; zie (1), (3), (9), (10) en (11). Dat een onzijdig pronomen gebruikt wordt bij een niet-telbare referent, komt veel minder overtuigend naar voren. *Doos* in (5), *telefooncentrale* in (12) *tv-zender* in (13) en zeker de referenten in (14) en (16) zijn geen voorbeelden van niet-telbare referenten en *vraagstelling* in (2) of *commissie* in (15) zijn op zijn minst discutabel wat dat betreft. Wel zou beargumenteerd kunnen worden dat dit entiteiten zijn die ‘laag-geïndividueerd’ zijn, zij het weer met uitzondering van *examinator* en *bezoeker*. Dat zou betekenen dat de kenmerken geïndividueerd en telbaar niet zomaar inwisselbaar zijn, maar dat ze elk een eigen rol spelen, iets dat dan ook tot uiting komt in de *Individuation Hierarchy*, de Individueeringshiërarchie (in Audring & Booij, 2009). Tegelijkertijd moet opgemerkt worden dat ik überhaupt weinig gevallen heb gevonden waarbij een onzijdig pronomen verwijst naar een *de*-woord: 17 keer tegenover 47 gevallen van het omgekeerde, commune verwijzingen naar *het*-woorden.

Nog een opvallende observatie. In slechts 12 voorbeelden heb ik een verwijzing gevonden naar een *het*-woord met een vrouwelijk pronomen en daarbij ging het in 11 gevallen ook nog eens om een verwijzing met het bezittelijk voornaamwoord *haar*, ook wel aangeduid als de *haar*-ziekte. De enige verwijzing zonder *haar* is (4), hier herhaald in (17).

(17) Daarom gaat **het ministerie** kijken wat **ze** kan doen.

(18) **Het eiland** is slachtoffer geworden van **haar** eigen succes
[...]

(19) Uit de basisregistratie personen (BRP) blijkt dat **het** onderstaand **identiteitsbewijs** binnenkort **haar** geldigheid verliest.

(20) [...] en zal **het** hoger **onderwijs** zelf **haar** studenten selecteren.

(21) Ook **het** Jordaanse **leger** bevestigt dat het om een van **haar** piloten gaat.

Veelal wordt aangenomen dat deze *haar*-ziekte vooral voorkomt bij collectiva zoals een land, een bestuur e.d. en de bovenstaande voorbeelden lijken dat te bevestigen, al is een geval als (19) dan een uitzondering daarop. Ook (22) is in dat verband een afwijkend geval, maar vooralsnog is dat ook het enige voorbeeld dat ik gezien heb waarbij een vrouwelijk pronomen verwijst naar een mannelijke referent.

- (22) Nader onderzoek heeft uitgewezen dat de vleugelflitser [bedoeld is de voetballer Robben; HG] zes weken aan de kant staat, meldt **zijn werkgever** op **haar** digitale thuis.

De positie van het lidwoord *het*

Betekenen al deze veranderingen in het Nederlandse genussysteem nu ook dat het lidwoord *het* gaat verdwijnen, zoals Kolkman (2011) enigszins provocerend gesteld heeft? Als ik kijk naar mijn (bescheiden en beperkte) dataverzameling, dan zou een eerste voorzichtig *ja* het antwoord kunnen zijn. Gevallen waarin naar een onzijdig woord verwezen wordt met een commuun pronomen zijn opvallend talrijker dan waarin met een onzijdig pronomen verwezen wordt naar een *de*-woord, 47 keer versus 17 keer.

Ook als we kijken naar de verbuiging van adjectieven, iets waar in de genoemde artikelen niet expliciet aandacht aan is besteed, zien we een vergelijkbaar patroon. Gevallen als in (7) en (8) en (23) hieronder, een niet-correct *-e*-suffix voor een onzijdig woord, komen veel frequenter voor dan het omgekeerde, een onzijdig verbogen adjectief voor een *de*-woord zoals in (6) en (24) hieronder. Het verschil is 42 tegenover 8 gevallen.

- (23) Wytse Versteeg verheft een **thrillerachtige sprookje** tot een sterke psychologische roman.
- (24) [...] en kan een **laagdrempelig dialoog** tussen medium en burger bevorderd worden.

Het lot van *het* als lidwoord lijkt hiermee beslecht, ook al omdat het veel minder frequent voorkomt dan *de* en omdat het moeizaam verworven wordt door eerste-, tweede- en vreemdetaalleeders van het Nederlands. Het verdwijnen van *het* zou bovendien passen in een proces dat door het Engels al voltooid is.

Een bijzonder opvallend gegeven uit mijn data is nu echter dat mijn gegevens een dergelijke conclusie totaal niet ondersteunen als we kijken naar het gebruik van *het*. Weliswaar tel ik 73 gevallen waarin *de*, en soms *die/deze*, gebruikt wordt voor een onzijdig woord, maar daar tegenover staan liefst 76 gevallen waarin *het*, en soms *dat/dit*, gebruikt wordt voor een *de*-woord. Enkele voorbeelden staan in (25), *de* etc. voor *het*-woorden en in (26), *het* etc. voor *de*-woorden.

- (25) **De** Zeeuwse energiebedrijf PZEM; **de** richtlijndocument; **de** WK-kwalificatieduel; **de** restant; **de** restaurant; **de** top-tienlijstje; **de** referendum; **de** strafrecht; **de** aantal; **de** bloemeneiland; **de** morfeem; **de** cultuurbehoud; **deze** gedachtegoed; **deze** zesluik.
- (26) **Het** survey; **het** woordenschat; **het** ‘museale presentatie’; **het** intensivering; **het** verleiding; **het** smokkelwaar; **het** interviewleidraad; **het** atletiek; **het** winst; **het** ontleeddidactiek; **het** infinitief; **het** misstand; **het** oorzaak; **het** VU; **het** tabel; **het** berichtendienst; **het** oppervlakte; **het** informatie; **het** volgende paragraaf; **het** termijn; **het** merknaam; **het** decaan; **dit** huidige situatie; **dit** woordsoort.

Wetmatigheden als de individueringshiërarchie en de invloed van een kenmerk als +/ - telbaar leiden tot een hersementisering van pronomina, waarbij naar telbare en ‘bezielde’ referenten eerder met een commuun pronomen verwezen zal worden en naar niet-telbare en niet-bezielde objecten en verzamelingen met een onzijdig pronomen. De vraag is of deze kenmerken van een referent ook een rol (gaan) spelen bij de keuze voor het bepaald lidwoord. Een eerste blik op de voorbeelden in (25) en (26) zouden hierop kunnen wijzen, althans het valt op dat als *het* niet correct gebruikt wordt als lidwoord, dat vaak is bij ‘niet-bezielde’, niet zelden wat abstract aandoende begrippen of verzamelbegrippen zoals *survey*, *informatie*, (smokkel)waar, *infinitief*, *tabel*, *oorzaak*, *misstand*, e.d. Een persoonsaanduiding als *decaan* valt dan uiteraard uit de toon, tenzij de gebruiker hier meer de institutionele rol van een decaan op het oog heeft gehad dan de persoon. Bij de niet-correcte *de*-woorden zouden *restaurant* of *bedrijf* in dit plaatje passen van [+ telbaar] en [+ ‘bezielde’], maar iets als *strafrecht*, *referendum*, *restant*, *cultuurbehoud*, *gedachtegoed* of *morfeem* dan weer veel minder.

Een andere invloed, die, al dan niet tegelijkertijd met de semantische kenmerken, een rol kan spelen is meer morfologisch van aard, namelijk dat de taalgebruiker meer en meer zich bij het bepalen van het genus van met name een samenstelling zich laat leiden door het modifierend element in plaats van het hoofd van de samenstelling. Zie in dit verband gevallen als bijvoorbeeld **de** bloemeneiland of **de** cultuurbehoud, waar *de* wellicht getriggerd is door de modifierende woorddelen [*de*] bloemen en [*de*] cultuur in plaats van door de hoofden [**het**] eiland en [**het**] behoud. Zo

zou ook **het** *woordenschat* of **het** *merknaam* getriggerd kunnen zijn door het feit dat *woord* een *het*-woord is evenals *merk*.

Tot slot

Het is wel duidelijk dat het Nederlandse genussysteem flink aan het verschuiven is en dat dit bij de taalgebruiker zijn sporen nalaat, niet alleen in een toenemende variabiliteit en onzekerheid op het gebied van de juiste keuze voor een verwijzend pronomen, maar ook bij het correcte gebruik van de bepaalde lidwoorden. Wat hierbij ook duidelijk wordt: het lidwoord *de* is nog lang niet het gegeneraliseerde bepaalde lidwoord zoals *the* dat in het Engels is. Integendeel: hersemantiseringsprocessen zoals die geconstateerd zijn bij het gebruik van verwijzende voornaamwoorden, zouden er ook wel eens voor kunnen zorgen dat *het* stevig verankerd blijft in het Nederlands, naast processen van morfologische aard.

In hoeverre dit een correcte voorspelling is, dat is voorwerp voor nog veel toekomstig en interessant onderzoek, onderzoek dat overigens prima op zijn plaats zou zijn aan afdelingen Nederlands *extra muros*, zoals die in Jakarta-Depok. Juist bij leerders van het Nederlands als vreemde taal en met een typologisch heel andere eerste taal zou het boeiend zijn om te onderzoeken in hoeverre juist zij ook geleid worden door kenmerken als telbaar en individueren bij het kiezen voor de ene of de andere variant van een pronomen of een lidwoord. Wie weet, een mooie uitdaging voor *pensionado* Groeneboer om in dergelijk onderzoek een voortrekkersrol te vervullen!

Bibliografie

- Audring, J. (2006). Genusverlies en de betekenis van voornaamwoorden. In M. Hüning, A. Verhagen, U. Vogl, & T. v.d. Wouden (Eds.), *Nederlands tussen Duits en Engels* (pp. 71-88). Leiden: Stichting Neerlandistiek Leiden.
- Audring, J. & G. Booij (2009). Genus als probleemcategorie. *Taal & Tongval*, themanr. 22, 13-37.
- Kolkman, M. (2011). 'De paard kijkt naar ons'. Hoelang heeft het lidwoord *het* nog? *Onze Taal*, 80 (11), 318.
- Vos, L. de (2008). Hersemantisering in het Nederlandse Genussysteem. Laatste geraadpleegd op 7 december 2018 op <http://uahost.uantwerpen.be/linguist/SBKL/sbkl2008/vos2008.pdf>

C of K Het scheelt! Naam als levenslange databank

Andrea P.P. Djarwo

Een naam is niet alleen zomaar een benaming voor een bepaald individu of persoon. Een naam bevat gegevens en emoties en kan in verscheidene vormen verschijnen.

Laten we eens kijken naar de namen Djoní en Joni. Het zijn twee namen die precies hetzelfde luiden, maar ze verwijzen niet altijd naar dezelfde persoon. Een verschil van één letter of klank en er kan iemand anders mee bedoeld worden.

Anders dan in het vorige geval komt het volgende heel vaak voor, namelijk het gebruik van verschillende namen voor één persoon. Een voorbeeld daarvan is een Indonesische die bij haar geboorte de naam Ranitya Safira heeft gekregen. Thuis wordt ze Tia genoemd, maar haar vrienden van de lagere school noemen haar Rani en op de middelbare school wordt ze vervolgens Vira genoemd. Op de universiteit en op het werk noemt men haar bij haar voornaam Ranitya. Eenmaal getrouwd met een zekere Budi Muliawan krijgt ze weer een nieuwe naam, *Nyonya* Budi Muliawan, mevrouw Budi of mevrouw Muliawan. Op de school van haar kind Rini (ze is ondertussen moeder geworden) kennen de leerkrachten en de moeders haar als *bunda* of *mama* Rini, ‘moeder’ van Rini. Op haar 27ste wordt ze dus merkwaardig genoeg op meer dan vijf verschillende manieren genoemd, variërend van Tia tot Mama Rini. Haar vrienden, kennissen of familieleden gebruiken bovenstaande namen waaraan verschillende concepten en emotionele waarden van de naamdrager gehecht zijn.

Daarnaast zijn sommige mensen bekender onder hun artiestennaam of pseudoniem dan hun geboortenaam, een voorbeeld daarvan is de bekende zanger Lee Towers die eigenlijk Leen Huijzer heet of Robert Long wiens officiële namen Jan Gerrit Bob Arend Leverman waren.

Een ander opvallend geval is de naam Kees Groeneboer. Hij was Vertegenwoordiger van de Nederlandse Taalunie bij de vakgroep Nederlands aan de Universtas Indonesia en daarvoor is hij ook jarenlang werkzaam geweest als academisch adviseur en directeur van het Erasmus Taalcentrum in Jakarta. Zijn roepnaam Kees wordt vaak gekoppeld aan zijn achternaam Groeneboer. Die namen worden dagelijks zowel in formele als in informele context gebruikt in tal van gevarieerde taalsituaties. Bij formele situaties verwijzen die naar wetenschappelijk werk, beleidsrapporten of certificaten. Daar staan zijn namen dan: Dr. Kees Groeneboer. Men zou geneigd zijn te denken dat Kees zijn geboortenaam is, maar dat is niet het geval. Digitaal speurwerk levert op dat zijn officiële namen Cornelis Roelof Groeneboer zijn oftewel C. R. Groeneboer, hoewel de combinatie Kees Groeneboer veel vaker voorkomt. De vraag is dan waar de naam Kees vandaan komt want de **k** is geen afkorting van Cornelis. De **k** van Kees is ook geen oude of nieuwe spelling van de letter **c**. Cees zou naar een andere persoon kunnen verwijzen.

Bovengenoemde gevallen hebben me geprikkeld en geïnspireerd om iets over het gebruik van namen in Nederland te onderzoeken en hieruit is dit artikel ontstaan.

Dit artikel is descriptief van aard en de hoofdvraag is: wat kan een naam inhouden vanuit een semantisch en sociologisch perspectief?

Het ontstaan van namen

Het woord naam is heel ruim van aard. Het kan verwijzen naar een begrip of associaties zoals achternaam, bijnaam, doopnaam, eigennaam, geboortenaam, gebruikersnaam, pseudoniem, meisjesnaam, familienaam en zelfs scheldnaam.

Volgens het Middel Nederlands Online woordenboek is het woord vermoedelijk afkomstig van het Latijnse *nomen* en het Grieks *ónom*, met als betekenis: woord ter aanduiding van een specifieke persoon of zaak of waarmee iemand of iets wordt aangeduid. Volgens de etymologiebank (www.etymologiebank.nl) komt het woord al in het jaar 1298 voor.

Achternamen

De website van het Meertens Instituut, een onderzoeksinstituut dat zich bezighoudt met de bestudering en documentatie van de Nederlandse taal en cultuur, vermeldt dat Napoleon in 1811 in Nederland de burgerlijk stand invoerde. Niet iedereen had toendertijd een achternaam en de

Nederlanders die in die tijd al wel een achternaam voerden, hadden die via het patroniemensysteem verkregen: de naam van kinderen afgeleid van de naam van de vader. De achternaam Pietersen komt dus van Pieterszoon, en Janssen van Janszoon. Die achternaam moest dan verder aan de kinderen worden overgedragen, wanneer het duidelijk was wie de vader van het kind was. Wanneer de vader niet bekend was dan kreeg het kind de achternaam van zijn moeder (metroniem). Verder is de achternaam in sommige gedeeltes van Nederland afkomstig uit de plaats waar men woonde of ooit diende (van Tilburg, van Deventer), heeft te maken met een bepaald kenmerk (De Lange, De Groot), naam van dieren (De Vos, De Kat) of beroep (Bakker, Smid). Op 8 november 1825 vaardigde koning Willem I een Koninklijk Besluit uit waarin de onder Napoleon aangenomen naamwet van de burgerlijke stand werd bekrachtigd. Sindsdien kreeg iedereen in Nederland geleidelijk een achternaam. Deze wet geldt tot de dag van vandaag nog steeds. Zo wordt voorzien dat wanneer de ouders van een kind de keuze van achternaam van het kind niet op tijd bij de gemeente aangeven, de wet bepaalt welke achternaam het kind krijgt.

Bij de burgerlijke stand worden de voornamen geregistreerd. De voornamen waren oorspronkelijk afkomstig uit verschillende (heiligen)kalenders, de geschiedenis, de bijbel of de Germaanse cultuur. In het begin verwees de naam naar een heilige of had een betekenis omdat hij op de bijbel was gebaseerd. In de naam zat dan vaak een (gelovige) wens verborgen, maar tegenwoordig is dit vervaagd zoals bijvoorbeeld blijkt uit de uit het Hebreeuws afgeleide voornaam Suzanne: “we hopen dat je zo mooi wordt als een lelie” (<http://www.meertens.knaw.nl/voornamen/oorsprong.html>).

Tegenwoordig is de oorspronkelijke betekenis zelfs vaak niet meer te herleiden omdat veel voornamen uit andere talen afkomstig zijn.

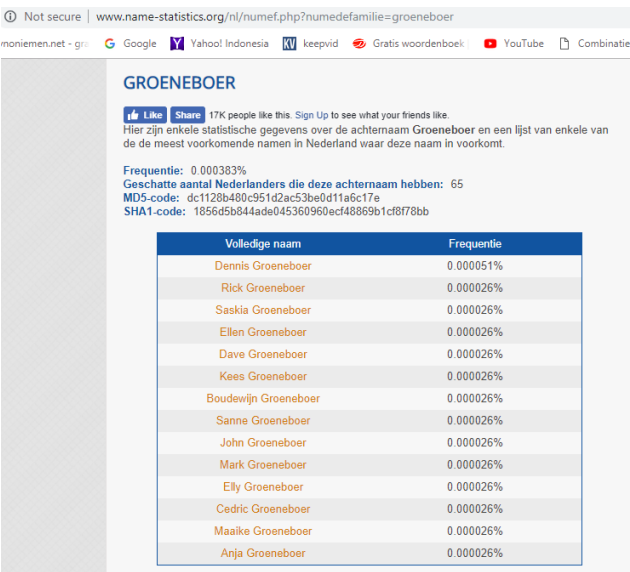
Niet alle voornamen worden door de ambtenaar van de burgerlijke stand direct goedgekeurd. Volgens de website Naamwet.net werd de naam Joey in 1964 in Harlingen ooit geweigerd maar Joei was wel acceptabel omdat de naam al bij de burgerlijke stand ingevoerd was. Het verschil was slechts één letter. De naam Geisha werd in 1985 in Groningen geweigerd. Maar in 1990 kon deze naam uiteindelijk toch bij de burgerlijke stand worden geregistreerd.

Tegenwoordig is de Nederlandse naamwet minder streng. Alle voornamen kunnen bij de burgerlijke stand geregistreerd worden behalve wanneer een voornaam ongepast is of overeenkomt met een bestaande

achternaam. Tevens is het aantal voornamen in principe onbeperkt. Wat met ongepast bedoeld wordt is dat een voornaam geen bestaande achternaam mag zijn, noch een bespottling of scheldwoord. Ook een extreem aantal namen zou in het uiterste geval nog geweigerd kunnen worden door de naamgeving als ongepast te kwalificeren. Het is aan de ambtenaar van de burgerlijke stand om voornamen te weigeren of te accepteren.

In Nederland kan men echter ‘rare’ achternamen vinden die van oudsher gebruikelijk waren. Die namen bestonden al voor de invoering van de burgerlijke stand. De achternamen zijn onder andere Naaktgeboren, Sukkel, Platvoet, Kippenbroek, Luis en Scheefhals. Hun bestaan kan via de website www.name-statistics.org bekeken worden. Uit dezelfde bron stamt de top tien van de meest voorkomende achternamen in Nederland: Jansen, De Jong, De Vries, Janssen, Bakker, Van Dijk, Van den Berg, Visser, Smit en De Groot.

Via deze website is ook te zien in welke combinaties een achternaam met een voornaam kan voorkomen en het percentage daarvan.

Figuur 1. De achternaam Groeneboer

Voornamen

Een achternaam kan men niet zomaar kiezen, voor een voornaam heeft men echter alle vrijheid. In 1995 werd een telefonisch onderzoek gehouden onder 3119 ouders met kinderen tot 4 jaar. Ze werden gevraagd wat hun motieven waren geweest bij de keuze van de voornaam van hun

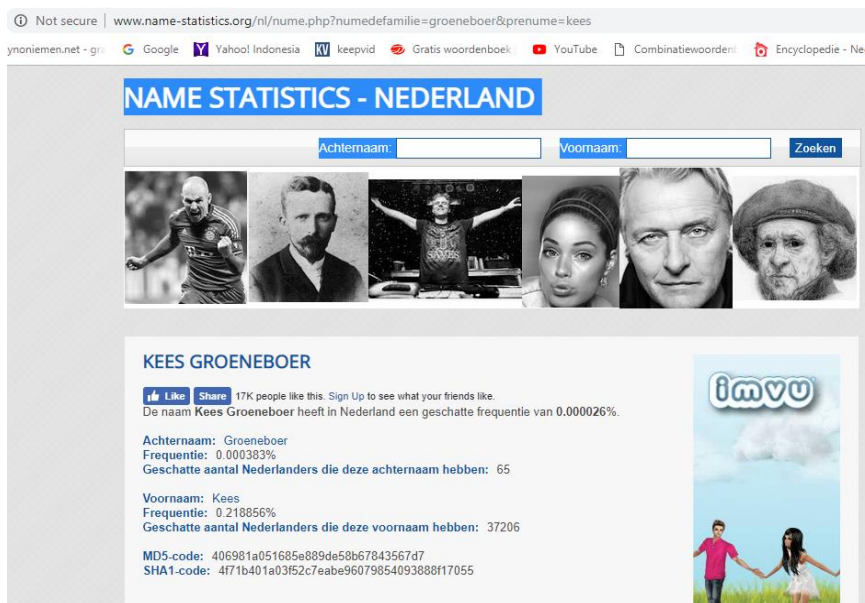
kinderen. Het resultaat is als volgt:

	Meisjes	Jongens	Gemiddeld
1. Vernoemd naar familie	30,31	34,57	32,51
2. Mooie klank	34,02	29,48	31,68
3. Mooie naam	14,46	12,48	13,43
4. Leuke naam	6,76	9,81	8,34
5. Ongewone/bijzondere naam	8,75	6,64	7,66
6. Buitenlandse naam	5,11	5,52	5,32
7. Vernoemd naar idool	4,97	3,85	4,39
8. Uit voornamenboekje	4,11	4,28	4,20
9. Past bij naam ander kind	2,85	3,41	3,14
10. Nederlandse naam	1,79	3,79	2,82

Figuur 2. Motieven bij naamkeuze uit www.meertens.knaw.nl

Op de eerste plaats blijkt dat vernoeming naar de familienaam een belangrijk motief is, gevolgd door de mooie klank of naam van iets bijzonders. Op de laatste plaats staat het motief dat het om een Nederlandse naam gaat. Dat klinkt heel nationalistisch en heeft natuurlijk alles met identiteitsbepaling van doen.

De voorkeur voor bepaalde voornamen per regio of provincie verschuift geleidelijk door de jaren heen. Toptienlijstjes van namen blijven nooit hetzelfde en dat geldt zowel voor jongensnamen als meisjesnamen. Tussen 1960-1965 waren de vijf populairste namen Hans, Mark, Frank, Peter en Paul (Van Geldorp, 1996). Volgens www.metronieuws.nl waren de top vijf jongensnamen in 2015 Liam, Sem, Lucas, Luuk en Noah en volgens www.geboortekaartjes.nl was het topvijflijtje van 2018 Lars, Sem, Levi, Lucas en Thomas. De voornamen variëren van één lettergreep zoals Brit, Lynn, Sam tot namen afkomstig uit andere landen of zijn zelfbedacht.

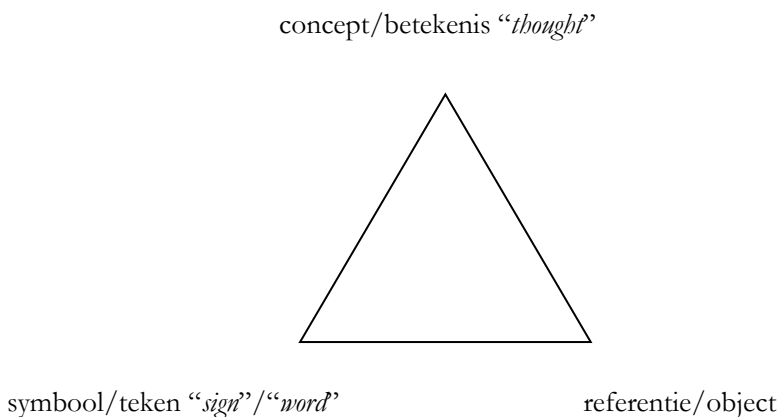
Figuur 3. Het aantal gebruikers van de naam Kees Groeneboer

Identiteit

Een naam draag je je hele leven lang en is geschonken door je ouders of grootouders of, in speciale gevallen, door de overheid. De naam, in alle vormen, zoals achternaam, bijnaam, doopnaam, eigennaam, geboortenaam, gebruikersnaam, pseudoniem, meisjesnaam, familienaam en zelfs scheldnaam bevatten een schat aan kennis of informatie over de drager. Een naam is als het ware een koffer of bagage van de eigenaar.

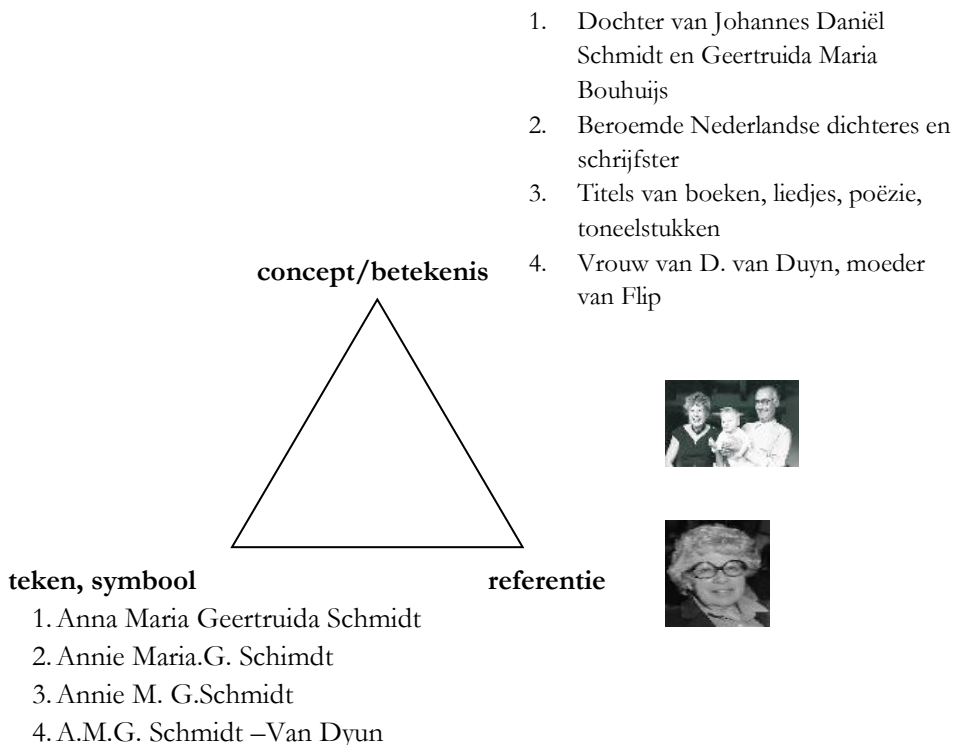
Al die informatie, emotionele waarden en andere gegevens worden in deze koffer bewaard. De naam vertegenwoordigt de kennis of informatie over de drager en is opgeslagen in het geheugen van andere mensen. De informatie of emotie die de naam oproept bij iemand anders kan iets specifiek of algemeen van aard zijn afhankelijk van zijn ervaring met de drager van de naam. De naam wordt geassocieerd met een bepaalde referentie of persoon, dus hierdoor werkt de naam als een index. Daarnaast vertegenwoordigt de naam een bepaald individu (symbool).

Een naam kan men illustreren met de driehoek van Ogden en Richard (Eco, 1989):

Figuur 4. De driehoek van Ogden en Richard

Elke naam wordt als teken en symbool voorgesteld. De drager is dan het object. Een naam refereert dus aan een object of referentie. Die naam bevat dan een bepaald concept. Voor een duidelijker toelichting gaan we ons buigen over de naam Anna Maria Geertruida Schmidt. Als iemand aan de studenten Nederlands in Indonesië de vraag stelt wie Anna Maria Geertruida is, wordt er waarschijnlijk geen direct antwoord gegeven. Evenmin zal op de vraag wie Anna Maria Geertruida Schmidt is een antwoord komen. De namen roepen vermoedelijk niets op, zelfs de naam Mevrouw Van Duyn niet. Maar als de vraag iets anders geformuleerd wordt door namelijk te vragen wie Annie M.G Schmidt is, dan krijgt u zeker antwoord. De naam roept dan de kennis van een beroemde Nederlandse dichteres en schrijfster van verzen, liedjes, kinderboeken, toneelstukken en ook televisie- en radiodrama op. De naam doet sommigen denken aan haar foto, titels van boeken, enzovoorts. Als dezelfde vraag gesteld wordt aan haar familie dan komt er waarschijnlijk andere informatie naar boven zoals de namen van haar ouders, de naam van haar echtgenoot en de naam van haar zoon alsmede gegevens over haar gewoontes, lievelingseten of kindertijd. Al die informatie zit in een naam. Een persoon kan verschillende sign/ teken/symbool/index (en dus namen) hebben die naar een Object, Referentie verwijzen. Elke naam bevat dan een bepaald concept, kennis van de wereld of informatie.

Figuur 4. Uitwerking van de driehoek van Ogden en Richard

Situaties

Namen kunnen veranderd worden om economische en emotionele redenen (denk aan artiestennamen of pseudoniemen), om een nieuwe status (bij huwelijk of scheiding) of om veiligheidsredenen.

Een getrouwde vrouw kan

- a) haar eigen achternaam houden en blijven gebruiken;
- b) de achternaam van de partner en daarachter haar eigen achternaam kiezen;
- c) haar eigen achternaam en daarachter de naam van haar partner gebruiken of;
- d) de achternaam van haar partner in plaats van haar eigen achternaam nemen.

Kinderen die geadopteerd zijn, verkrijgen de achternaam van de vader die het kind of kinderen adopteert, tenzij de ouders iets anders besluiten.

Een naam kan officieel veranderd worden bijvoorbeeld wanneer een verzorger van een kind zijn of haar naam wil geven, bij onjuiste spelling of wanneer iemand een bespottelijk achternaam heeft. Daarnaast

is een verandering mogelijk wanneer iemand bij het Ministerie van Justitie een nieuwe identiteit aanvraagt omdat zijn leven gevaar loopt en hij een belangrijke getuige in een moordzaak of een bijzondere rechtszaak is.

Wijziging van de achternaam vereist een schriftelijk verzoek dat eerst ingediend moet worden bij de Koning en de uitvoering van de naamswijziging wordt voltrokken door het Ministerie van Justitie. Dat was ook het geval van La Serpe, een huurmoordenaar die de bijnaam Vieze Peter had. Hij vreesde dat hij vermoord zou worden door zijn voormalige opdrachtgevers aangezien hij zich bereid toonde belastende verklaringen af te leggen. In 2006 diende hij zijn verzoek tot strafvermindering en nieuwe identiteit bij het Ministerie van Justitie in, hetgeen werd gehonoreerd. Na de verkorte gevangenisstraf begon hij zijn leven onder een nieuwe naam en dus ook vanzelfsprekend met een nieuwe identiteit.

Nieuwe identiteit door naamswijziging

Het gebruik van een nieuwe naam brengt grote consequenties met zich mee, met name in de wijziging van concept/betekenis die de drager levenslang koestert.

De nieuwe identiteit van Le Serpe heeft onaangename situaties veroorzaakt. Het leidde onder andere tot een totale breuk met de bestaande sociale omgeving. Een citaat van een andere getuige die ook een naamsverandering had ondergegaan, opgetekend door Fred Montanino, een onderzoeker van de Yale Universiteit: 'Een nieuwe naam en identiteit aannemen, is alsof je een geheel nieuwe persoon wordt, een vreemdeling' (Kuiper, 2009, pp. 22-27). De consequenties van een nieuwe identiteit voor mensen als Le Serpen waren zwaar want hij was verstoken van bezoeken aan familie en mocht geen contact meer onderhouden met oude vrienden. Wanneer een familielid stierf, kon hij niet naar de begrafenis. Voor hem was het ook moeilijk een baan te krijgen omdat hij niet over nieuwe schooldiploma's beschikte noch kon hij teruggrijpen op oude adressen of telefoonnumers. Alles was gewist en vervangen door nieuwe gegevens.

Het bovenstaande beschrijft de uiterste consequenties van een naamsverandering van een kroongetuige. Voor gewone mensen zijn de gevolgen natuurlijk veel minder zwaar. Wanneer iemand ervoor kiest om zijn achternaam te wijzigen dan moet hij zijn nieuwe identiteit doorgeven. Hij/zij begint dus bij de gemeente, de belastingdienst, het politiebureau, de verzekeraar en de bank. Al deze instanties hebben te maken met deze naamsverandering die op officiële documenten zoals paspoort,

belastingpapieren, rijbewijs, visitekaartjes, verzekering, kredietkaarten, bankrekening, abonnementen en pensioenpolissen moet worden vermeld.

Identiteit

Het woord “identiteit” is ontleend uit het Latijnse “identitas”, wat ‘de/hetzelfde zijn’ betekent. Men is verbonden aan twee soorten identiteit: zijn eigen identiteit en de sociale identiteit. De eigen identiteit maakt deel uit van de sociale identiteit waarin men leeft:

Individuals experience their lives within particular society at a particular time. The ways in which we act and experience ourselves are shaped by the social environment within which we exist and our relations with others. We are defined and define ourselves in terms of how others see us, how we see others how we act with other people and how other people respond to us, not only on an individual basis but also within social institutions such as the family, the workplace, the school (Giles, J & T. Middleton 1999, p. 37).

Een naam is de koffer met de identiteit van een individu die verbonden is met een grote kring van netwerken. Een netwerk met informatie over iemands verleden, heden en toekomst, familie en vrienden, status, eigenschappen, waarde, roem, prestaties, tekortkomingen. Het netwerk is gedurende jaren opgebouwd door middel van interactie met de omgeving of het sociale bestaan. Elk individu die betrokken is, heeft dus zijn eigen waardering, gedachte, herrineren over de drager van de naam. Dit alles is dus de informatie die een naam bevat.

Volgens Erikson wordt de ontwikkeling van de persoonlijke identiteit opgebouwd door de babyfase (met name de ontwikkeling van vertrouwen en wantrouwen), gevolgd door de adolescentiefase van veertien jaar tot twintig jaar, waarin de identiteit wordt ontwikkeld en wanneer een identiteitscrisis kan plaatsvinden. Daarna de vroege fase vanaf twintig jaar, de tijd van intimiteit en isolatie. Bij de middenvolwassenheid tussen de dertig en veertig jaar is er sprake van generativiteit en stagnatie. De late volwassenheid van midden vijftig is de ontwikkeling van integriteit en wanhoop. Erikson constateerde dat ‘in het sociale oerwoud van het menselijk bestaan het niet mogelijk is zich levend te voelen zonder het besef van identiteit’ (Erikson, 1968).

Te goeder naam en faam bekend staan

Namen hebben een belangrijke positie in de maatschappij. Een naam kan men niet loszien van zijn identiteit en een naam wordt levenslang gedragen en gekoesterd. Hoe belangrijk de naam is, wordt in sommige culturen uitgedrukt in gezegdes of spreekwijzen. In de Nederlandse cultuur lichten we de volgende eruit: een goede naam is beter dan olie (= een goede naam of reputatie is beter dan veel geld), zijn naam eer aandoen (= naar behoren uitvoeren, precies doen wat men verwacht).

Een Indonesische zegwijze luidt: *Harimau mati meninggalkan belang, gajah mati meninggalkan gading, manusia mati meninggalkan nama* ‘een dode tijger laat zijn strepen achter, een dode olifant zijn ivoor en een gestorven mens zijn goede naam’. Het gezegde houdt in dat een overledene wordt herinnerd aan zijn goede diensten of zijn slechte daden.

KGB, Kees, Pak Kees, Kees Groeneboer, Dr. Kees Groeneboer of C.R. Groeneboer is onze oud- docent, collega, baas, geliefde taal- en academisch adviseur. Hij mag zeker trots zijn op zijn naam. Zijn namen, welke dan ook, roepen bij ons allemaal (zijn ex-studenten, collega's, kennissen, familie, vrienden, academische kring) een uitmuntende reputatie, goede prestaties, bijzondere diensten, leuke herinneringen op en zo zullen ze in onze herinnering gegrift blijven staan. Dat is de bagage van zijn naam. *Namamu harum dalam ingatan kami. Terima kasih. Pak Kees.* Je naam staat in ons hart geschreven... Hartelijk dank.

Bibliografie

Digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren.

(https://www.dbnl.org/tekst/naa002200201_1/naa002200201_01_0011.php)

Eco, U. (ed.), C. K. Ogden & I. A. Richards (1989). *Meaning in Meaning: a study of the influence of language upon thought and the science of symbolism*. New York: Harvest/HBJ book.

Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: W.W. Norton. Espressoenglish. (<https://www.espressoenglish.net/25-english-expressions-with-the-word-name/>)

Geldorp, K. van (1996). Tom en Anne, Koen en Lisa. Voornamen in 1993-1995. *Onze Taal*. Mei 1996, 126-127.

Giles, J. & T. Middleton (1999). *Studying culture, a practical introduction*. Oxford: Blackwell Publisher.

Het Meertens Instituut.

(<http://www.meertens.knaw.nl/voornamen/betekenis.html>)

Instituut voor de Nederlandse taal.

(<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=results&wdb=wnt%2Cvnmw%2Conw%2Cmnw&uitvoer=HTML&lemmodern=%22naam%22>).

Instituut voor de Nederlandse taal. (<https://ivdnt.org/zoeken-in-woordenboeken?w=naam>).

Kuiper, R (2009). Nieuwe naam, nieuwe problemen. *Quest*. Mei 2009, 22-27.

Metro. (www.metronieuws.nl).

Name Statistics.

(<http://www.namestatistics.org/nl/numef.php?numedefamilie=scheefhals>).

Research Gate.

(https://www.researchgate.net/profile/Jane_Kroger/publication/275337420_Identity_development_through_adulthood_The_move_toward_wholeness/links/5611b7a808aec422d11710ec/Identity-development-through-adulthood-The-move-toward-wholeness.pdf).

Netwerk Naamkunde.

(http://www.naamkunde.net/?page_id=152(Rijksoverheid. (<https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/aangifte-geboorte-en-naamskeuze-kind/vraag-en-antwoord/achternaam-kind-kiezen>)).

Saeed, J.I. (2016). *Semantics* (Fourth Edition). Oxford:Wiley Blackwell Publishers Ltd.

Sijts, Nicoline van der (2010),

Etymologiebank. (<http://www.etymologiebank.nl/trefwoord/naam>)

Woorden.org Nederlands

woordenboek. (<https://www.woorden.org/woord/naam>)

Accentverschuivingen Losse observaties van een amateur

Arie Jan Gelderblom

De tijdmachine bestaat helaas niet, en daardoor zullen we nooit weten hoe het Nederlands geklonken heeft in de tijd dat er nog geen geluidsopnamen bestonden. Er werd natuurlijk wel van alles verondersteld en wetenschappelijk gereconstrueerd, zodat we bijvoorbeeld enigszins op de hoogte zijn van historische klankverschuivingen als [oe] > [uu] > [ui], of [ie] > [ij]. Die veranderingen voltrokken zich vanaf de zeventiende eeuw, onder invloed van immigranten uit Vlaanderen en Brabant, met Amsterdam als dynamisch middelpunt van waaruit de nieuwe klanken zich in concentrische cirkels over het land verspreidden. Het befaamde boek *De Hollandsche expansie* van G.G. Kloeke uit 1927 bracht het proces in kaart en liet zien dat de dialecten aan de periferie van het land er toen nog niet door waren aangeraakt. Dat is in grote lijnen nog altijd zo. In Twente of Zeeland staat geen huis maar een [huus], ligt er geen dijk maar een [diek]. Dialectsprekers hebben derhalve weinig moeite met de spelling van de isofone ‘lange’ [ij] en ‘korte’ [ei]: spreken ze het bewuste woord in hun plaatselijke spreektaal uit met een [ie], dan is de correcte spelling die met ij. Dat betekent niet dat er geen hypercorrecte vergissingen worden begaan. In mijn familie werd nog wel eens de anekdote aangehaald van een kennis uit het oosten die deftig wilde doen en over zijn bezoek aan het ‘zijkenhuis’ sprak.

In de middeleeuwen werd de geschreven ij dus nog als monoftong [ie] uitgesproken. Op school wordt dat er nog altijd ingehamerd, hoewel het niets toevoegt aan het begrip van de middeleeuwse literatuur. De bekende mediëvist Herman Pleij wil die praktijk nog wel eens aan de kaak stellen door extra-overdreven te spreken over ‘Beatriiiiieees’. Afgezien van de hierboven genoemde Hollandse expansieverschijnselen weten we

van de werkelijke uitspraak van veertiende- of zeventiende-eeuws Nederlands bijzonder weinig. W.J.H. Caron, hoogleraar Nederlandse taalkunde aan de Vrije Universiteit te Amsterdam van 1952 tot 1971, was een van de weinigen die er serieus onderzoek naar deden. Naar verluidt gaf hij tijdens zijn colleges volop demonstraties van de taalklanken van de Gouden Eeuw. Zijn afscheidsrede uit 1971 was toepasselijk getiteld *Vondels uitspraak*. Maar in tegenstelling tot onze geringe kennis van klank en timbre van het vroege moderne Nederlands, kunnen we vrij zeker zijn over de plaats van het toenmalige woord- en zinsaccent. In de poëzie ontwikkelt zich vanaf circa 1600 een duidelijk systeem, beschreven in poetica's, van genres en versvormen met de bijbehorende versmaten. Metrum en ritme worden gedictieerd door de gekozen versvoet. Zeer populair is de jambe (twee lettergrepen met het accent op de tweede), die voorkomt in tal van toneelstukken of andere poëtische teksten. Regels van vijf of zes jamben zijn het meest algemeen. Een jambische vijfvoet is bijvoorbeeld de soepele maat van Vondels *Jefta of offerbelofte*. Dit is daaruit regel 92:

Elk heeft zijn tijd, en beurt, als eb en vloed.

De jambische zesvoet, bekend als de alexandrijn, is iets plechtiger, zeker wanneer na de derde jambe heel kort even rust kan worden gehouden, zoals in Hoofts sonnet over een gedroomde amoureuze ontmoeting:

Mijn lief, mijn lief, mijn lief, / zo sprak mijn lief mij toe.

Een ander liefdessonnet van Hooft eindigt met de etymologie van 'verlangen', een woordgrapje dat hij ontleende aan hoofdstuk I van de *Zedekunst dat is wellevenskunst* van Coornhert. De rust valt hier overigens niet steeds precies in het midden:

Maar 't schijnt / verlangen daar zijn naam van heeft gekregen,
Dat ik de tijd, / die ik verkorten wil, / verlang.

Het metrum laat zien dat de woordaccenten op dezelfde plaats vallen als in modern Nederlands: **ver**langen, ge**kre**gen, ver**kor**ten, ver**lang**.

Ook de zinsaccenten, die vrijwel automatisch bij het lezen tevoorschijn komen, lijken onveranderd. De metrische regelmaat uit de tijd van Vondel en Hooft zal in achttiende- en negentiende-eeuwse poëzie

steeds strikter worden toegepast, om pas in de twintigste eeuw wat losser te worden of zelfs helemaal te verdwijnen.

Een groot voordeel van metrische en ritmische regelmaat, en niet te vergeten van het rijm, is dat poëtische teksten makkelijker memoriseerbaar en declameerbaar worden. Accent en klank helpen bij het uit het hoofd leren en het reciteren. Ooit was mondelinge tekstweergave (hardop lezen, declameren) in het lager en middelbaar onderwijs een gewoon onderdeel van taal- en literatuurlessen, niet zelden gecombineerd met klassikaal zingen. Op protestantse lagere scholen werden luidkeels de uit het hoofd geleerde gezangen en berijmde psalmen ten gehore gebracht, naast de verzen uit de bij alle gezindten populaire bundel *Kun je nog zingen, zing dan mee*. Wie MULO, HBS of gymnasium had doorlopen, kende niet zelden hele stukken Vondel of sonnetten van Kloos uit het hoofd. Bij toepasselijke aanleidingen was er altijd wel iemand die een paar regels Slauerhoff of Bloem ten beste gaf. Ik weet nog hoe een bevriende tandarts, HBS-er geboren in 1920, op zijn zeventigste Vondels *Stoksken van Johan van Oldenbarnevelde* moeiteloos uit het hoofd kon opzeggen. Tegenwoordig is die vaardigheid vrijwel verdwenen. Kennis van literatuur is al lang niet meer iets waarmee 16- of 20-jarigen zich willen onderscheiden. Het uit het hoofd kunnen citeren van poëzie levert geen maatschappelijk ‘kapitaal’ meer op, zoals dat tot ca. 1970 nog het geval was. Het onderwijs besteedt dientengevolge weinig of geen aandacht aan het zorgvuldig voorlezen of opzeggen van gedichten, of aan goede intonatie, ritme en metrum. Het viel me als docent op dat universitaire studenten Nederlands zelden in staat waren een metrisch eenvoudig zeventiende- of achttiende-eeuws gedicht correct voor te lezen. Ook op toneelopleidingen lijkt dit onderdeel verdwenen te zijn. In het voorjaar van 2009 werd P.C. Hoofts muzikale herdersspel *Granida* weer op de planken gebracht, ook wel genoemd ‘de eerste opera van Nederland’. Het was een kleurrijke, wervelende en melodieuze voorstelling, maar geen van de jonge acteurs en actrices kon Hoofts zinnen foutloos intoneren. Het leek alsof het metrum compleet was verdampt. Alleen de figuur van de oude koning, vertolkt door Carol Linssen (geboren in 1941), wist Hoofts accenten perfect te plaatsen. Maar dat was dan ook een toneelspeler die nog een klassieke opleiding had genoten.

Tijdmachines bestaan weliswaar niet, het bestaan van historische geluidsopnames kan een luisteraar wel even de illusie verschaffen van een sprong terug in de geschiedenis. Wat klonk onze taal, wat klonken de mensen vroeger anders! En dan hebben we het grosso modo alleen nog

maar over de twintigste eeuw. Denk aan toespraken van koningin Wilhelmina waarin de slot-n van de vierde naamval nadrukkelijk klinkt: ‘op den rechten weg’, of aan de als model beschouwde uitspraak van Philip Bloemendal, van 1946 tot 1986 de commentaarstem van het Polygoon-bioscoopjournaal. In beide gevallen gaat het om gesproken taal met een openbare functie, dus om een verzorgde uitspraak die bijna de abstracte ‘onderliggende vorm’ van de klanken benadert. Bij oude opnamen van prekende dominees of docerende professoren is het niet veel anders. Maar ook de gewone, losse spreektaal had een ander timbre en soms een ander ritme dan nu. Opnames van oudere televisieprogramma’s met ongedwongen gesprekken (spelletjes, straatinterviews, forumdiscussies) wekken vrijwel altijd de associatie ‘wat klonken die mensen anders’, en dus ‘wat is dat alweer een tijd geleden’. En toch gaat het soms over een tijd die niet langer dan vijftien of twintig jaar achter ons ligt. ‘Heb ik zelf ook zo gesproken?’, denk ik dan onwillekeurig.

Wie permanent in een buitenland woont, af en toe naar Nederland komt en daarbij zijn oren open houdt, kan al snel een aantal van zulke uitspraakveranderingen registreren. Kees Groeneboer zal het kunnen beamen. Sommige veranderingen zijn inmiddels goed onderzocht, gedocumenteerd en van een mogelijke verklaring voorzien. Daar is bijvoorbeeld het ‘Poldernederlands’. Jan Stroop, die deze term introduceerde in zijn gelijknamige boek van 1998, rekent daaronder bijvoorbeeld de evolutie van de uitspraak van ei of ij naar [aai], en van oo naar [au]. Het Poldernederlands is aan de winnende hand, maar lijkt vooralsnog stil te staan bij de landsgrens met Vlaanderen. Wie onmiddellijk na elkaar de televisiejournals van de openbare omroepen van Vlaanderen en Nederland bekijkt, en vooral beluistert, kan het moeiteloos vaststellen. De Vlaamse tweeklank ei of ij tendeert consequent naar een monoftong [è]: blijven klinkt als [blèven]. De Nederlander daarentegen diftongeert liever en zegt iets dat tendeert naar [blaiven]. De Vlaamse oo is altijd een echte monoftong, de Nederlandse vrijwel nooit meer. Deze klanken zijn niet alleen te horen bij toevallige informele sprekers, maar ook bij de nieuwslezers, die toch een zekere voorbeeldfunctie hebben. De Nederlandse presentator Jeroen Overbeek is duidelijk hoorbaar een man van de polder-oo. Vooral in de omgeving van de keelklanken k en g laat hij de [au] verschijnen: hoge > [hauge], ook > [auk], grote > [graute]. Maar hij is bij lange na niet de enige. Via de zoekwoorden ‘Poldernederlands’ en/of ‘Jan Stroop’ is op internet uitvoerige documentatie te vinden over dit verschijnsel.

Veel mensen zijn zich pas door de publicaties van Jan Stroop, en door de discussies die ze uitlokten, bewust geworden van de Poldernederlandse klankverschuivingen. Een afstand in de tijd of afwezigheid uit Nederland kunnen taalveranderingen snel en makkelijk laten opvallen. Maar wie die vergelijkingsmogelijkheden niet heeft en zelf als inwoner evolueert met taal van zijn omgeving, moet soms een externe aanzet krijgen om goed en duidelijk te horen wát er aan het veranderen is. Zo is het bij mij gegaan met betrekking tot de accenten.

Dat er met het zinsaccent nogal losjes wordt omgesprongen, was me al langer duidelijk. In principe hoort het belangrijkste woord van de mededeling de nadruk te krijgen: ‘Hij gaat vandaag naar **Utrecht**’ (en dus niet naar Arnhem of waar dan ook). Omdat die nadruk tevens aangeeft waar de hoofdbetekenis **niet** ligt, noemt men dit ook wel het contrastaccent: ‘**Vandaag** eten we hutspot’ (en dus niet morgen) naast ‘Vandaag eten we **hutspot**’ (en dus geen bloemkool, erwtensoep of poffertjes). Maar het gaat dikwijls fout. Jarenlang klonk bijvoorbeeld op Nederlandse spoorwegstations de volgende mededeling uit de luidsprekers wanneer de internationale trein naar Duitsland klaarstond: ‘Deze trein kan ook voor binnenlandse reizen worden **gebruikt**’, alsof de reizigers met die trein ook een heleboel andere dingen zouden kunnen doen dan hem gebruiken. Fonologisch en semantisch bezien zou het accent op ‘**binnen**landse’ hebben moeten vallen. Waarschijnlijk lag er aan de basis van dit omgeroepen bericht een geschreven tekst, die vervolgens bij de geluidsopname ondeskundig werd voorgelezen. Hetzelfde verschijnsel doet zich voor bij sommige presentatoren van het huidige NOS-radiojournaal. Met name nieuwslezer Gert Kluck laat zijn zinsmelodieën stevast eindigen met een zwaar accent op het allerlaatste woord, dat daarmee een contrastfunctie krijgt die meestal helemaal niet past in de verdere mededeling.

Op woordaccenten had ik nog niet veel gelet, totdat ik een opmerking las van de journalist Philip van Tijn, die zich ergerde aan de taal van radio- en televisieverslaggevers: die zouden het woordaccent in veel woorden ten onrechte naar de eerste lettergreep verplaatsen. Voor de zekerheid keek ik nog even in *Van Dale*. De woordaccenten lagen toch vast? Jazeker, het woordenboek geeft ze aan met een accentteken na de beklemtoonde lettergreep. Maar toen ik eens goed ging luisteren, bleek Philip van Tijn gelijk te hebben, maar toch ook weer niet helemaal.

Er was namelijk dat ene woord, dikwijls gebruikt in ons land met een vergrijzende en verouderende bevolking, waar het accent juist naar het

einde was geschoven: **dementie**. Nog niet zo lang geleden was het **dementie**, afgeleid van het adjectief **dement**; het hoort in dezelfde reeks als **intelligentie** (< **intelligent**), **consequentie** (< **consequent**), **potentie** (< **potent**), **frequentie** (< **frequent**) enz., leenwoorden uit het Frans die in die taal eindigen op **–ence**. Maar door de analogie met woorden als **biologie**, **farmacie**, **chronologie**, **compagnie** en vele andere, afkomstig van Franse voorbeelden eindigend op **–ie** en dus met de klemtoon op die **–ie**, is **dementie** nu **dementie** geworden bij het merendeel van de sprekers in Nederland. (In Vlaanderen lijkt het minder snel te gaan.) Misschien speelt hier ook mee dat dementeren een medisch en psychisch proces is, en dus thuishoort in een vakgebied waarin veel vaktermen op **–ie** eindigen, zoals **hysterie**, **neuralgie** of **homeopathie**. Maar andersom kan het ook. Autopsie en orgie, afkomstig van Franse woorden op **–ie**, heb ik nooit anders uitgesproken dan met een slotaccent: **autopsie** en **orgie**. Maar tegenwoordig hoor je vooral **autopsie** en **orgie**. In het laatste geval is er wellicht invloed van de Engelse uitspraak, in het eerste een analogie met woorden als **constructie**, **positie**, **petitie**, **transactie**, **redactie**, **informatie**, **agressie**, **depressie** enz., die teruggaan op Franse voorbeelden eindigend op **–ion**.

Maar nu naar het beginaccent. Hier volgt in alfabetische volgorde een lijstje woorden waarin het woordaccent in toenemende mate ‘naar links’, dus naar de eerste lettergreep aan het verhuizen is. Het is een vrij willekeurige sprokkeling, het resultaat van een aantal weken luisteren naar radio en televisie uit Vlaanderen en Nederland.

Absoluut, **actief**, **Amsterdams**, **anoniem**, **Argentijns**, **automatisering**, **biologisch**, **commercieel**, **confrontatie**, **conservatief**, **crimineel**, **definitief**, **digitaal**, **direct**, **exclusief**, **favoriet**, **federaal**, **federaal**, **glorieus**, **ideaal**, **illegaal**, **inclusief**, **informatie**, **interessant**, **koloniaal**, **materieel**, **militair**, **mislukken**, **monumentaal**, **onderweg**, **ongelooflijk**, **openbaar**, **passief**, **penetrant**, **permanent**, **populair**, **president**, **prestigieus**, **producent**, **professioneel**, **profiteer**, **religieus**, **serieus**, **sociaal**, **speciaal**, **specifiek**, **stabiliteit**, **technologisch**, **traditioneel**, **vanavond**, **waaninnig**, **wisselvallig**.

Er is ongetwijfeld nog veel meer te vinden. Wat is de oorzaak? Vlaamse collega’s met wie ik het verschijnsel besprak, opperden een grotere invloed van het Engels in Nederland tegenover het doorwerken van een Franse uitspraak in Vlaanderen. Ze hadden zelf de klemtoonverschuiving overigens nog niet opgemerkt. Ik denk niet dat het zo eenvoudig ligt. Het zou kunnen opgaan voor woorden die ook in het

Engels de klemtoon aan het begin hebben, zoals absoluut, digitaal, favoriet, president of, hier eerder genoemd, orgie. Maar het gebeurt ook bij woorden die in het Engels géén beginaccent hebben, zoals exclusief (Eng. **ex**clusive), illegaal (Eng. **il**legal), specifiek (Eng. **spec**ific) of stabiliteit (Eng. **stab**ility). Ook de strikte scheiding Vlaanderen-Nederland is niet houdbaar. Misschien dat de neiging om het begin van een woord extra accent te geven in Vlaanderen vooralsnog wat minder sterk is dan in Nederland, maar ook ten zuiden van de rijksgrens spreekt men op radio en televisie van **prestig**eus, **tradit**ioneel en **feder**aal. Het laatste woord, een verwijzing naar de Belgische staatsvorm, is er dagelijks tientallen malen te horen. Mét een beginaccent.

Is er mogelijk ook sprake van een impliciete contrastwerking, met andere woorden wordt er tegelijk aangeduid waar de mededeling vooral **niet** over gaat, ook al is dat misschien ten overvloede? Dat is bijvoorbeeld het geval in de zin 'Dit is een zaak voor de **federale** regering' (en dus niet voor de gewesten). Hetzelfde zou kunnen gelden voor **act**ief (dus niet **pass**ief), **ex**clusief (dus niet **in**clusief), in beide gevallen ook omgekeerd mogelijk, **dig**itaal (dus niet op papier of via de computer verwerkt), en **dir**ect (dus zonder omwegen). Maar bij de meeste voorbeelden is de noodzaak van zo'n impliciet contrast niet aan de orde.

Opvallend in het lijstje hierboven is de frequentie van woorden op –aal, -iaal, -eel en –ieel. Is er een factor die maakt dat juist daar de laatste lettergreep zijn accent verliest? Het gebruikelijke slotaccent stamt er van het Franse voorbeeld. Is het een beweging om de klemtoon te vernederlandsen? Maar waarom dan helemaal naar voren? Of is het, wanneer je extra aandacht wilt trekken, makkelijker en opvallender om met nadruk **tradit**ioneel te zeggen in plaats van **traditioneel**? **Spec**iaal in plaats van **speciaal**? Als dat zo is, heeft het misschien iets te maken met de algemene context waarin tegenwoordig de (massa)communicatie functioneert: het is nodig snel en duidelijk een standpunt te poneren. Nuances zijn verwarrend; duidelijkheid vereist een sterke articulatie en een indruk van kracht wordt op woordniveau eerder gewekt aan het begin dan aan het slot.

De accentverschuiving grijpt weliswaar om zich heen, maar lijkt anderzijds lang niet consequent te worden toegepast. Sommigen laten hem nooit horen, anderen vrijwel altijd. Maar ook bij één en dezelfde spreker fluctueert het en zijn, zelfs binnen de zin, zowel de 'oude' als de 'nieuwe' klemtoon te horen. En meer algemeen zou uit het lijstje kunnen blijken dat vooral adjectieven gevoelig zijn voor de verschuiving. Omdat ze

affectief geladen zijn en daardoor nadruk behoeven? Het substantief **Amsterdam** behoudt in ieder geval zijn stevige slotaccent (als het tenminste niet in contrastpositie staat met bijvoorbeeld **Rotterdam** of **Zaandam**), terwijl het adjectief **Amsterdams** al nagenoeg algemeen gangbaar is.

De ontwikkeling van de klemtoon ‘naar voren’, of ‘naar links’, zal nog wel niet ten einde zijn. Mijn recentste voorbeeld komt van de overheid, die me oproept om een ‘NL-alert’ op mijn telefoon te installeren: ‘**Diiii**rect informatie bij een noodsituatie’. Ik blijf nog maar een tijdje verder luisteren naar mijn **faaaa**voriete klankverschuiving van dit moment.

Bibliografie

- Kloeke, G. G. (1927). *De Hollandsche expansie in de zestiende en zeventiende eeuw en haar weerspiegeling in de hedendaagsche Nederlandsche dialecten*. Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Stroop, J. (1998). *Poldernederlands*. Amsterdam: Bert Bakker.

Lexical Errors in Translating Familiar Cultural Item in Procedural Text

**Christina Suprihatin en
Riska Risdiani**

Introduction

Translation is an inter-language communication process. Nuriah (Nuriah, 2017) posited translation as an act of communication that goes beyond cultural and linguistic boundaries. In many cases, converting the message is rather difficult and the result of translation is not always precisely the same as its original meaning due to cultural differences, and language structure. A translator is expected to not only possess an excellent skill in the source and target language, but he must also truly understand the cultural differences in both languages. One obstacle for translators in translating a message is to find a lexical equivalent for unidentified objects and events in the target language. It occurs as a result of a unique system in each culture. These peculiarities are found in the language used in a society. In the field of translation, a problem could arise if a word / phrase / sentence in the source language has no equivalent in the target language.

A translator has to possess a complicated skill that can be used to deal with a complicated task. It starts with interpreting a source text, followed by carrying it into the target language, preserving the meaning, style, objective of the source text, and this whole process obliges proficiency in both languages, as well as specialized and cultural knowledge (Wongranu, 2017). It is commonly assumed that students in the university level are adults who already possess those abovementioned requirements. Lecturer or translation instructor in the classroom consider students to be adequate for applying newly acquired concepts in foreign situations in spite of brief text exposure. Departing from this overrated assumption, the university lecturer or the instructor of translation gave their students various kinds of texts that must be translated, including a procedural text. Procedural text is a text that used to inform the reader how to do or produce something in chronological steps

(<https://dictionary.cambridge.org>). In a way, a procedural text is relatively close with the everyday item of the students. They can relate the content with their own culture. This kind of text also commonly consists of imperative sentence forms. It is also written in straightforward language. Therefore, the reader is expected to be free from evasiveness or obscurity. Thus, it is understandable why the lecturer or the instructor assigned their students to translate the procedural text. They want to see how the students deliver the meaning and applying what they have learned in the classroom.

Errors play a crucial role in learning process and they are indicating that students are actively experimenting linguistic structures that they learned in the source and target language (Thi Kim Cúc, 2017). Works by Severino & Prim show that ‘word choice errors are indeed critical, that even experienced writers rely on their first language, and tutors need more knowledge about word choice issues and how to provide instruction and feedback on them’ (Severino & Prim, 2015, p. 115).

The relevance of this study lies in pointing out the lexical errors in translating cultural context produced by sixth semester students of Dutch program in translating familiar cultural item in a procedural context. Indonesia and the Netherlands have different cultural systems, values and symbols. Nuriah (Nuriah, 2016, p. 350) states that although *langue* and *parole* are different, the two communities still share the same cultural system because of historical facts: for hundreds of years the Dutch were present in Indonesia. Related to the sharing of the cultural system, the question arises: will the same cultural values and symbols in a source language be more easily translated into the target language? The question arises when examining the practice of translation in translation classes run by the Dutch Study Program. Understanding this will allow university lecturer or translation instructor to evaluate and make improvements to the translation study material and the other pedagogical implications. In addition, this attempt is to emphasize that the familiar cultural item cannot affirm the good quality of the translation.

Literature Review

Translation errors are noticeable and inevitably. Recently, there has been an increasing amount of literature on translation errors. More specifically, translation errors in learning situation. Waddington (2001) identifies that error analysis on student’s translation has been an effective tool to assess their translation product. The more errors the students commit in

translation, the worse their translation product is (Na Pham, 2005). That result can also indicate the quality of translation's learning process.

Ander & Yıldırım (Ander & Yıldırım, 2010) identify and classify the lexical errors produced by Turkish Elementary level EFL learners' compositions. They found that the most frequent error is word choice. Besides the word choice, the learners also tend to make mistranslation of misspelling and errors of omission or incompleteness. Their proficiency level plays an important role as well. Due to their Elementary level of English proficiency, it can be said that their lexical development does not allow them to make the proper lexical choices, to make complete phrases or sentences, or to remember the correct spelling of some words.

Thi Kim Cuc (Thi Kim Cuc, 2017) investigated the translation errors committed by Vietnamese EFL students utilizing a threefold perspective proposed by Popescu (Popescu, 2012) including linguistic errors, comprehension errors, and translation errors. The result showed that translation errors and linguistic errors are the most common errors, of which errors related to lexical choice, syntax and collocations are the most frequently committed by the students. Aside from linguistic errors approach, culture has a great impact on the process of translation as well. It may lead to different types of translation. Translation may, sometimes, result in a 'shift towards the target culture, and the translated text may or may not merge completely in the target culture' (Yowelly and Lataiwish, 2000, p. 107). Despite notable works on translation errors, little is known about student's lexical errors in translating familiar cultural items in a procedural text. Based on the theoretical frameworks above, this research work is directed by the following question:

1. What kind of lexical errors that students made while translating familiar cultural items and what are the most dominant errors?

In order to answer the question, the research hypothesis could be propounded as follows:

Lexical errors such as errors of wrong word choice, errors of idiom, errors of omission, and errors of collocation are students' main problem in translating familiar cultural items. Although they already have the concept about the familiar cultural item, it cannot guarantee the accuracy of the translation. Furthermore, there is also a tendency to insufficient knowledge of some idioms and their lexical development does not support them to always make the right lexical choices.

Research Methodology

The participants in this study were 34 bachelor's students (10 males and 24 females) at Dutch Studies, Faculty of Humanities, Universitas Indonesia. They are native speakers of Bahasa Indonesia. They had taken '*Terjemahan Umum*' (English: General Translation Course). That course is the requirement of 'Translation from Dutch to Bahasa Indonesia' course. Students acknowledged the course as '*Terjemahan Khusus*' (English: Special Translation Course). The data was collected in that class. They were asked to translate a procedure text about how to use squat toilet. They worked individually and 75 minutes the time were allocated to do this assignment. During the practice and examinations, electronic dictionaries were prohibited, but they were allowed to employ printed dictionaries, Indonesian to Dutch or vice versa. The data to be analyzed consists of the students' written translations. The procedural text to be translated had been downloaded from an online article (www.hurktoilet.nl/hurk.php). This article was made as an instruction for those who are unfamiliar with squat toilet. 'A squat toilet is a toilet used by squatting, rather than sitting. [...] Squat toilets are [...] particularly common in many Asian and African countries, including those with a large proportion of Muslim or Hindu faith (due to the practice anal cleansing with water)' (https://en.wikipedia.org/wiki/Squat_toilet). Indonesian students are expected to possess the reference or concept of squat toilet as their familiar cultural item. The errors were categorized into four lexical types: errors of wrong word choice, errors of idiom, errors of omission or incompleteness, and errors of collocation. The data was analyzed by descriptive qualitative.

Figure 1: Squat toilet illustration (www.hurktoilet.nl)

Analysis Procedural text

Source text “Gebruiksaanwijzing hurktoiletten”

1. Doe de deur dicht en zoek een droge plek om je rol wc-papier neer te leggen. Tip van een bezoeker: doe een koordje door de wc-rol en hang het geheel om je nek. Desnoods leg je de wc-rol na stap twee in je onderbroek.
2. Laat de kleding zo ver zakken dat vrij is wat vrij moet zijn, maar houdt de kleding zo hoog mogelijk aan je benen. Voor het geval je een lange broek of rok draagt, sla de onderkant daarvan een paar slagen om. De vloer van een hurktoilet wil nog al eens vuil en nat zijn...
3. Neem plaats op het toilet, met je gezicht naar de deur (dames voor de kleine boodschap vermoedelijk handiger met de rug naar de deur). Op het toilet zijn een paar verhogingen aangebracht, waarop je je voeten dient te plaatsen.
4. **Hurk!** Dat wil zeggen: knieën en bovenlijf naar voren en het achterwerk, juist, naar achteren. Vaak zijn er aan de zijwanden beugels, die je vast kunt grijpen om je evenwicht te bewaren.

5. Doe wat je moet doen.

English translation “How to use a squat toilet, the France WC?”

1. Close the door and find a dry place to lay down your roll of toilet paper. Tip from a visitor: put a string through the toilet roll and hang it all around your neck. If necessary, you place the toilet roll after step two in your underwear.
2. Lower the clothes so that free is what should be free, but keep the clothes as high as possible on your legs. In case you wear long trousers or a skirt, turn the bottom of it a few turns. The floor of a squat toilet still wants to be dirty and wet ...
3. Take a seat on the toilet, with your face to the door (ladies for the small message probably handier with their backs to the door). A few elevations have been placed on the toilet, on which you have to place your feet.
4. Squat! That means: knees and torso forward and the back, right, backwards. Often there are brackets on the sidewalls, which you can grasp to keep your balance.

5. Do what you have to do.

Lecturer translation

“Penjelasan Penggunaan Toilet Jongkok”

1. Tutuplah pintu dan carilah tempat yang kering untuk meletakkan gulungan tisu WC. Saran dari seorang pengunjung: gantungkan tisu pada seutas tali dan kalungkan di leher. Bila perlu, selipkan tisu WC- setelah langkah ke-2- di celana dalam.
2. Turunkan baju serendah mungkin sehingga dapat leluasa bergerak, tetapi angkat baju setinggi-tingginya dari kaki. Bila mengenakan celana panjang atau rok, lipat bagian bawahnya beberapa lipatan. Lantai WC jongkok terkadang kotor dan basah.
3. Ambil posisi, wajah menghadap ke pintu, (untuk wanita yang akan membuang air kecil lebih praktis posisi memunggungi pintu). Pada toilet ada bagian yang ditinggikan yang menjadi tempat pijakan kaki.
4. Jongkoklah. Artinya: lutut dan tubuh bagian atas menghadap ke depan dan bokong/bagian belakang ke arah belakang. Terkadang ada pegangan di dinding yang dapat dipegang atau digunakan untuk menjaga keseimbangan tubuh.
5. Tuntaskan yang harus dilakukan.

‘A procedural text is a text which gives instructions on how to do something’ (Larson, 1984). It appears from the aforementioned definition by Larson that procedural text containing instructions about the steps that must be taken in order to completing things in sequence. The rhetorical structure of the procedural text consists of determining the topic discussed, followed by the steps that must be done. The instructions are usually expressed in the form of an imperative sentence.

The text used by this study provides imperative sentences. Although the temporal conjunction such as first, second, then, next, finally, etc. cannot be found in this text, ‘Gebruiksaanwijzing hurktoiletten’ meet the requirement of the procedural text. It contains the purpose of the text or title and the explanation of actions that must be taken. Furthermore, the text uses several action verbs i.e. ‘close the door’, ‘lower the clothes’, ‘take a seat on the toilet’, ‘squat’, and ‘do what you have to do’. Adverbial phrases such as ‘as high as possible’, ‘on the side walls’ are also available.

Concerning the good quality of the source text, the results reveal that all 34 students are successfully converting the source text into the same sort of text in target language, that is a procedural text. It shows that they are able to identify the text and they have capacity to understand and

transfer the meaning, respectively. However, the translation errors are still inevitable. The data of translation errors was collected by manual identification and frequency count. The analysis is divided into several categories of lexical errors i.e. errors of wrong word choice, errors of idiom, errors of omission, and errors of collocation.

Errors of wrong word choice

This classification consists of lexical errors which means the students used the wrong word and failed to convey the meaning of the source language. By choosing the item inaccurately, the whole sentence implies illogical meaning. It is also possible that there are some words in the source language that do not have clear equivalents in the target language or are concepts that must be explained or expressed by using several words.

Table 1. Table of word choice errors

No.	Source text	Student translation	Frequency
1	De France wc (Noun, ‘the France toilet’)	WC ala Prancis (<i>the France WC</i>)	30
		WC France	3
		Kami orang Prancis (<i>we are Frenchmen</i>)	1
2	Tips (Noun, ‘tips’)	Tip (<i>gratuity</i>)	20
		Informasi (<i>information</i>)	5
		Saran (<i>tips</i>)	9
3	Beugels (Noun, ‘handel’)	Pegangan (<i>handel</i>)	9
		Himbauan (<i>notice</i>)	1
		Angin (<i>wind</i>)	1
		- (omission)	7
		Kawat (<i>wire</i>)	13
		Besi (<i>iron</i>)	1
		tanda kurung (<i>brackets</i>)	2
4	wc-rol (Noun , ‘toilet roll’)	Gulungan tissu toilet (<i>toilet roll</i>)	16
		Gulungan tali (<i>rope roll</i>)	4
		Tisu rol (<i>tissue role</i>)	5
		Gulungan tissue toilet	9

As can be seen from table 1, four words were found in the substantial errors for the text ‘How to use a squat toilet?’ The first word choice error occurred when the student translating ‘de France wc’. It is

almost perfect since thirty participants were able to successfully transfer it into the target language. Only three translators kept the spelling in the source language: instead of writing 'Prancis' (Indonesian word for France), they put 'France' down on paper. Furthermore, there is one other mistranslation that changed the substantive 'the france toilet' to a short sentence 'kami orang Prancis' (we are Frenchmen). This is considered as a minor blunder because there was only one student who committed that kind of error.

Interestingly, the word choice error committed the most by students goes to the word 'tips'. The Dutch word 'tips' is equivalent to the word 'tips' in English. It is apparent from the table that 20 out of 34 students used the word 'tip' in their translation assignment as well. However, it was shown in Kamus Besar Bahasa Indonesia (English: Great Dictionary of the Indonesian Language of the Language Center) that the word 'tip' in Indonesian has different meaning. 'Tip' in Indonesian means gratuity. One plausible reason is the popularity of the word 'tip'. People like to use the word 'tip' in their daily life in the context of gratuity. 'Tip' is usually combined with the word 'uang' (English: money). Together they are forming the phrase 'uang tip'. Moreover, the word 'tip' is tremendously used in many media, for instance 'tips and trick'. Thus, those kind of exposures possibly impact the students' wrong choice of word. 'Saran' is the closest equivalent that can be used to refer the word 'tips'. In addition, five students used the word 'information' which gives more general nuance.

Table 1 also gives information about the other equivalent errors related to the familiar cultural items. Indonesian were introduced to a squat toilet by their ancestors. However, they are not used to the supplementary components of squat toilet i.e. 'handel' and 'toilet roll'. Indonesians grow up mastering the procedure of using toilet without ever learning about 'handel'. 'Handel' is relatively difficult to find in Indonesian toilet. Moreover, instead of using 'toilet roll', water is a friendlier and more accessible cleansing tool. Therefore, error of wrong word choices in translating both words is inevitable. 'Beugels' (English: handel) is translated as 'notice', 'wind', 'wire', 'iron', or 'brackets'. There were only 9 participants who accurately conveyed the meaning of 'handel'. The similar error is found by the word 'wc rol'. Four students translated that word to 'rope roll' while nine other students used English spelling 'tissue' and combined it with correct equivalent 'gulungan' and 'toilet'. There were five students used the word 'rol' which actually means 'role' in English. In this

case, the word ‘rol’ has been treated similarly with the word ‘tip’. These are incorrectly used loan words. As highlighted by the finding, errors of word choice especially in substantive is the most occurred error.

Errors of Idiom

Idiom is considered as a difficult aspect of translation. The meaning of idioms cannot be overtly obtained by just possessing the knowledge of constituent meaning, grammar, structure and lexicon. Moreover, translating idioms from source into target language has to be done by applying the same conceptualization and sharing the same meaning in spite of dissimilar nuance. Many linguists pointed that idioms are the most difficult items to translate. Baker posited that the ability to recognize and interpret an idiom correctly and the difficulties in rendering a fixed expression in the target language are two important problems (Baker, 1992, p. 65).

The results of the students’ idioms error are represented in the following table:

Table 2. Table of idioms errors

No	kleine boodschap	Urination	Frequency
1	Tas belanjaan	Shopping bag	1
2	Saran/sedikit pesan/pesan kecil	short message	9
3	Buang air kecil	Urination	8
4	Belanjaan kecil	Small purchase	6
5	- (omission)	-	5
6	Sedikit barang bawaan	Small personal belongings	1
7	Badan kecil	Tiny body	4

The error in translating ‘kleine boodschap’ is suspected because the student does not recognize it as an expression which contains unity of meaning. Same goes for the word ‘boodschap’, quickly associated with the part of the compound verb ‘boodschappen doen’, which means ‘buying groceries’. The same word as a noun ‘de boodschap’ is a word which means either 1) groceries, and 2) message. 9 participants chose to translate the idiom into ‘short message’, the literal meaning. In addition ‘small purchase’ is the second most appeared translation error. There are two possibilities for this mistake. Firstly, the student's limitation on Dutch

culture prevents them from understanding the meaning of the word 'boodschap' in combination with the adjective 'klein(e)', which means to urinate. Secondly, inaccurate search for the meaning of words in dictionary, as there is always a tendency to use the meanings first raised in the dictionary: the first word of expression is displayed rather than what it means in this specific context (Moeimam & Steinhauer, 2014, p. 156).

Hence, these evidences suggest that students have many difficulties while translating the Dutch idiom. The finding is consistent with findings of past studies by Waddington (Waddington, 2001), which said that inappropriate renderings affect the expression in the target language.

Errors of omission

Translation by omission is a technique used when a particular word has no equivalent in the TL, and the word has insignificant role in conveying the meaning of the source text (Baker, 1992, pp. 28-36). However, this technique does not always run smoothly. By omitting some words, the text is sometimes unclear and the readers find it difficult to elicit the original meaning. In the case of 'incompletion or omission', it occurred several times in the texts produced by 34 students. The participants omitted some substantives (e.g. 'handel', 'body'). Some students also find adverbs in Dutch difficult to translate. Take for instance the adverb 'desnoods' (English: If necessary).

Errors of collocation

Following are some instances of collocational errors committed by Indonesian students in translating Dutch procedural text:

SL: Laat de kleding zo ver zakken dat vrij is wat vrij moet zijn, maar houdt de kleding zo hoog mogelijk aan je benen.

TL: Turunkan baju serendah mungkin sehingga dapat leluasa bergerak, tetapi angkat baju setinggi-tingginya dari kaki.

Abovementioned sentence means 'lower the clothes so that free is what should be free, but keep the clothes as high as possible on your legs. In case you wear long trousers or a skirt, turn the bottom of it a few turns.' However, some students are failed to convey the meaning and they tend to translate word by word based on what they discover in the dictionary.

1. ***Lepaskan pakaian*** agar terbebas dari apa yang seharusnya tidak digunakan. (remove the clothes to be free of what should not be used)
2. ***Perlahan jauhkan kantong pakaian yang memang harus dikeluarkan***. (slowly remove the bag of clothes that must be removed)
3. ***Tinggalkanlah sementara pakaianmu ke tempat yang kosong dan harus kosong***. (leave your clothes while empty and must be empty)
4. ***Letakkan pakaian sejauh-jauhnya***. (put clothes as far as possible)

In example 1 the meaning of the sentence is not similar enough with the actual meaning. That sentence indicates the reader to totally remove the clothes instead of making it lower. However, in example 2 the student is presenting a new item which is not existing in the source text (i.e. the bag of clothes). In the third and fourth sentences translator is also showing error in rendering the meaning.

Conclusion

Results showed that the students in classroom performed limited ability in rendering lexical items accurately (e.g. word choice, idiom, accurate collocation). Furthermore, the omission technique that they used does not always succeed. It sometimes leads to the ambiguity of the text. Discovering what a word, or what an idiom means, is considered as a common problem that the students have to encounter. In addition, insufficient knowledge of cultural terminology in target language plays a prominent role. Although students are familiar with the 'squat toilet', they are not used with the bells and whistles of the familiar cultural item. Thus, lack of cultural knowledge and lexical equivalent inhibits the creative process in translating some particular words. Lecturer and translation instructor should emphasize enhancing the vocabulary of the students, specifically the ability to choose words correctly in cultural contexts. More translation practice focusing on the cultural approach must be provided as well.

References

- Ander, S. & Yıldırım, Ö. (2010). Lexical errors in elementary level EFL learners' compositions. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 2. 5299-5303. 10.1016/j.sbspro.2010.03.864.
- Baker, M. (1992). *In Other Words, a coursebook on Translation*. London: Routledge.
- Larson, Mildred L. (1984). *Meaning-based translation: A guide to cross-language equivalence*. Lanham, MD: University Press of America.
- Moeimam, S. & H. Steinhauer (2014). *Kamus Belanda-Indonesia. Cetakan ketiga*. Jakarta: Gramedia.
- Na Pham (2005). *Errors in the translation of topic-comment structures of Vietnamese into English. A dissertation*. The University of Sydney, Australia. Geraadpleegd op 28 August 2018 Retrieved from <http://researchdirect.westernsydney.edu.au>
- Nuriah, Z. (2016). Cultuurbotsingen bij het vertalen van stripverhalen. In E. Gustinelly, M. Yusuf & K. Groeneboer (eds), *Empat Puluh Lima Tahun Studi Belanda di Indonesia. Vijfenveertig Jaar Studie Nederlands in Indonesië* (pp. 350). Depok: Fakultas Ilmu Pengetahuan Budaya Universitas Indonesia
- Nuriah, Z. (2017). Vertalen als interculturele communicatie. Omgaan met cultuurbotsingen. In L. Missinne & J. Grave (eds.), *Tussen twee stoelen, tussen twee vuren. Nederlandse literatuur op weg naar de buitenlandse lezer* (pp. 199-212). Gent: Academia Press.
- Severino, C. & Prim, Shih-Ni (2015). Word Choice Errors in Chinese Students' English Writing and How Online Writing Center Tutors Respond to Them. *The Writing Center Journal*, 34 (2) 115-143.
- Thi Kim Cuc, Pham (2017). An Analysis of Translation Errors: A Case Study of Vietnamese EFL Students. In *International Journal of English Linguistics*. 8. 22. 10.5539/ijel.v8n1p22.
- Waddington, C. (2001). Different Methods of Evaluating Student Translations: The Question of Validity. In *Translators' Journal*, 46 (2), 311-325.
- Wonggranu, P. (2017). Errors in translation made by English major students: A study on types and causes. Geraadpleegd op 28 August 2018 <https://reader.elsevier.com/reader/sd/80738A21E0BCC8A94D5F8C7CE887BA252EE6ADDB73122834146E3921DE7F067C597D895505867E7760E05D8BF65DCC5C>

Yowell, A & M. S. Lataiwish (2000). *Principles of Translation*. Benghazi: Dar Annahda Alarabia.

Internet bronnen:

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/procedure>
www.hurktoilet.nl/hurk.php

Tweetalig Brussel: Worden Nederlandse Sprekers Wel Eerlijk Behandeld in het Taalbeleid ten aanzien van de Tweetalige Brusselse Samenleving? Een Culturele Studie¹

Fajar Muhammad Nugraha

Introductie

In de zomer van 2013 interviewde ik 21 informanten in Brussel om mijn onderzoek af te ronden. Kees Groeneboer was mijn primaire begeleider bij het vervaardigen van mijn proefschrift in het masterprogramma, European Studie aan de Universitas Indonesia.

Het was een kwalitatief onderzoek. De primaire gegevens in dit onderzoek waren interviews met mensen die in Brussel woonden of werkten. Deze interviewperiode duurde van 16 juli tot 16 augustus 2013. De selectie van potentiële informanten werd bepaald aan de hand van het interviewmodel van experts, dus het gebeurde niet willekeurig, maar de potentiële informanten werden geselecteerd door te kijken naar de competenties die pasten bij het onderwerp van dit onderzoek. De informanten combineren hun identiteit en afkomst samen met hun educatieve-, beroepsmatige- en vriendschapsachtergrond en de periode van hun werkzaamheden in Brussel.

¹ Gepresenteerd in het 20e IVN Colloquium te Leuven 2018

In de zomer van 2018 was ik een van de sprekers op het 21e IVN-Colloquium voor Neerlandici aan de K.U. Leuven. Dit artikel is een onderwerp dat ik op het colloquium heb gepresenteerd. Dit onderzoek is de voortzetting van mijn onderzoek in de zomer van 2013, en werd uitgevoerd met behulp van een literatuurstudiemethode, waarbij de belangrijkste gegevensbronnen werden overgenomen van BRIO (Brussel Informatie-Documentatie En Onderzoekscentrum).

De Taalgrens

Op 8 november 1962 werd de taalgrens vastgesteld tussen de noordelijke regio die Nederlandstalig is en de zuidelijke regio van België die Franstalig is. Deze taalgrens werd op democratische wijze vastgesteld door zowel de Vlaamse gemeenschap als de Waalse gemeenschap. Een jaar later werd het instellen van de taalgrens gevolgd door wijzigingen van taalwetten, voornamelijk in overheidsaangelegenheden. In de wet wordt het begrip taalgrens geassocieerd met het taalgebied-concept dat in België werd gevonden, namelijk: de Nederlandstalige Belgische regio, de Franstalige Belgische regio, de Duitstalige Belgische regio en de tweetalige regio Brussel. Elke gemeente in België behoort tot een van die vier regio's.

Tweetalige Brussel

In 1962 had België de linguïstische bestuurlijke grenzen verdeeld tussen de Vlaamse en de Waalse regio's. De toepassing ervan werd echter pas in 1971 officieel ingevoerd.

Deze beperkingen van het linguïstische beleid gaven aanleiding tot het *Belgische Taalbeleid* dat België in vier taalgebieden opdeelde:

1. Monolinguïstisch territoriaal, dat de volledige macht heeft over de eentaligheid van het Nederlands in het Vlaams Gewest en het Frans in het Waals Gewest,
2. Brusselse tweetaligheid territoriaal, dat de linguïstische infrastructuur heeft in het Nederlands en het Frans,
3. Monolinguïstische gebieden met speciale faciliteiten voor achtergestelde groepen in het taalgrensgebied die gericht zijn op de bescherming van achtergestelde groepen die Nederlands, Frans en Duits spreken,
4. Monolinguïstische territoriaal zonder speciale faciliteiten voor achtergestelde groepen. Deze situatie is beperkt tot Duitstaligen in de Belgische regio Luxemburg die het Frans als enige administratieve taal gebruiken [Barbour en Carmichael, 2002:].

Brussel als een tweetalige stad kan worden geconfronteerd met obstakels in de zin van het handhaven van een gevoel van de rechtvaardigheid van de bewoners, die bestaan uit Nederlandstaligen en Franstaligen. Oscar van den Boogaard schreef over de taalomstandigheden in de stad Brussel in De Standaard, 1-10-2010.

"Vlamingen verwijten de Nederlanders wel eens dat ze Frans proberen te praten zodra ze in Brussel commentaar geven. Ze doen in hun geval het beste. Zij voelen niet de taalstrijd met de Walen. Zij zijn gewoon blij een andere taal te kunnen spreken. Mijn Vlaamse vrienden leren mij in Brussel stevast Nederlands te praten. De oren van de Franstaligen moeten geprikkeld worden. Het is bedrijven politiek." [De Standaard, 1-10-2010].

De invloed van Frankrijk dat een rol speelde in de groei van Brussel bleek een grote stempel te drukken op het leven van de mensen tot aan het begin van de eenentwintigste eeuw. "Toen al gold dat het Frans de taal is, was het van grote orde, een taal van verfijning, maar vooral van geld en macht." up-to-date, maar vooral een taal gerelateerd aan geld en macht.). Van Istendael vervolgde met te zeggen "... dat alles wat officieel is in Frans, aldus Van Istendael [Van Istendael, 2001: 138].

De toepassing van twee officiële talen in Brussel biedt ruimte voor taalcontact. Hoewel het niveau en de beheersing van de Nederlandse en de Franse taal niet in evenwicht zijn, hebben de Brusselaars gemiddeld meer dan één taal. Nederlandstaligen hebben over het algemeen actieve en passieve taalvaardigheden in het Frans, maar slechts een klein aantal Franstaligen spreekt vloeiend Nederlands, zowel actief als passief. Dit is opvallend in openbare ruimtes zoals restaurants, cafés en bars in Brussel.

Als wij het taalgebruik in Brussel bekijken dan wordt de identiteit een heel belangrijke aspect in de maatschappij, want een taal hoort bij een cultuur, en die taal werd door ouders aan hun kind geleerd. Daarmee kan een mens een bepaalde taal gebruiken om zijn identiteit te laten zien. Een terugblik naar de geschiedenis van Brussel toont ons een helder beeld van de superioriteit van Frankrijk en het Frans, d.w.z. alles wat officieel toen was, was in het Frans en daarnaast kreeg men ook veel punten als hij Frans kon spreken. En andersom, als hij geen enkel woord in het Frans begreep dan was dat een ramp.

Hegemonie

Hegemonie kan soepel verlopen als de gedomineerde groep het doel van het voortgaande hegemonieproces kent. In dit geval is het doel van de

gedomineerde groep het gemak in een openbare ruimte in Brussel. Daarnaast krijgt de gedomineerde groep ook een gevoel van trots als ze het Frans in publiek spreken. Hiervan kunnen we zeggen dat het Frans als een middel om zich te identificeren beschouwd wordt.

De geschiedenis van het proces van het vormen van de staat als een officiële instelling in het leven van het Belgische volk is altijd door een verandering van machthebbers gekleurd die het gebruik van bepaalde talen dwongen [Witte & Van Velthoven, 2010: 56 - 61]. Uit dit historische feit kan worden afgeleid dat taal een machtsmiddel is voor degenen die aan de macht zijn.

De voorkeur voor het Frans is een fenomeen van taalstrijd [Bourdieu, 1991: 57]. De taalstrijd in Brussel is zowel interessant als belangrijk om geobserveerd te worden, omdat Nederlandstaligen juridisch onderbouwde gelijkheidsgaranties hebben gekregen voor het gebruik van het Nederlands, maar ze hebben desondanks toch voorkeur het gebruik van Frans, vooral in het publieke domein. Dit laat zien dat er iets is dat de Nederlandstaligen in Brussel willen bereiken oftewel willen laten zien.

BRIO (*Brussels Informatie-Documentatie- en nderzoekscentrum*)

Uit de resultaten van het BRIO-onderzoek met betrekking tot het taalgebruik in de stad Brussel in de periode 2000, 2006 en 2012 is te zien dat het Frans de toppositie bekleedt. De tweede positie werd in 2000 ingevuld door het Nederlands, maar in 2006 en 2012 zakte het Nederlands naar de derde plaats en steeg het Engels naar de tweede plaats.

Nr.	Het jaar 2000		Het jaar 2006		Het jaar 2012	
1.	Frans	95.5%	Frans	95.6%	Frans	88.5%
2.	Nederlands	33.3%	Engels	35.4%	Engels	29.7%
3.	Engels	33.3%	Nederlands	28.3%	Nederlands	23.1%
4.	Arabisch	10.1%	Spaans	7.4%	Arabisch	17.9%
5.	Duits	7.1%	Arabisch	6.6%	Spaans	8.9%
6.	Spaans	6.9%	Italiaans	5.7%	Duits	7.0%
7.	Italiaans	4.7%	Duits	5.6%	Italiaans	5.2%
8.	Turks	3.3%	Turks	1.4%	Turks	4.5%

Tabel 1: aantal sprekers met de categorie “goed” en “vloeiend” in de stad Brussel in de jaren 2000, 2006, en 2012 [BRIO-*Taalbarometer*, 2013].

BRIO voerde ook een onderzoek uit naar de identificatie van Brusselaars.

Nr.	Zelfidentificatie -keuze	Het jaar 2006 Eerste keuze	Zelfidentificatie -keuze	Het jaar 2012 Eerste keuze
1.	Belg	40,6%	Brusselaar	30,6%
2.	Brusselaar	20,1%	Belg	16,8%
3.	European	15,4%	Gemeente	23,5%
4.	Franstalige	6,8%	Franstalige	5,0%
5.	Gemeente	4,5%	European	7,9%
6.	Wereldburger	3,4%	Wereldburger	2,9%
7.	Vlaming	1,6%	Nederlandstalige	1,4%
8.	Waal	0,6%	Vlaming	1,5%
9.	Nederlandstalige	-	Waal	1,2%
10.	Ander land-taal	7,0%	Ander land-taal	9,1%

Tabel 2: De zelfidentificatie van de Brusselaars in het jaar 2006 en het jaar 2012 [BRIO-Taalbarometer, 2013].

Het Nederlands en Het Frans in Brussel als Sociale Identificatie

De meeste geïnterviewden legden uit dat hun vrienden in Brussel, met name vrienden uit de werkomgeving, gemiddeld afkomstig waren van Franstalige gezinnen, en dat zeer weinigen Nederlands wilden leren beheersen, en daardoor is hun Nederlands zeer beperkt.

Dit feit kan worden gebruikt als een indicator voor het succes van de aanhoudende hegemonie in de taalsituatie van de stad Brussel. Nederlandssprekenden zijn zeer toegeeflijk en tolerant geworden om prioriteit te geven aan het gebruik van het Frans. Dit maakt ze tot overheersende partij, en daardoor zijn ze zelfbewust en doen ze moeite om zich op openbare plaatsen goed te kunnen gedragen en te communiceren in het Frans.

Dat gebeurde niet met de Franstaligen, vooral niet in de afgelopen 20 jaar. Als je in een regio bent die prioriteit geeft aan het gebruik van één taal, het Frans, dan hebben Franstaligen niet dezelfde tweetalige bewustzijnsmentaliteit als die van Nederlandstaligen.

Het gevoel van superioriteit van de Franstaligen heeft een diepgaande invloed gehad op het proces van zelfidentificatie in de publieke sfeer in de stad Brussel. Dit wordt duidelijker door het gevoel

van inferioriteit van de Nederlandstaligen. Hoewel alle geïnterviewden hebben gezegd dat in het geval van de taalsituatie in Brussel, de taal geen belangrijke kwestie is in het proces van identificatie en van zelfvertrouwen in het sociale leven, heeft hun houding bij het aangaan van elke communicatie in het Frans op openbare plaatsen aangegeven dat Brussel een Franstalige stad is, en dat hun bestaan als nieuwe Brusselse burgers zal worden erkend als ze in goed en correct Frans kunnen communiceren.

Het bestaan van de taalwet zou het gevoel van eerlijkheid, comfort en vertrouwen moeten bieden aan de Nederlandstaligen om in Brussel in het Nederlands te communiceren. Door de sterke hegemonie zijn de Nederlandstaligen echter vergeten dat hun taalrechten wettelijk beschermd zijn, dus proberen ze flexibel te zijn en te bewijzen dat ze ook "deel van de gemeenschap" kunnen zijn door in het Frans te communiceren.

De vorige verklaring laat zien dat taal inderdaad een invloedrijk element werd in het identificatieproces in België, vooral in de stad Brussel. Dit is in overeenstemming met de mening van Barbour en Carmichael dat de taalkwestie, het gevoel van nationalisme en identiteit altijd centraal staan in de Belgische binnenlandse politiek waar het gaat om om cultureel beleid voor de toekomst te formuleren [Barbour en Carmichael ed.: 2002].

Hegemonie-middel in de Taalvoorkeur in Brussel

Het toegeeflijk gedrag en de overdrevende tolerantie door de Nederlandstaligen wat het gebruik van het Frans betreft, geeft voldoening en trots [Van Istendael, 2001: 136]. Dit is in overeenstemming met wat Spolsky in zijn boek schreef, namelijk dat de reden voor taalselectie kan liggen in de mogelijkheden om de betreffende taal vloeiend in het dagelijks leven te spreken, maar ook kan komen door gevoelens van zelfgenoegzaamheid of trots op het gebruik van bepaalde talen en ook om redenen van vertrouwdheid met de taalvoorkeur in een communicatie [Spolsky, 2004: 184]. De tevredenheid van de Nederlandstaligen in de stad Brussel over de voorkeur voor het gebruik van het Frans (de dominante partij) is dus in overeenstemming met de tevredenheid die de Franstaligen daar hebben (zij die domineren), omdat Frans uiteindelijk de voorkeurstaal is in de communicatie in openbare ruimtes in de stad Brussel.

Dit is heel anders dan het idee van de Vlaamse Beweging. De strijd voor gelijke rechten wat het gebruik van taal en cultuur betreft, leek slechts tot doel te hebben om te benadrukken dat de Vlaamse cultuur en het Nederlands nog steeds in de stad Brussel bestonden. Ondertussen is de

realiteit dat Nederlandstaligen zowel zeer toegeeflijk als zeer tolerant zijn in het geven van ruimte om een vookeurstaal te kiezen.

De 'harmonie' in een situatie van taalpluralisme in dit geval wordt beschouwd als Brussels-nationalisme, namelijk de 'harmonie', die voortkomt uit de toegeeflijke en tolerante houding van Nederlandstaligen tegenover het gebruik van het Frans. Aan de andere kant hebben de Franstaligen een gevoel van trots omdat ze denken dat iedereen in Brussel zal proberen te communiceren met behulp van het Frans, of in ieder geval probeert te communiceren in het Frans.

Op basis van de tegenwoordige interactie tussen de taalsprekers in Brussel kan worden gezegd dat het Frans de dominante taal is. Dit is opmerkelijk in relatie tot het taalbeleid in België, omdat dit beleid een garantie biedt voor gelijkheid in het gebruik van beide talen.

Economische welvaart van het Waalse gewest

Sinds 1800 heeft het industrialisatieproces in België zich zeer snel ontwikkeld. Van ijzererts-, staal- en mijnbouwbedrijven tot zware industrieën die de mijnbouwproducten als grondstoffen gebruiken. Deze industrieën zijn sterk aanwezig binnen de regio Wallonië. Slechts één bevond zich in de Vlaamse regio, een textielfabriek in Gent, de rest bevond zich in de regio Wallonië.

Wallonië kende een welvarende economische sector en zag de Vlaamse Beweging uiteindelijk als een vorm van Vlaamse ontevredenheid over de sociale omstandigheden die zich in België voordeden. Omgekeerd zag Vlaanderen de economische macht die Wallonië had als een bedreiging voor het bestaan van de eigen taal en cultuur. Dit feit maakte het geschil tussen Vlaanderen en Wallonië steeds scherper.

Taal is de enige representatie van elk van deze groepen in Brussel. Zo nam de spanning tussen Nederlandstaligen en Franstaligen steeds verder toe. De geschiedenis van Brussel, dat lange tijd het domein was van de machthebbers in België en dat door de sterke economische omstandigheden van Wallonië gesteund was, heeft het gebruik van het Frans in Brussel steeds meer gestimuleerd.

De korte beschrijving hierboven laat zien dat het fenomeen van taalconcurrentie in Brussel door drie factoren wordt veroorzaakt: 1. Het collectieve geheugen van de Brusselaars bij het bekijken van de verkregen faciliteiten en het toegenomen aanzien door het gebruik van het Frans, 2. Het collectieve geheugen van Brusselse burgers tegen het negatieve stigma van het Nederlands als de taal van het proletariaat, de rebellen van een

autoritaire regering, 3. Een positieve kijk op het Frans, de taal van de heersers en edelen in het verleden, en een negatief stigma van het Nederlands als de taal van het proletariaat en rebellen.

De verbetering van de economische omstandigheden

De daling van de economische situatie van het Waalse Gewest die werd gevolgd door de vooruitgang van de economische situatie van het Vlaamse Gewest, bleek niet alleen in de verschillende regio's te worden spelen, maar bleek ook impact te hebben op de taalsituatie in de stad Brussel.

De belangrijkste factor die de taalsituatie in Brussel beïnvloedt in relatie tot de economische situatie in Vlaanderen en Wallonië, is de beschikbaarheid van werkgelegenheid. De vooruitgang van de industriële sector in de regio Wallonië is een van de redenen waarom het Frans een taal is met een hoog aanzien in het sociale leven in België, vooral in de stad Brussel. Dat wil zeggen, de hoogtijdagen van de economische bloei van de regio Wallonië bieden werkgelegenheid die vereist dat iedereen die een baan wil hebben op dat gebied Frans goed moet kunnen beheersen, zodat degenen die banen krijgen over het algemeen mensen zijn die geld hebben, en dat betekent inclusief in de categorie van sociale groepen in het hogere midden.

Een factor bij het prioriteren van het gebruik van het Frans in de stad Brussel was de economie van de regio Wallonië, die tot het begin van de jaren 90 van de vorige eeuw nog goed was. In het geval van een taalconflict in Brussel was de economie van de regio Vlaanderen de basis voor de toename van de gelijkheid van het Nederlands in relatie tot het Frans. Hoewel de positie van de Nederlandse taal in de stad Brussel niet aanzienlijk verbeterd, toont dit aan dat de toename van de economie van het Vlaamse Gewest een belangrijke factor kan zijn in de inspanningen om de gelijkheid van de Nederlandse taal in de stad Brussel te verbeteren.

Conclusie

Hegemonie kan soepel verlopen als de gedomineerde groep het doel kent van het voortgaande hegemonieproces. In dit geval is het doel dat door de sprekers van de Nederlandse taal wordt bereikt, het gemak dat wordt verkregen in openbare ruimtes in Brussel. Bovendien dient trots op het prestige dat wordt verworven door het vermogen om te communiceren in het Frans ook als een doel dat het proces van de hegemonie van het Frans verder bestendigt.

De Nederlandstalige Brusselaars, onder druk van de hegemonie van het Frans, hebben er belang bij geïdentificeerd te worden als onderdeel van een groep die Frans beheerst. Zo kan worden geconcludeerd dat de taalvoorkeur een sociale indicator in de stad Brussel kan zijn.

Pogingen die kunnen worden gedaan om de gelijkheid tussen het Nederlands en het Frans in Brussel te herstellen, zijn de volgende:

1. De bewustmaking van - en begrip door Nederlandstaligen van het bestaan van de tweetalige wet.
2. De propaganda om het negatieve stigma van het Nederlands door Brusselaars ongedaan te maken.
3. De beheersing van tweetaligheid door het personeel van de overheid.

En verder moet alle Brusselaars er zich van bewust zijn dat:

1. De taalvoorkeur in Brussel het recht van elke bewoners is.
2. Het Nederlands nu een stukje betere positie krijgt.
3. Zowel Franstaligen als Nederlandstaligen in Brussel elkaars taal niet ondergeschikt mogen maken

De oorzaken van de onevenwichtige positie tussen het Nederlands en het Frans in Brussel:

1. Collectieve geheugen, de beheersing van het Frans was verplicht, vooral in de maatschappij
2. Collectieve geheugen, het negatieve stigma als iemand alleen maar Nederlands en daarnaast een dialect van het Nederlands kon spreken
3. Hegemonie speelt tot nu toe een belangrijke rol m.b.t de taalvoorkeur in Brussel

Kortom, de situatie met betrekking tot de taalvoorkeur in Brussel is beter geworden en dat betekent dat de Nederlandstaligen in Brussel steeds beter en eerlijker dan vroeger worden behandeld.

Bibliografie

- Appel, René & Pieter Muysken. (2005). *Language Contact and Bilingualism*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Barbour, Stephen & Cathie Carmichael[ed.]. (2002). *Language and Nationalism in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Barnard, Benno, et al. (2005). *How Can One Not Be Interested in Belgian History. War, Language, and Consensus in Belgium since 1830*. Gent: Academia Press.

- Bourdieu, Pierre. (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Harvard University Press.
- De Vries, André. (2007). *Flanders, A Cultural History*. New York: Oxford University Press.
- Green, Marcus E. (2011). *Rethinking Gramsci*. New York: Routledge.
- Halbwachs, Maurice. (1992). *On Collective Memory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ives, Peter. (2004). *Language and Hegemony in Gramsci*. London: Pluto Press.
- Janssens, Rudi. (2001). *Taalgebruik in Brussel. Taalverbindingen, Taalverschuivingen, en Taalidentiteit in een Meertalige Stad*. Brussel: VUB Press.
- Jenkins, Richard. (2006). *Pierre Bourdieu*. London: Routledge.
- Pinkert, Ernst-Ullrich. (1996). *Language and Cultural Hegemony*. Aalborg University Press.
- Raskin, Brigitte. (2012). *De Taalgrens*. Leuven: Davidsfonds Uitgeverij.
- Schiffman Harold F. (1996). *The Politics of Language. Linguistic, Culture, and Language Policy*. London: Routledge.
- Spolsky, Bernard. (2004). *Language Policy*. Proceedings of the 4th International Symposium on Bilingualism. Somerville: Cascadilla Press.
- Stoddart, Mark C. J. *Ideology, Hegemony, Discourse: A Critical Review of Theories of Knowledge and Power*. Social Thought & Research, Vol. 28, ____.
- Thomason, Sarah G. (2001). *Language Contact*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Van der Horst, Joop & Fred Marschall. (2000). *Korte Geschiedenis van de Nederlandse Taal*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Van Istendael, Geert. (2001). *Het Belgisch Labyrint. Wakker Worden in een Ander Land*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Vogl, Ulrike & Matthias Hüning. (2010). *One Nation, One Language? The Case of Belgium*. Dutch Crossing, Vol. 34 No. 3, November, 228–247.
- Witte, Els & Harry Van Velthoven. (2010). *Strijden om Taal*. Kapellen: Pelckmans.
- Wright, Sue [ed.]. (1995). *Languages in Contact and Conflict. Contrasting Experiences in the Netherlands and Belgium*. Great Britain: Short Run Press.

Cultural maintenance based on the vocabulary of the extinct language of Tugu Creole

Lilie Suratminto

Historical background the existence of the community of Kampong Tugu

Kampong Tugu is located in the Church of Tugu street (JalanTugu) subdistrict of West Semper North Jakarta. Twelve years ago (2004) in this village we still could come across with some old people who could speak creole of Portuguese. At that time in researching this language I was assisted by an informant Mr. Fernando Quiko. He is the son of Jacobus Quiko the leader of the Kampong Tugu who ever documented vocabulary of Portuguese creole of Kampong Tugu (1976). Twelve years later when I re-examined this language, no one could speak this language. The older generation has been all gone, including Mr. Fernando Quiko who has already deceased. This time I was assisted by Mr. Fernando Quiko's son, Mr. Alberto Quiko, Mr. Guido Quiko and some community leaders of this village. Mr. Alberto Quiko currently serves as chairman of the Quiko's family of he Tugu village and Mr. Guido Quiko is the chairman of the *Keroncong Toegoe's* group. The Tugu language has been actually extinct because there is no more supporter. One thing that is interesting from Kampong Tugu community is that they are still bound by their beliefs, namely Christianity. It can be recognized by the Tugu Church that has been standing here since their move into this village in the 17th century. In addition next to the building of the Tugu Church there is a public cemetery of Kampong Tugu. The names written on the tombstones among others are Quiko, Abraham, Abrahams, Abrahamz, Andries, Browne, Salomons, Saymons, Michiels and others that are certainly not Dutch family names or Moluccas or other ethnic names in Indonesia.

These are the names of the families of Kampong Tugu that are passed down from generation to generation, the legacy of their ancestors in Malacca.

On Sunday when they meet some one they greet: 'Selamat hari Minggu' 'Happy Sunday' unusual greeting words we encounter in other places in Jakarta. We usually greet with 'Selamlekom' (from the words greeting *assalamu alaikum*), replied as 'Komselam' (wa'alaikum salam), or words greeting when someone bumps into her friend said: 'Bos unda undi?' 'Where are you going?' 'Bos dari undi?' 'Where are you from?' These are the words of greeting in the Tugu language.

The existence of the community of Kampong Tugu can not be separated with the history of the fall of Malacca the center of Portuguese trade into the hands of the Dutch East-Indian Company (Vereenigde Oost Indische Compagnie) on January 14th in 1641. Since Malacca fell to the Portuguese in 1511, the sultan of Johor, the descendants of Sultan Malacca many times tried to retake Malacca from the Portuguese hands but their efforts failed. At the time of the Dutch trade partnership intended to expel the Portuguese from Malacca, Sultan Alauddin Shah of Johor was willing to help the VOC (Spruit, 1989, p. 55). Regarding the impression of the city of Malacca that had been captured by the VOC reported by Justus Schouten the commissioner to the Governor General of the VOC Anthonie van Diemen in Batavia with seven succinct sentences like this:

Malakka is een plaats van : 'Malacca is the place of:

M - *Magtig van muren* 'strong wall'

A - *Aanzienlijk van gebouwen* 'great buildings'

L - *Lustig van landbouwen* 'farms fun'

A - *Aangenaam van tuinen* 'gardens fun'

K - *Kaal door plundering* 'poor because of looting'

K - *Koortsig door besmetting* 'fever due to infection'

A - *Arm mits oorlog* 'miserable because of war' (Spruit 1989: 61)

Most of the prisoners of war and their families were transported by the Dutch to Batavia with the intention that they will be employed as a VOC soldier to defend Batavia against the attacks from the outside, for example from the Sultanate of Banten because at that time the VOC relationship with Banten was still intense in connection with the destruction of Jayakarta the territory of Banten by VOC (1619) and the establishment of the VOC trade center Batavia. Portuguese soldiers former prisoners of

war was to be used as slaves because they were Catholic. They were given the status as the *mardeiker* which means the free or independent, and they were required to be Protestants. The *mardeikers* were originally placed outside the wall around Batavia Portuguese Church or Zion Church at Jalan Pangeran Jayakarta now. Most of the former prisoners were then transferred to Kampong Tugu far away from Batavia that is now belong to the Semper District North Jakarta. The aim of the policy of the VOC is actually to protect Batavia against the attacks from outside.

Kampong Tugu is geographically very isolated and distant from the area inhabited by the Betawi people. Therefore, they can maintain the customs handed down by their ancestors in Malacca, Malaysia. They live by hunting and farming. To worship the VOC established the Church of Tugu village. In daily life Tugu village community still uses the creole of Portuguese, forming a ‘new ethnicity’ in the archipelago in addition to ethnic groups that already existed.

Issues and data collecting

In the process the Tugu language was born in the form of a pidgin, and then it developed into Creole Portuguese in Malacca (1511). For almost three centuries this language existed and flourished in Kampong Tugu, but in the early of the 21st century, the language was completely dead. According Chaudenson (2001) in Mufwene (2014) language is said to ‘birth’ and ‘death’ is as follows:

The concept of ‘language birth’ and ‘death’ is in fact a misnomer of some sort. The birth involves no pregnancy and delivery stages, and the term refers to a stage (not a point in time!) in a divergence process during which a variety is acknowledged post facto as structurally different from its ancestor. For instance, no particular point in time can be associated with the emergence of creoles as separate vernaculars from the colonial European languages from which they evolved. Unlike in the case of organisms, but as in the case of species, language birth cannot be predicted. The recognition of separateness is made possible by a cumulative accretion of divergence features relative to an ancestor language, regardless of whether linguists consider contact with other languages.

Likewise, language death is a protracted change of state. Used to describe community-level loss of competence in a language, it

denotes a process that does not affect all speakers at the same time nor to the same extent. Under one conception of the process, it concerns the statistical assessment of the maintenance versus loss of competence in a language variety among its speakers. Total death is declared when no speakers are left of a particular language variety in a population that had used it. (Chaudenson, 2001 in Mufwene, 2014).

It is true that the language of Tugu is a dead language because there is no more people who can communicate in this language. In this study, the data are obtained through interviews with the people of Kampong Tugu, based on the main issues, namely: Do they still use the vocabulary of the language of Tugu in their socio-cultural life? This issue refers to the four functions of language like *vernacular*, *vehicular*, *cultural* and *mythic* according to Gobart's book (1976) *L'alinéation Linguistique*. In addition, this research is seeking the causes of the extinction of this language.

Kampong Tugu Language as Portuguese Creole

Overall language can be changed. Often the changes that occur as a result of contact between the two languages with different language backgrounds. In this case the local language with Portuguese since the fall of Malacca into the hands of the Portuguese in 1511, where language is a mixture of Kampong Portugis developed into a language that came to be known as Kristang language. Such conditions can change the language that appears in linguistic terms called pidgin. Pidgin usually has a simple grammar with a vocabulary of the two mixing languages. Pidgin does not have native language speakers. If the pidgin is evolving into the next-generation used as their native language it is called a creole. Creole is the result of the process of developing of pidgin into the mother tongue. Regarding the origin of the creation of pidgin Cor van Bree argues:

Pidgin language emerged through a process of learning a second language because of pressure situation such as in plantations, where the slaves from various regions in Africa are employed in one place and they must communicate with their peers in addition to their master. Varieties of language emerge from the process of fossilization and convention (Van Bree, 1990, p. 272).

The structure of creoles is still like pidgin, but because language called a creole is conventionally functioned as a mother tongue. Pidgin can be creole when the presence of foreign speakers and later used by his

descendants that is later standardized as their first language and lasted for generations. The term *creole* or *kreol* derives from the French *creole* or from Spanish *criollo*. Portuguese of Kampong Tugu thus including creole languages (Harimurti, 2008, p. 137; Suratminto, 2010).

When someone calls it a creole, then it should be first the language that has been proven historically about its origin. Because in determining whether or not a creole a language historically has a very important role and has a very close relationship. From this statement Portuguese of Kampong Tugu in terms of historical background, can be said with certainty that the language of the people of Kampong Tugu is a Portuguese creole. The process of creolization of this language actually has occurred for nearly one half century in the Kampong Portugis of Malacca (1511-1541) and then for nearly four centuries in Kampong Tugu (1641-2000).

Creole can actually develop into a national language as the case in some countries of the former Portuguese colonies in Africa, for example, in Cape Verde, Guenia-Bissau, Angola and others. Portuguese creole of Kampong Tugu historically has survived for several centuries as a local language of ethnic communities that make up the language of Kampong Tugu. However, this language may be extinct if one day it is no longer be used by the community and it really happened for the creole language of Kampong Tugu in the early of the 21st century.

Some examples of sentences in Creole language of Tugu:

Indonesian	Tugu language
Kemari, cepat!	<i>Biaki, gas!</i>
Mari makan !	<i>Kumi kere !</i>
Saya tidak mau.	<i>Joning kéré.</i>
Dia tidak mau.	<i>Elê ning kéré</i>
Saya mau.	<i>Jo konti ènti</i>
Kamu mau apa tidak?	<i>Bos kéré ning kéré?</i>
Silakan duduk!	<i>Santa!</i>
Engkau mau ke mana?	<i>Bos anda undi?</i>
Tunggu sebentar!	<i>Ispra mas sianti!</i>
Kamu dari mana?	<i>Bos dari undi?</i>
Engkau menanyakan apa?	<i>Bos frunta gi?</i>
Saya mau membeli ayam.	<i>Jo kéré kompra ung gali</i>
Mengapa kamu menangis	<i>Parki bos cura?</i>
	<i>Sao di pasa. (Bong pasa)</i>

(Manuscription of Guido Quiko)

Language functions

Actually the language does not only serve as a means of communication but there are still other functions. Gobard (Gobard, 1976) divides the language into four functions, namely:

1. Function *vernacular*, as a means of communication within the group, such as ethnic Javanese, Sundanese, Buginese, and so on.
2. *Vehicular* functions, as a means of communication in the field of administration, law, politics, or communication among the different language groups, such as ethnic groups or countries. For example, Indonesian as the national language of the Republic of Indonesia or English as one of the official languages of the United Nations.
3. Functions of cultural references, as a reference to the culture of community or ethnic group, for example as a language in social life or traditional ceremonial language.
4. Mythic or religious function, as the language used in the realm of religion or belief, for example in religious ceremonies, mythology or religion spread. For example, the Arabic language in religious rituals, in preaching and others.

With the four functions of language can be assumed that if a language has ever lived and then the development of these languages became extinct because it is not used anymore in daily communication (vernacular functions and vehicular), and the community still exists, and the language is still used as the language of culture and belief, functions in society namely the cultural and mythic functions.

The development and the list of Tugu language vocabulary

Ever since the Dutch colonial period people were interested in documenting the creole language of Kampong Tugu. Mr. Jacob Quiko for example was a native of the Kampong Tugu has compiled vocabulary in creole and Portuguese equivalents, in Dutch and Malay. Thanks to his work he really helped me doing this research. From the search of archival collections owned by Guido Quiko it shows that his father (Samuel Quiko) in 1972 has been trying to maintain their language by teaching the language of Tugu to the younger generation. This language course participants are mostly boys. From these data it can be assumed that men are very dominant in this kampong. This proves that some of his former students who are still alive today are still mastering the language passively.

Because of the language they have learned it is not used in practice, then the vocabulary is only used as a secret language between them that is not understood by the children or others.

Here is a list of vocabulary of the Tugu language which shows the influence of the Portuguese language:

Matching Nouns Indonesian-Tugu Language and Portuguese

Indonesian	Tugu Language	Portuguese
air mata	olu sulager	rasgalo
badan	korpo	corpo
batok kepala	miolu	crânio
belakang	kosta	costas
Betis	perna piklino	bezerro
Bibir	besu	labio, borda
Berak	kaga /boprago	defecação
bulu badan	kabelu	penas do corpo
buah pelir	kote	testículo
buah pinggang	nier*	rim
butuh / pelir	kote / cuni	penis
dagu	barba	parente
dahi	testa	testa
ginjal	nier*	rim
hajat	merdah	desejo
hidung	naris	nariz
ingus	ranyoh	ranho
kentut	sedu	pum
berkentut	tira pedu	pum
kepala	hebesa	cabeça
keringat	suit	suor
kulit	seli	pele
kumis	bril	bigode
lambung / pinggang	bras, kadera	lado
lender (reak)	salober	os credores
lubang hidung	burako nares	narina
ludah	kuspi	saliva
lutut	injebil	joelho
mata	olu	olho

pupil mata	kabelu olu	alunos
muka	korto	cara, rosto
mulut	boka	boca
paha	perna	coxa
pantat	oldiko	fundo, traserio
lobang pantat	burako oldika	cu
pelir	kote	testículos
penis	cuni	pênis
pipi	nostu	bochecha, discaramento
pundak	fetu	ombro
pusar	imbigo	umbigo
rambut	kabelu	cabelo
rambut kemaluan	-	pêlos pubianos
rongga mulut	denter boka	gaita
senggama (manusia)	tomomarido	ooito
senggama (hewan)	intofa	intercurso
seni	miyah	xixi
air seni	niyuh	urina
suara	tuada	saudavel
tangan	mao	mão
siku tangan	punyadu	cotovelo
pergelangan tangan	rammao	pulso
telapak tangan	dianti mao	mão
jari tangan	dedu mao	dígito
jari kaki	dedu pioh	dedo do pé
ibu jari tangan	dedu grandi	polegar
ibu jari kaki	moi dedu	dedo do pé
kuku	unyah	prego
kelingking	dedu iskardu	o dedo mínimo
tahi	merdah	excrementos
tahi telinga	merdah olrela	cerume
telinga	orela	orelha
tulang belakang	osu kosta	coluna
tungging	kustilah	invertido
urat syaraf	nerba	nervo
vagina	ku	vagina

List of Indonesian vocabulary and its equivalent in Tugu Language:

NOUNS

Indonesian	Tugu Language	Indonesian	Tugu Language
adik	adi*	kucing	gatu
air	agu	kudis	kaskado
air bah	agu funda	kuku	unyah
air seni	mijuh	kuku binatang	unyah animal
alang-alang	erba ispinyo	kulit	pele
alat tenun	luga faji	kulit buah/kulit biji	kaska
alu	pilang so olu, filu*	kulit kayu	kaska pao
ampas	ampas*	kulit kerang	kaska kerang
anak binatang	filo animal	kumbang	bandu fitu
anak bungsu	vilu piklina	kunang-kunang	kunang-kunang*
anak gadis	vila-vila	kupas	limpa
anak kembar	pilodo	kupu-kupu	kupu-kupu*
anak muda	jenti masegu	kura-kura	kaudu
anak sulung	vilu gerandi	kutu	piolu*
anak-anak muda laki-laki dan perempuan	vilu-vila	kutu anjing	piolu kocor
angin	bentu	laba-laba	andua
angin ribut	bentu drai*	labu air	bobrah rond*
ani-ani	ani-ani*	labu manis	bobrah
anjing	kacor	lading, sawah	lugar tara, naseko
api	fogu	lalat	moska
arang	karbang	lalat besar	moska grandi
asah	asah*, rusah	landak	ratu sera
asap	sinja	landasan	lugar dali
atap, sirap	tela, atap*	langit	seau

ayam betina	gali yemai	lantai, dasar	mio kaju
ayam jantan	galu	laut	mar
babi	forku*	layar	kabel
babi hutan	forku matu	layar(tiang layer)	furkila
bagian pohon kelapa	fruta koku	lebah	mel
bajing (tupai)	atu alber	lebah penyengat	bandu
baju perempuan dan laki-laki	kabaya*	lesung, lumpang	pilang so olu
bakul	sestu, bakul*	lintah	asmuga
balairung /aula	kaju kompu	lipas	kakerlak*
bale-bale	tratak*	loteng	solder*
bambu	bambu*	luka	frida
bangku	bangku*	lumbung padi	lugar neli
bangku kecil	bangku piklino	lumut	moli
bangsa /kaum	nasang	luwak	ratu matu
bantal kepala	alpada	madu lebah	suker mel*
bapak	pai	mahal	karuh
bara api	senja	makam	tara jenti nako
barang dagangan	fatur per bende	makam	tara jenti nakoba
batang padi	ram neli	makanan	komeria
batas (perhinggaan)	watas*	mangga	mangga*
batu	pedra	manik-manik	kote-kote
bayar	paga	martil	macadi
bedil, senapan	senapang*(sping gada)	mata air	olu ogu
bekas luka	rasto frida	matahari	sol
bekas tapak kaki	rastu piah	mayang padi	ram neli
belalang	balang*	menang	aca, ganya
belanga	panela	menantu	jenda
beli	nungku ganya	menempa	dali
belirang	colak	minyak	ajiti
belut, moa	india	moncong binatang	naris animal
benteng	lugar bakia	monyet	baling ceru

beras	askura	mulut binatang	boka animal
bersetubuh (binatang)	antofa	murah	bratu
bersetubuh (manusia)	tomarido	musuh	makalai
Besi	ver	nampan, baki	lugar bebe
biawak	adumbu	nangka	nagka*
bibit padi	lote neli	nasi	aros
biji buah	kote fruta	nenek	tyang
bilik, kamar	kamber	nira, tuak	saguer*
binatang	animal	nyaman /segar	bong /saodi
bintang	istrela	nyamuk	muskito*
biruang	biruang*	nyanyian	kanta
bisul	pyrateka	nyawa / roh / jiwa	alma
blimbing	blimbing*	nyiru	supu
blimbing asam	blimpiklina	obat	mijina
blimbing manis	blimbing dosi	ombak (gelombang)	ombak*
buah	fruta*	orang bangsawan	jenti garendi
buah psiang	fruta pigu	orang tua laki- laki	belu
buaya	largati	orang yang punya hutang	jenti dibda
bubu	bubu*	orang-orang tua	jenti belu- belu
bubur	noli	pacul	mamoti
bubur nasi	aros noli	padang gurun	lugar erba
bubur sagu, pepeda	saguer moli	padi belum diketam	neli indana korta
bukit	sera piklino	padi belum masak (masih muda)	inda tender
bulan	lungar	padi tua (siap panen)	cuku* belu
bulu	kabelu	pagar	pagar*
bulu	kabelu*	paha	perna

bulu burung	kabelu poster	paman / bibi	mu /mi
bumbung, buluh air	lugar	pandai besi	sirbis ver
bumi	bar	pantai	bordu
bunga	fula	parang, pedang	katana
buritan (perahu)	tras perahu*	para-para	tratak*
burung	paster	pasang api	sande fogu
burung bangau	hanse pader	pasar	bajar
burung bayan	paster bayan*	pasir	aria
burung dara	pomba	pati sagu, sagu	saguer*
burung elang	gabyang	patung	dona
burung enggang	paster enggong*	pedang	katana
burung gagak	grala	pelabuhan	roa
burung hantu	kruja	pelanduk	pancilang
burung kakaktua	paster papakai*	pelangi	sinal
burung kasuari	paster kasuari*	pelita, lampu	lampu*
burung kerut	paster kerut	pelor	pilor*
burung nuri	paster nori*	peluru	polber
burung pipit	paster ki kumi reli	pematang (gili-gili)	galang*
burung puyuh	paster baar	pemimpin agama	pader*
burung serindit	paster serindit*	penjepit (kakatua)	jipit*
busung laut	galang mar	penyu kaudu	kaudu mar
cabang, dahan	ram	perahu (jukung)	perahu garandi
cabe	cili	perak	prata
cacar	dorduanti grand	perang	brigu
cacing	mioka	perangkap	perpega
cakar	rala	perempuan tua	bela
cawat	kalsang	pergelangan tangan	rammao
cecak, kadal, toke	jeko, toke*	peti	kasang*
cerita /kisah	rejang	peti mati	kosan
cincin	anela	peti-peti, rangka	neli sumai
cucu	neta	pilek	ranyoh
daging	karni	pinang	areka

daging, ikan	karni, pes	pinggan, mangkuk	pring grandi*
dammar	dammar*	pintu	porta
danau, telaga	lugar agu	piring	piring*
dapur	tugang	pisau	paka
dapur tukang besi	vugang ver	pohon aren	pohon aren, alber aren*
darah	sanggi	pohon damar	alber dammar
darat	lugar alto	pohon glagah	alber glaga*
daun	pola	pohon kapok	alber kapok*
daun kelapa	pol klapa*	pohon kayu	alber pao
dayung	nabiga	pohon kelapa	alber klapa*
denda	pagu*	pohon lontar	alber lontar
denda menurut adat	poka pagu	pohon nipah	alber atap*
dinding	pagar*	pohon pandan	alber pandan*
disiksa menurut adat	kastiga	pohon pisang	alber pigu
dosa	pekador	pohon rumbia	alber rumbia*
duku	juku*	pohon sukun	alber sukun*
dunia orang mati	mundu jenti more	pondok	gubuk*
duri	ispinyo	pulau	kumpuna miu mar
durian	duriang*	ranjau	boring
ekor	rabu	rantang	lugar kukis
emas	oru	rawa	rawa*
emas kawin	doykaya	rayap	aria
embun	seren	rebung	rebung*
galih kayu	korsang pao	rimba raya	matu sertuh
gambir	gamber*	rotan	rotang*
garam	sal	rugi	nungku ganya

gasing	drai*	rumah	kaju
gasing	drai*	rumah berhala /kuil	kaju diabo
gelang	gelang*	rumput	erba
gelas	laba	rupa-rupa ikan	pesang- pesang pes
gempa bumi	buli cang	rupa-rupa kacang (buncis)	garang
gerhana bulan	kres* lungar	rupa-rupa tikus	ratu*
gerhana matahari	kres * sol	rupa-rupa ubi	batata
getah	lem*	rusa	biadi
gigit	mordeh	sabit, arit	parang*
gonggong	gonggong*	sagu baker, sagu lempeng	sagu asa*
gorango	hiu*	sakit	dore
guntur, geledek	donder*	saku, pundit- pundi	saku*
gunung	sera	sapi	baka
haluan (perahu)	dianti perahu*	sapu tangan, ikat kepala	lengsu
hamba (abdi dalem)	iskrabo	sarang	sarang*
hamil	prinyah	sarung	panu
harga	preju	sarung dukung	panu kumfridu
hilang	dios	sarung pedang	kaska katana
hilir	menmar	saudagar	omi bende
hujan	cua	saudara /famili	arenti
hutan	matu	sayur	bredu
hutang	dibda	sekam padi	kaska neli
ibu	mai	semangat	ekspristo
ibu jari (jempol)	dedu grandi	semut	kurmingga
ijuk padi (merang)	macika neli	sendpk	kuler
ikan	pes	sepupu (misan)	kosen
ikan pari	pes kaskadu	serambi, beranda	beranda*
induk ayam	moi galinya	seruling	fluit*

ipar laki-laki	konyadu	siku	punyaku
ipar perempuan	konyadu muler	siput	mati
isi	inci	sirih	beter
isi buah	karni fruta	sodet (untuk goreng)	tiansi
istri	muler	suami	maridu muler
itik, bebek	adi	suluh	obor*
jala, jaring	redi	sungai	riu
jalan air	sorta agu	susu sapi	leti bakali
jambu	goyaba	talam, baki, dulang	dulang*
jamur	jamur*	tali	kordali
jarum	jarum*	tali hutan	alber korda
jembatan	fonti	tanah	bar
jendela	janela*	tanah datar	bai largo
jeruk	palmpamos	tanaman	tarado
kabut	cua seren	tandan buah	ram fruta
kai seribu	kuja kumbridu	tanduk	rangga
kain	panu	tangan	mao*
kain tenunan	luga faji	tangga	iskada
kakak	bung*	tanjung	punca
kakek	tata	tarum	blau*
kaki binatang	pioh animal	tawanan	toka muda
kalah, ewas	jakore	tebu	kangsaker
		telan	ingguli
kalung	kote-kote	teka-teki	bade-bade*
kambing	kabra	telapak tangan	dedu pioh
kampung	kompou	teluk	punca
kandang babi	lugar kria	telur kutu (lingsa)	obu piolu
kapak	makadi	teman	kambrado*
kapur	cunambu	tembaga	kobri*
karang laut	pedra mar	tembak	ponta
karpus rumah	riba kaju	tembakau	tabaku*
kaso	kaso*	tempurung	cireta
kayu	pao	tenggiling	tenggiling*
kayu api	paa fogu	terbit bulan	lungar saai

kedai, toko	butika*	terbit matahari	sol saai
kelelawar (paniki)	morsegu	tetek	korta
kelingking	kakardu	tiang rumah	forkila kaju
kemudi	kemudi*	tidur	drumi
kepala kampung	weikmeester*	tikar	istera
kepiting	kangreju*	tikus busuk (celurut)	ratu fede
keponakan	niki	topeng	baldera
kera, monyet	bujiu	tugal	garbutu
keramaian orang meninggal	junta kaju more	tulang	usu
kerbau betina	bufra muler	tuma (kutu kepala)	piolu brangku
kerbau jantan	bufra moridu	tumbak, lembang	armu, lansa,keris*
kerbau muda	bufra femi	tumbuh- tumbuhan	parkis*
kerikil	pedra finyo	tutup jenang	pagar*
keringat	suet	udang	kambrang
ketela, kastela	kastela*	udara (hawa)	alagria
ketimun	pipinyo	udik	mensera
kijang	gajila	ular	kobra*
kodok	manduku	ular sawah	kobra sawah*
kodok buduk	manduku kaskadu	ulat	kabludu
kolong rumah	basa kaju	upeti	kas*
kubur	koba	utusan	mandadu

VERBS

Indonesian	Tugu Language	Indonesian	Tugu Language
ambil	toma	membangun rumah	empe kaju
angkut	karta*	membawa di sarung	bota na mad
bangun / sadar	irgidi drumi	membuka	abri
batuk	tose	membunuh	faji more

bawa	lawa	memecahkan	fai kebra
bawa kemari	mandabi	memejamkan mata	picaolu
bawa pergi	anda loba	memelihara	kria*
bekerja	sirbis	memintal tali	fai kordali
beranak	pare	memotong	rusa
berangkat	kere paa	memotong kepala	korta kabesa
berbau	ceru	memukul kulit kayu	dali kas kepau
berbisik	papiah bagar	memutuskan	fai kurtu
berburu dg anjing	pontedor ku kacor	menabur	abuna samenti
bercrai	diskaya	menaman	fara
berdiam diri	laladu	menambah	sebeju
berdiri	empe	menanam padi	fara neli
berdusta	mintoju	menangis	curah
berfikir	lembrang sah	menangisi	curah
berhenti	pora	menanti, tunggu	isprah
berhenti	pora	mencari	buska
beri, kasih	Da	mencium	cera
berjalan	sasa	mencuri	furta
berjina	fajimah	mendatangkan	mandabi
berjumpa	jing konta	menempa	dali
berkata, omong	papia	menenun	faji panu
berkelahi	baklai*	menertawakan	ri
berkumpul	junta	menetas	kebra obu
berlayar	nabiga*	mengail	pincaredi
bermain	bringa	mengantuk	sonah
bermain bantingan	bate-bate	menganyam	anyam*
bermain gasing	bringka drai*	mengawinkan	dakaja
bermimpi	sunyah	mengecap	purba
berniaga	anda bende	mengeong	mengeong*
berniaga	anda bende	mengeram	koka
berperang	brigu	mengerjakan tanah	sirbis cang
bersembunyi	pebakia	menggeram	jimi

bersembunyi	perbakia	menggiling	rola
bersila	minjura	mengikat	mara
bersin	deskria	mengonggong	gonggong*
bersua /bertemu	jing konta	mengsihi, cinta	koitadu
bertanya	prunta	mengtakan, bilang	parpala
bertanya	prunta	menguap	abriboka
bertelur	fuja	menguap	detuada
berteriak	abrigurla	mengusung	karta dosang
bicara, berkata	rejang	menikah	toma muler / toma maridu
bisa. dapat	cadu	meninggal	more
boleh	poi	menipu (berdusta)	faji mintrioju
buang	pinca	meniup api	sande fogu
buang hajat	kaga, boprango	menjaga	berbijah
buat, bikin	faji	menjerit	padede, palpa
cari	boska	menuai	korta
cubit, jepit	ranyah	menuai padi	korta neli
cuci muka	limpa rastu	menugal	faji buraku kufer
cuci pakaian	limpa ropa	menumbuk padi	pila neli
cuci piring	limpa piring*	menutup	picah
cuci rambut	limpa kabelu	menyabung ayam	de baklai galu*
dapat	juku aca	menyahut	raskundi
datang	bi	menyampaikan	mandabi
dengar	obi	menyanyi	kanta
dimakan api	kumi fogu	menyembunyikan	bakia
gali	garbuta	menyunat	kortu pontu
gendong, dukung	bota na basu petu	menyunat, mengurangi	kortu
gigit	mordeh	meraba	palpa
habiskan	fai kaba	merajut, menjahit	tisi*
hanguskan	fai karbang	merasa	sabar*
hantar	antar*	merasa sakit	sintidore

hirup	bebe	merebus, menanak	kuji leman*
ingat	lembra	meringkik	grita*
isap	cupa*	merombak rumah	abri kaju
jongkok	rakuah	minta	pidi
junjung	karta na kabesa	mudik	mensera
kena	toka	mulai	ong bes
kenal	kongse	naik ke rumah	subi na kaju
kencing	mijah	panggil	coma
kentut	sedu	patah	kebra
kirim	delaba	pegang	pega*
lempar	pinca	pergi	anda
lihat	ola	pergi ambil	anda toma
lupa	jiskesi	pergi ke sana	anda ala
mabuk (minuman keras)	beridu (beudu)	pikul	karta
makan minum	kumi	pimpin	pega mao
maki-maki	rondadi	putus	larga
mandi	limpa korpu	sampai, tiba	cega
mandir		sangkal	mintroju
masuk	intra*	siapkan, sediakan	juku lestu
mau	kere	suka	kotenti
mebengbeng	marah	suruh	manda
megaku	da sabe	tahu (tau)	sabe
melompat (ke atas)	salta	telan	ingguli
meludah	pinca, kuspi	terbang	aboah
melukai	faji frida	terbit	saai
memadamkan api	fogu more	terjun, ,melompat *(ke bawah)	pinca korpu
memang	aca ganya	tertawa	ri
memanjat	trafe*	tidak kasih	ning kere
mematahkan	fai kebra	tidak tidur (berjaga)	irji drumi
membakar belanga	jara*	tidur	drumi

membangun rumah	empe kaju	unjuk	musta
membawa di sarung	bota na mad		

ADJECTIVES

Indonesian	Tugu Language	Indonesian	Tugu Language
asam	ajidu	lancip, mancung	agudu
asin	salgado	lebar	largo
bagus, elok	bunitu	lega, luas, lapang	largo
baik	bong	lekas, laju	gas*
baru	nabu	lelah, capek	soeet
basah	toka agu	lemah	nungku forsa
tua	belu	lembut, lembek	moli
bengkok	bira	liar, malu	bergonyah
berani	almi	longgra, kendor	abri
berat	fejedu	lurus	lurus*
besar	grandi	malas	luidadi*
betul, benar	dretu	manis	dosi
biru	blau*	marah	reiba
bodoh	beste, dadi	menggigil	freme
bulat	rond*	mentah	krua
busuk	fede	merah	bormelu, belu
buta	tartu	miskin	fabric
ceper	seku	moridu	jantan
dermawan	bangloy	muda	masegu
dingin	vriu	muler	betina
empat segi	kater jiku	pahit	marga
muda	femi	pandai, pintar	cadisa
gemuk	gordu	panjang	kompridu
gila	dodu	pedas	arde
hangat, panas	kenti	pendek	kurtu*
hartawan (kaya)	riku*	penuh	oinci
hijau	berdi	perlahan-lahan, lambat	bagar-bagar

hitam	pretu	putih	brangko
jahat	mal*	rajin	kroju
jeli	feiya	ramping	kadera, piklino
jemur	seka	rendah	kurto
jinak	bong	ringan	lebi
kecil	piklino	salah	aradu
keras	duruh	sempit	nungku largo
kering	deku	tajam	agudu
kikir, pelit	eskader	takut	medrang
kosong	bajiu	tebal	tebal*
kuar	forsa	terikat, erat	marah
kurang	nungku	timpang	pio kebrah
kurang lebar	nungku largo	tinggi	alto
Kurus	mager*	tipis	piklino
lama (masa)	kura	tua	idadi
lama (barang-barang)	dura	tuli	surdu
lancip, mancung	agudu	tumpul	nungku

ADVERBS

Indonesian	Tugu Language	Indonesian	Tugu Language
atas	riba	kemari, lekas	biaki gas
banyak	tantu	kemarin	onti
barangkali	alum bes	kemarin dulu	onti dia
barat	moresol	kemudian hari	tra sero dia
bawah	basu	lekas	gas
beberapa	perkantu	luar	fora
begini	asley	lusa	oter dia
begini	asley	lusa	oter dia
begitu	asley ka	malam	anoti
belum	indana	mana	undi
bermacam-macam	pesang-pesang	musim hujan	ektemper cua
besok	amiang	pada hari ini	iste dia
betapa	kiler	pagi	palmiang
bukan	oter	pagi ini	miang iste

cukup	cega	petang, sore	artadi
cuma	cuma*	sakit	bariga
dalam	denter	sama (seperti)	inggoal
dari	dari*	sangat, amat	mutu*
dari atas	na riba	seberapa banyak	kantu
dari bawah	na basu	sedikit	empoku
dekat	perto	sekarang	agora
di atas	nariba	seketika (sebentar)	mas engkora
di bawah	na basu	selatan	menura
di dalam	na denter	siang	media
di luar	nafora	tadi (baru saja)	engkora
di mana	na undi	tadi pagi	angkora palmiang
di sana	na alo	tahun	anno
di sini	na aki	telah, sudah	basta
gelap	iskur	telh, sudah	basta
hamper, kurang sedikit	falta empoko	tempo dulu	akel dia
hari	da	tempo hari	akel dia
hari ini	iste dia	terang	lumi
jangan-jangan	nang numeiste	terpingkal-pingkal	iskardo
jauh	lonji	tiada lagi	nungku mas
jauh	lonji	tiada lagi	nungku mas
kadang-kadang	oter sumau	tidak	nungku
kapankapan	kiora	timur	nasesol
kelak	mas engkora	utara	menmar
keliling	rudia	ya	seng
kemarau	ekstemper sol	yang	ki

CONJUNCTIONS

Indonesian	Tugu Language	Indonesian	Tugu Language
dengan	ku	oleh karena itu	aka bida
jikalau, kalau	alum bes	oleh sebab itu	aka bida

meskipun, meski	desa, asley	tetapi	mer
--------------------	-------------	--------	-----

PREPOSITIONS

Indonesian	Tugu Language	Indonesian	Tugu Language
dari	dari	di atas	nariba
dengan	ku	di bawah	na basu
di	na	keliling	rudia

PRONOMENS

Indonesian	Tugu Language	Indonesian	Tugu Language
dia	ele, seng	kita	nos
engkau, kamd	bos	mereka	jenti
ia. dia	seng	mereka itu	jenti aka
kami	nos	saya	yo
kami	nosoter	saya	yo (kasar), parmi(halus)
kamu	bos, booster	saya sendiri	yo ong song

INTEROGATIVES

Indonesian	Tugu Language	Indonesian	Tugu Language
apa	gi	mana	undi
berapa	kantu	mengapa	parki
di mana	na undi	siapa	keng

NUMBERS

Indonesian	Tugu Language	Indonesian	Tugu Language
delapan	oitu	satu kaki	ung bes
delapan belas	disoitu	sebelas	onji
delapan puluh	oitenta	sembilan	nabi
dua	dos	sembilan belas	disnobi
dua puluh	binti	sembilan puluh	nobenta
dua belas	onji doji	seperempat	perkater

dua kaki	dos bes	sepuluh	des
dua puluh dua	binti dos	seratus	ungaentu
dua puluh satu	binti unga	seribu / sejuta	dosenta / ung mil
dua puluh tiga	binti tres	setengah	metey
dua ratus	dosentu	tiga	tres
empat	kater	tiga belas	freji
empat belas	katarji	tiga puluh	frenta
empat puluh	korenta	tujuh	seti
enam	ses	tujuh belas	diseti
enam beelas	dises	tujuh puluh	setenta
enam puluh	sesenta	yang kedua	ki per dos
lima	singko	yang kedua kali	ki per dos bes
lima belas	disingku	yang ketiga	ki per tres bes
lima puluh	singkuenta	yang ketiga kali	ki per tres bes
satu	unga	yang pertama	ki per unga
satu kaki	ung bes	yang pertama kali	ki per unga embe

POSSESIVES

Indonesian	Tugu Language	Indonesian	Tugu Language
dia orang punya	eleter sua	kita punya	nos sua
dia punya	ele sua	saya punya	mes sua (halus) yo sua (kasar)
kami punya	nos sua	siapa punya	keng sua
kamu punya	bos sua		

DEMONSTRATIVES AND INTEROGATIVES

Indonesian	Tugu Language	Indonesian	Tugu Language
ini	iste	di sini	na aki
itu (dekat)	aka	yang	ki
itu (jauh)	aka na ala	siapa	keng
di situ	na ali	rumah yang mana	kaju undi

di sana	na alo		
---------	--------	--	--

TIMES

Indonesian	Tugu Language	Indonesian	Tugu Language
hari	dia	kemarin	onti
siang hari	media	kemarin lusa	onti dia
malam	lumi	hari ini	iste dia
gelap	anoti	pagi ini	miang iste/angkora palmiang
musim kemarau	extemper sol	besok	amiang
musim penghujan	extemper cua	besok lusa	oterdia
tahun	anno	petang	artadi
pagi	palmiang	kapan? ketika	kiora
sekarang	agora	telah	asta
nanti	sas engkora	belum	indana
dulu, tempo hari	akel dia	tidak lagi	nungku mas
kemudian hark	tra sero dia	sebentar, seketika	ma angkora
tadi	angkora		

DIRECTIONS

Indonesian	Tugu Language	Indonesian	Tugu Language
utara	menmar	di	na
selatan	mensera	dekat / samping	perto
barat	moresol	jauh	lonji
timur	aresol	sekitar	rudia
kiri	-	di luar	na fora
kanan	-	keluar	sai
di atas	nariba	di dalam	na denter

di bawah	na basu	masuk ke dalam	intra
dari bawah	na basu	di mana	na undi
di jalan	na kaminyu	hampir	falta empoko
dari-sampai	dari		

The functions of Tugu language as cultural maintainance

Based on the four language functions of language according to Gobart (Gobart, 1976), in the development of the Tugu language Tugu language was ever functioned as a vernacular in the society of Kampong Tugu for nearly four centuries since their arrival in Batavia (1641). This language became the language of communication. The Tugu language in this case serves as an ethnic language along side other ethnic languages in Indonesia.

Tugu language is not a written language, therefore this language is never taught at school. In the colonial period the educated population tended to learn the Dutch language so that they got jobs in the government, but the amount was very small. Because the society of Kampong Tugu did not seek to standardize their language then in the mid-twentieth century the people who master Tugu language become limited to the older generation, especially the men. Tugu language is thus never functioned as a vehicular language, it means that the language was never used officially in various areas of the government official. Although the Tugu language is dead, it can still have cultural functions or social functions. Whether this language still has a mythic functions or religious function or not, we are required to do special research. This study does not discuss the mythic function of the Tugu language. The study was conducted with a directly check in the field and based on the vocabulary list of Tugu language.

Universally in commemorating of the life cycle, one can not be separated with rituals such as a birth, marriage and death. Almost all of these rituals are always correlated with the socio-cultural activities, church except for a place of worship, the church also becomes the center of social and cultural interaction. The Tugu Church was founded in 1747. This church is the oldest church in Tanjung Priok and is actualy the third church ever built in Kampong Tugu. The first and the second church were destroyed because the material was not weatherproof. The location of the

first and the second church is now at the Catholic Church SALIB SUCI 'Holly Cross'. In 1678 a church was built here and was not a permanent building and later in 1737 the second church was established by Dirk Jan Van der Tydt. Then in 1740 during a Chinese riot in Batavia the church was destroyed. The third church was built in 1744 and inaugurated on July 29, 1747 by Pastor Mohn. The church building land is a gift from a benefactor Justinus de Vinck which at that time was a landlord in Cilincing. With the permission of the Governor-General Baron Gustaf Willem van Imhoff as Governor General of VOC in Batavia, the Protestant church of Kampong Tugu stands to this day.

On Christmas the community of Kampong Tugu has a habit until today which is still maintained as their cultural identity as follows: Before the guests entered the house and shoke hands with the host, the guests have to first say this sentence:

Bi singku dia Desember, nasedu di nos sior, nos sior jabina mundu. Libra nos pekador, unga anti di kinta ferra assi klar kuma dia unga anju di nos sior assi grandi di allegria. ashi mes ku bosso ter. dies Lobu sua da bida kompredu lo-dapang kria so podeer, santu justru.

[On December 25, God gave His only Son, Savior, whoever believes in Him should not perish, but eternal life, in case we are allowed to have faith in Him. After the guests are invited in, shake hands and forgive each other with the host and the host said: 'Santa!' 'Please sit down'. Then they sit talking while tasting food and beverages are served for Christmas.]

Of the welcoming guests procedures on Christmas celebration shows that the vocabulary of Tugu language is still functioning in social and cultural life of the village. Although the language of Tugu has been virtually dead because there are no people who are able to use such language, however, in everyday life there are many expressions in that language. Procedures in the Christmas celebration are just one example of cultural preservation in the Tugu community social life. The example shows that they are still trying to maintain their distinct cultural traits with other ethnic cultures.

Until now in the first week of January each year the community of Kampong Tugu celebrates the party of *mandi-mandi*. In this party among the participants are applying powder each others. This party which is actually for *vilu-villa* or 'young people' in the search for a mate followed

also by older people. ‘Bath-tub party’ or *mandi-mandi* later interpreted also as a purification .

The joy of children in play everyday, especially in the full moon light at the time before there was no television and electric lighting like today, they sing a song in Tugu language. They get it orally from their ancestors, for example the song *Kafrinho* (Kafrinyu), *Nina Bobo*, *Gatu Matu* and others. This song as well as the traditional songs of the Tugu language is still remembered by some residents the Tugu village, even some already recorded in the form of VCD or DVD for singing the keroncong music. Tugu village is also known as the place of the origin keroncong music throughout Indonesia. Until this time in the village there are several groups including the group of Toegoe Keroncong. Here is an example of a Kafrinho’s song lyric which is the favourite song of many people that often played by the keroncong groups of Kampong Tugu.

Tugu language	Indonesian
1. <i>Kafrinyu kiteng santadu</i> <i>Lanta pie bate-bate</i> <i>Kafrinyu kire anda kayu</i> <i>Tira terban naji sake</i>	Kafrinyu sedang duduk bermain Angkat kaki sambil berdnsa Kafrinyu mau permisi pulang Angkat topi beri selamat
2. <i>Pasa-pasa na berdumar</i> <i>Ola nobin kere nabiga</i> <i>Vilu-vilu nangkorsang mal</i> <i>Nungku aca dijustisa</i>	Jalan-jalan pantai laut Lihat kapal sedang berlayar Anak-anak jangan berpikir jahat Akan tersangkut perkara polisi
3. <i>Dong ali didendang</i> <i>Belu kordong barla bongbong</i> <i>Ung mekas munte ni mau</i> <i>Kere bala unjeng jifrau</i>	Hanya berbicara tidak artinya Menari berdansa sambil bergaya Uang sesen pun tidak di tangan Tapi berani untuk meminang
4. <i>Kartapa saily vula</i> <i>Morsegu supesta</i> <i>Krunci teng na kabesa</i> <i>Su vilu teng narariga</i>	Ketapang sedang berbunga Kalong punya pesta Anak muda di dalam perut Sleyer baru ada di kepala

(Archives of Guido Quiko)

The following is one example of a song that is still remembered by some older people of Kampong Tugu.

Tugu language	Indonesian
<i>Yan Kagè léti</i>	Yan buang air susu
<i>Trees pedra keenti</i>	tiga batu panas
<i>Ladang busi kampu</i>	siapa jahatkan mantu
<i>Boi thing picadu</i>	maling ganggu di tanah lapang
<i>Tróng ku thing èbètu</i>	bui ada tertutup
<i>Eru éru sinyo kabèr jèru</i>	penjara ada terbuka
<i>Cirmel isté tèra</i>	ayo ayo kami bersorak
<i>Tambur labe gèra</i>	ciremai ini negri
<i>Ja bira bandè</i>	tambur bikin rusuh
<i>Ja tokka piloor</i>	kalau kena pelor
<i>Isa pusa naris di</i>	terbalik bandera
<i>justisa</i>	tarik-tarik hidung di hukuman
<i>Di dèra di dèra</i>	lihat tetamu lagi datang
<i>Taflak fól figèra</i>	buka taplak daun pisang
<i>Unga rabana unga gitèra</i>	satu rebana satu gitar
<i>Unga alfada unga istèra</i>	satu bantal satu tikar

(from: *Ikatan Keluarga Besar Tugu* 1995, p. 21)

The extinction of Portuguese creole at Tugu village

The election of Malay language as the national language that is Indonesian language provides tremendous blessings to the nation of Indonesia. Indonesian becomes a major communication tool in the association between the various groups (Hoed, 2011, p. 3). Indonesia consists of hundreds of ethnic groups – including the ethnic of Kampong Tugu each of which has its own language. Indonesian that has been declared as the national language of Indonesia's independence 17 years before (1928) raised the national language of the archipelago itself – Malay – becomes an integral tool because it serves as the language of bureaucracy, judiciary, politics, education, technology, science, religion and literature.

The positive impact of Indonesian is precisely as the turning point for the Portuguese creole of Tugu. With the opening of highway (Cakung-Cilincing) has been one of the triggers of the opening and influences of Tugu village from outside. Moreover, the location of this village is very close to the port of Tanjung Priok. In other words the community relations with the outside can not be avoided. Since the independence of

Indonesia the children have started school in Indonesian. With the development of Indonesian as a vehicular language the Tugu language becomes increasingly less attractive to the young generations. This generation is getting away with his native language. They realize to achieve a higher level of social and economic life they must master the Indonesian. In addition, in this village many outsiders started settling here, likes Ambonese, Timorese, Manadonese, Javanese, etc. In everyday interaction between residents they use Indonesian. They use Tugu language only at home and only among the older generation, even then, between the old people alone. The kids just understand a few words passively. The situation is similar to the Dutch in the early days of independence until the end of the sixties (Hoed, 2013). In government offices and in public places in the 50's was posted the announcement: GUNAKAN BAHASA INDONESIA 'Use Indonesian!'

At the end of the 20th century we could still encounter a few people of older generation who could speak fluent Portuguese creole in this village. Stepping on the 21st century the numbers have been completely discharged because of natural processes. The young generation who passively mastered the language of their parents are no longer able to pass down the language to future generations. At the present time the number of families of Kampong Tugu about 200 really has lost track because the Portuguese creole as mother tongue has been replaced with Indonesian language. This is the tragic story of a language that has ever existed for about four centuries in Indonesia. In the colonial period, the Portuguese Creole and the Dutch and ethnic languages including Malay language as the language of interethnic lingua franca can coexist. There is no denial that in the colonial times mastering of the Dutch would increase their social status. The Dutch influence on the language of Tugu was not large, it can be seen in this vocabulary list, likewise Malay words at that time. This proves that the community of Tugu village was totally exclusive. At the time of independence otherwise, especially in the 21st century Kampong Tugu is increasingly becoming open.

Other causes that lead to the extinction of the Tugu language

The ancestors of Kampong Tugu are soldiers. The nature of military influences in their household. The husband is very dominant. Through the interview it proves that the harsh nature of the husband brought up their offspring to the 8th generation today. The man in the household is still dominant. If there is a guest the task of the wife is just dropping drinks

and then going back to the kitchen. The wife is not involved in the talks. If the wife actively participates in discussions, she is considered rude and said *songong* 'very stupid' by her husband. Thus, it can be assumed that women are not given the opportunity to develop the language actively. Consequently, they are also reluctant to communicate in Tugu language which is dominated by men. In children's language the development the role of mother is very important because children are usually closer to their mothers. It can be assumed if a mother is not given a role to develop the language, it is certain that the language will someday be extinct.

After the independence of Indonesia, the 7th generation of kampong Tugu mastered Tugu language passively. For economic reasons they mastered Indonesian more fluently. Then many migrants came from the outside of kampong Tugu. These migrants usually come from Eastern Indonesia for example from Ambon, Manado, Timor or Flores. Among them are also derived from Java, Depok, or China. Then there was intermarriage between the people of kampong Tugu and the migrants. In children's language development, the role of mother is very crucial. The wives of these newcomers do not understand Tugu language. They communicate each other in Indonesian. So intermarriage has accelerated the process of extinction of the Tugu language.

Conclusion

Pidgin in Malacca created since the Portuguese has captured Malacca from the Sultanate of Johor in 1511 A.D. This created language is then used by the indigenous people through the process of creolization into their native language. Thus they create a Portuguese creole coming to be called Kristang. This creolization process lasts for more decades. Since the capture of Malacca by the Dutch from the hands of the Portuguese (1641), most of the population of Malacca have been transported to Batavia as prisoners of war and then set free, and they are placed in Kampong Tugu. Kampong Tugu in the development of language that had ever functioned as a vernacular language but this language has never functioned as a vehicular language because it is never codified in the form of writing used especially in certain areas of government since the colonial period up to the time of independence. With the opening of the Cakung-Cilincing highway and more advanced means of communication, Kampong Tugu is no longer isolated from the surrounding population.

Because of the growing influence of Indonesian in daily life, both formal and informal, and the reluctance of young people of Kampong

Tugu to learn and master their language since the beginning of the independence of Indonesia, while the number of older generations that master and support this language naturally reduced, then slowly and surely the extinction of the Tugu creole language can not be avoided. This study proves that there are still cultural maintenance efforts at Kampong Tugu with Tugu language vocabulary for example in the form of a sentence in the manner of receiving guests at the celebration of Christmas, and in the *mandi-mandi* party by *vilu-villas*.

In addition vocabulary used in the keroncong songs likes *Kafrinbo*, *Moritsco*, *Nina Bobo*, *Gatu Matu* and others characterize preservation of cultural identity of Tugu. It is very tragic that the Tugu creole that has been living for five centuries is now extinct for ever. The word extinct is actually not appropriate because the socio-cultural life of the Kampong Tugu's community that there are still some vocabularies to express things related to their culture.

The extinction of the Tugu language is also closely linked to the presence of mixed marriages, where communication in the household uses Indonesian. Military traits were acquired over the years to form patriarchal society where men are dominant, women are considered inferior in every way. For hundreds of years, the people of Kampong Tugu have not realized that the role of women in the development of language is very crucial.

This research is only a small part of the aspects of language in the cultural life of the community of Kampong Tugu. Furthermore the language of Tugu is still open to be studied such as the functions of mythic or religious and linguistic aspects that have not ever been discussed by earlier research studies.

Acknowledgements

In this research I would like to thank Mr. Alberto Quiko as Chairman the IKBT (Association of the Big Families of Kampung Tugu) who have gladly helped me in determining informants, Mr. Guido Quiko, the Keroncong leader Kapriho Kampung Tugu, who has provided information about the lyrics of the song as well as the development of keroncong Toegoe and his efforts to preserve the vocabulary of the Tugu language.

Thanks also to Mr. Johan Sopahewulakan, S.Pd. the secretary of the IKBT which arranging meetings with respondents and thanks to Prof. Benny H. Hoed and Prof. Harimurti Kridalaksana who advised me to do research at Kampung Tugu.

Lastly, I would like to thank my students who assisted me in recording the data Febry Taufiqurrahman, Agni Malagina, Budi Eko Pranoto, and Venansia Ajeng SA Pedo.

Bibliography

- Bourdieu P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge, MA: Harvard Univ. Press.
- Bree, C. van (1996). *Historische Taalkunde*. Leuven/Amersfoort: Acco Uitgeverij.
- Brenzinger M. (1992) (ed.). *Language Death: Factual and Theoretical Explorations with Special Reference to East Africa*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Chaudenson R. (2001). *Creolization of Language and Culture*. London: Routledge.
- Chaudenson R. (2003). *La Creolisation: Theorie, Applications, Implications*. Paris: L'Harmattan.
- Da França, A. P. (2000). *Pengaruh Portugis di Indonesia*. Jakarta: Pustaka Sinar Harapan.
- Ganap, V. (2013). *Kerontjong Toegoe, Musik Kerocong Yang Masih Tetap Bertaban* (disertasi). Yogyakarta: Universitas Gajah Mada.
- Gobard, H. (1976). *L'aléniation Linguistique*. Paris: Flammarion.
- Grijns, C.D, J.W. de Vries & L. Santa Maria (1983). *European Loan-Words in Indonesian- A Check-list of words of European origin in Bahasa Indonesia and Traditional Malay*. Leiden: KITLV, Indonesian Etymological Project V.
- Groeneboer, K. (1993). *Weg tot het Westen- Het Nederlands voor Indië 1600-1750*. Leiden: KITLV.
- Groeneboer, K. (1995). *Jalan ke Barat-Bahasa Belanda di Hindia Belanda 1600-1950*. Jakarta: Erasmus Educatief.
- Heuken, A. (1996a). *Historical Sites of Jakarta*. Jakarta: Loka Caraka.
- Heuken, A. (1996b). *Tempat-tempat Bersejarah di Jakarta*. Jakarta: Loka Caraka.
- Heuken, A. (1999). *Sumber-sumber Asli sejarah Jakarta I Dokumen-dokumen sejarah Jakarta sampai dengan akhir abad ke-16*. Jakarta: Cipta Loka Caraka.
- Heuken, A. (2000a). *Sumber-sumber asli sejarah Jakarta II Dokumen-dokumen sejarah Jakarta dari kedatangan kapal pertama Belanda (1596) sampai dengan 1619*. Jakarta: Cipta Loka Caraka.

- Heuken, A. (2000b). *Historical Sites of Jakarta*. Jakarta: Cipta Loka Caraka, 6th ed.
- Heuken, A. (2003). *Gereja-gereja tua di Jakarta. Series old worship buildings in Jakarta*. Jakarta: Cipta Loka Caraka.
- Hoed, B. H. (2011). 'Ekologi Bahasa, Revitalisasi Bahasa, Identitas dan Tantangan Global dalam Masyarakat Indonesia yang Multikultur' (makalah) presented at *Seminar Pengembangan dan Perlindungan Bahasa-Kebudayaan Etnik Minoritas untuk Penguatan Bangsa*. Jakarta: PMB-LIPI, 15 december 2011.
- Ikatan Keluarga Besar Tugu (1995). Sekelumit Sejarah tentang Gereja Tugu-Keroncong Tugu dan Orang Tugu dan Buku Silsilah Abad ke-17 s/d/ Abad ke-20. Jakarta: IKBT. 'Keroncong Kampung Toegoe' in *Sarinah* (majalah) 25 March 1991, 115.
- Quiko, F. t.t. *Asal mula Keroncong* – copies of the manuscript.
- Quiko, F. t.t. 'Tugu tempat lahir keroncong Muritsku' copies of the manuscript.
- Mufwene, Salikoko S. (2014). *Language birth and Death*. ProQuest document link 2014
- Schuchardt, H. (1890). Kreolische Studien IX: Über das Malaioportugiesische von Batavia und Tugu. In *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. Wien: Tempsky, 1-256.
- Spruit, R. (1989). *Het Land van de Sultans – Maleisië en het kolonialisme*. 's-Gravenhage: SDU Uitgeverij.
- Suratminto, L. (1998). 'Menguasai Bangsa melalui Bahasa- *Koloniale Taalpolitiek in Oost en West; Nederlands-Indië; Suriname; Nederlandse Antillen en Aruba*' in *Kata Lembaran Berita Pusat Leksikologi dan Leksikografi FSUI*, hal. 11-13.
- Suratminto, L. (2010). Creole Portuguese of the Tugu village-colonial heritage in Jakarta - the historical and linguistic reviews" in *Tawarikh- International Historical Journal*" t.t. "Toegoe dusun tua di Betawi yang penuh Nostalgia" in *Jakarta-Jakarta* (magazin) hal. 44-66.

Internet sources:

<http://ugm.ac.id/id/berita/1865-kerontjong.toegoe.musik.kerocong.yang.masih.tetap.bertahan/>
http://www.republika.co.id/ASP/koran.detail?id=162392&kat_id=166
 (di-upload Juli 2014)

Dictionaries:

Kamus Linguistik oleh Harimurti Kridalaksana (2008). Jakarta: Gramedia Pustaka Utama.

Portuguese Dictionary (Portuguese-English/English-Portuguese) by Maria Fernanda Allen (1994). Terbitan Plantin by Intype, London.

A Portuguese-English Dictionary by James L. Taylor, Lecturer Institute of Hispanic

American and Luso-Brazilian Studies, Stanford University (1963). California: Stanford University Press. Second ed.

Nederlands-Indonesisch Woordenboek by Susi Moeimam en Hein Steinhauer (2004). Leiden: KITLV Uitgeverij.

Informants:

Alberto Quiko 40 years old. Chairman the IGBT (Association of the Big Families of Kampung Tugu).

Guido Quiko, 40 years old. Leader of Kroncong Kapriho Kampong Tugu.

Johan Sopaheluwakan, S.Pd. 42 years old. Secretary of the IGBT.

Nederlandse culturele identiteit: *Tussen being en becoming*

Munif Yusuf

Inleiding

In het algemeen associëren Indonesiërs Nederland met windmolens, klompen, kaas en met mensen die een witte huid hebben. Iets wits kun je omschrijven in het Indonesisch met het woord belanda, bij voorbeeld jati belanda (hout dat lichtgekleurd is), nangka belanda (zuurzak, omdat hij wit van binnen is). Hoe is het op dit moment met de staat van de Nederlandse samenleving? Klopt de stereotypering van Nederland met wat Indonesiërs in het algemeen beschouwen?

Een van de kenmerken van de Nederlandse maatschappij is dat ze open is voor buitenlanders, allochtonen, migranten. De openheid van Nederlanders veroorzaakt dat Nederland een multicultureel land is geworden. Nederland is nu een huis voor mensen van diverse nationaliteiten. Er zijn zelfs 180 nationaliteiten woonachtig in Amsterdam! Volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek (2017)¹ bestond de populatie van Nederland in het jaar 2015 uit 16.900.726 mensen, met 3.665.321 allochtonen en 13.235.405 autochtonen. In het jaar 2000 was de populatie van Nederland 15.863.950, samengesteld uit 2.775.302 allochtonen en 13.088.648 autochtonen. Als we de populatie van de jaren

¹<http://statline.cbs.nl/statweb/publication/?vw=t&dm=slnl&pa=37296ned&d1=0-2,8-13,19-21,25-35,52-56,68&d2=0,10,20,30,40,50,60,64-65&hd=151214-1132&hdr=g1&stb=t>

2000 en 2015 vergelijken, kunnen we zien dat er een significante stijging van het aantal allochtonen is, namelijk 17,5% in het jaar 2000 en 21,7% in het jaar 2015. De toename van het aantal autochtonen is veel minder dan die van allochtonen. Leidt dit verschil tot een probleem voor de culturele identiteit van de Nederlandse maatschappij?

Culturele identiteit

Culturele identiteit van iemand of van een maatschappij kan uit lagen bestaan. Dat gebeurt omdat culturele identiteit vloeibaar is. Zij kan in verschillende vormen veranderen. Stuart Hall (1990) zei dat culturele identiteit niet statisch is en in de loop der tijd in verandert. Cultuur is een proces dat nooit voltooid is. In het feit dat cultuur uit lagen bestaat, kunnen we zien dat er twee culturele identiteiten zijn; de een zit in onszelf en de andere in onze maatschappij.

Verwijzend naar Hall dat cultuur vloeibaar is, zijn er twee culturele identiteiten. De eerste is being: culturele identiteit wordt van de ene generatie naar de andere doorgegeven. Collectief bezit de maatschappij deze culturele identiteit. Deze cultuur is als het ware statisch en onveranderd. Stereotype voorbeelden van deze statische cultuur: Javanen zijn langzaam, Manadonezen houden van feesten, Nederlanders zijn gierig, Belgen zijn dom. Een stereotype is echter niet altijd waar en wordt nogal eens gebruikt om andere mensen te pesten. De tweede is becoming: wij die op dit moment zijn, wij die worden. Culturele identiteit verandert altijd en de verandering is afhankelijk van de wijze waarop de identiteit wordt geplaatst. Identiteit wordt bepaald door de maatschappij, de geschiedenis, de familie, de religie etcetera. Als een Soendanees zich in west-Java bevindt, voelt hij zich als een Soendanees. Maar, als hij in een ander land, in Nederland bijvoorbeeld, is, dan wordt hij Indonesiër. Zijn Soendaneese identiteit wordt losgelaten en vervangen door zijn Indonesische identiteit die meer algemeen is. Als hij een andere Indonesiër ontmoet, dan spreekt hij Indonesisch en als hij een andere Soendanees ontmoet, dan praat hij Soendanees. Vanuit het perspectief van taalgebruik kunnen we zien dat culturele identiteit echt vloeibaar is. Code switching en code mixing zijn er goede voorbeelden van. Een Nederlander kan makkelijk codeswitchen van het Nederlands naar Indonesisch het Engels of omgekeerd.

De Nederlandse maatschappij

We gaan terug naar de statistische gegevens. De cijfers laten zien dat het aantal allochtonen sterk is toegenomen. Maar, Nederlanders zijn er niet bang voor. De Nederlandse maatschappij is een open maatschappij. Deze openheid kunnen we zien aan de hand van een paar feiten. Trouwen en samenleven tussen een autochtoon en een allochtoon is heel gewoon. Het bekendste voorbeeld is dat de koning Willem-Alexander is getrouwd met een allochtone: Máxima. Zij heeft Argentijnse bloed en haar meisjesnaam is Máxima Zorreguieta Cerruti.

Aan het einde van de twintigste eeuw en aan het begin van de eenentwintigste eeuw wordt Europa een bestemming voor asielzoekers die afkomstig zijn uit conflictgebieden zoals Afghanistan, Irak, Syrië en Palestina. Nederland is een favoriet land want Nederland is welvarend en staat bekend om zijn tolerantie ten opzichte van migranten (Ministry of Foreign Affairs, 2004). Met betrekking tot tolerantie voegt Ministry of Foreign Affairs eraan toe dat de Nederlandse overheid een beleid toepast dat iedereen is vrij om religieuze activiteiten te verrichten, zijn eigen taal te spreken en zijn eigen culturele activiteiten te ontplooiën. Dat heeft een wettelijke grond, namelijk Grondwet artikel 1, gelijke behandeling:

“Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.”

Hoewel het zo is, worden migranten gevraagd om zich aan te passen aan de Nederlandse cultuur en gewoonten, zodat er weinig frictie ontstaat. Daarom verplicht de overheid migranten om een inburgeringscursus te volgen. Ze leren behalve de taal ook de cultuur en de gewoonten van Nederlanders. De leerstof is meestal aangepast aan de achtergrond van de leerlingen. Eigenlijk is de cursus een stimulans om zich aan te passen zoals het volgende kinderliedje laat zien (Van der Toorn-Schutte, 1994):

Zo zijn onze manieren
Tussen Keulen en Parijs
Ligt de weg naar Rome
Al wie met ons mee wil gaan
Die moet onze manieren verstaan

Dat liedje reflecteert dat iemands herkomst niet belangrijk is; wat belangrijk is, is dat je je wil aanpassen aan de Nederlandse cultuur en gewoonten.

In de twintigste eeuw kwamen er islamitische migranten van Turkije en Marokko naar Nederland. In de jaren 1960 en 1970 had Nederland gastarbeiders om de economie te laten groeien. Hun motief om naar Nederland te komen was de economie want Nederland is een welvaart land. De migranten hadden werk nodig en Nederland had arbeiders nodig. Dus er bestond een mutualistische symbiose.

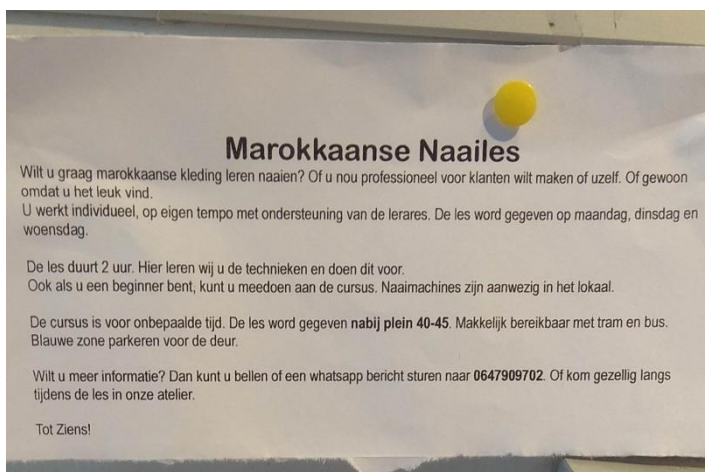
Werkelozen - inclusief migranten - kregen uitkeringen van de overheid. Dat veroorzaakte jaloezie van de autochtonen want het aantal werklozen van Turken en Marokkanen was hoog. Dat betekende dat het geld van de staat naar deze migranten stroomde. Om de jaloezie van de autochtonen te verminderen, moedigde de overheid werkegevers aan om werkeloze migranten in hun bedrijven te laten werken (Ministry of Foreign Affairs, 2004).

De vrijheid van religie is in Nederland fundamenteel hoewel de meerderheid van de Nederlanders het christendom als hun godsdienst heeft. Dit blijkt onder meer uit het feit dat er in Nederland moskeeën, tempels, synagogen zijn. Er zijn ook winkels die halal/kosher eten verkopen. Anders dan Frankrijk dat boerkinis op het strand verbiedt, wordt het dragen van kleren met religieuze symbolen door de staat toegestaan. In de richtlijnen voor een officiële pasfoto moet je hoofd onbedekt zijn, maar als je kan aantonen dat dit een religieuze reden heeft, mag je een hoofddoek dragen. Dat laat zien dat Nederland respect heeft voor andere religies.

Uit een paar voorbeelden hierboven kunnen we zien dat Nederlandse culturele identiteit van een witte culturele maatschappij naar een multiculturele maatschappij is verschoven. Deze verschuiving laat zien dat er dubbele lagen van cultuur zijn. Op culinair gebied is deze gemengde cultuur ook te zien. Buitenlandse restaurants zijn in Nederland veel te vinden. Er worden hapjes met Indonesische elementen zoals bamibal en nasibal verkocht in snackbars. De manier van de maaltijd te genieten wordt ook aangepast aan de Nederlandse cultuur en gewoonte. Nasi dat in het Nederlands 'nasi goreng', 'gebakken rijst' betekent wordt af en toe met

pisang goreng ‘gebakken bananen’, tempeh als brood of hamburger beleg geserveerd en gado-gado wordt warm gegeten als avondmaaltijd.

Allochtonen van diverse culturen (derde generatie bij voorbeeld) willen graag hun cultuur van herkomst beleven. Indo mensen maken een jaarlijks programma Miss and Mister Indonesisch waarvoor Garuda tickets Amsterdam - Jakarta beschikbaar stelt voor de winnaars. De winnaars krijgen de gelegenheid om diverse Indonesische culturen te leren zoals Javaanse dansen. Facebook fanpage Miss and Mister Indonesisch is gemaakt om die activiteit te benadrukken en dat is gelukt. Zo’n activiteit wordt ook verricht voor Hindoestaans-Surinamers. Ze hebben Miss Hindoestaans en Facebook fanpage Hindoestanen Be Like om hun culturele identiteit te benadrukken. Een ander voorbeeld komt van de Marokkaanse samenleving in Amsterdam. In de Albert Heijn Osdorp Amsterdam hangt aan het prikbord een reclame voor Marokkaanse naailes. Dat betekent dat de Marokkanen in Nederland hun eigen cultuur onderhouden.

Reklame Marokkaanse naailes op prikbord Albert Heijn Osdorp

© Munif Yusuf

Culturele identiteit kan een samenleving aan een andere samenleving gelijk maken en onderscheiden. Culturele identiteit schept ook grenzen tussen onszelf en andere groepen. Daarom kunnen we

zeggen dat we anders zijn dan andere groepen, en andere groepen kunnen ook denken dat ze anders dan wij zijn.

Nederlanders die vreemde bloed hebben, hebben twee culturele identiteiten, namelijk de Nederlandse cultuur en de cultuur van het land van herkomst. Ze zijn meestal tolerant en open wat andere ideeën betreft. Dit is kenmerkend voor de Nederlandse cultuur. De cultuur van het land van herkomst heeft meestal mee te maken met eten en gewoonten. Rijst eten met de hand wordt door Nederlanders met Surinaams-Hindoestaanse achtergrond gedaan. Laat komen wordt gezien als de gewoonte van Molukkers en Indo's. Hoe dan ook kunnen mensen goed omgaan met dubbele identiteiten. Ze kunnen zich aanpassen aan andere mensen. Maar, in een homogene situatie kunnen ze volgens de code van de groep omgaan. Bij voorbeeld Nederlanders Surinaams-Hindoestaanse achtergrond zullen hun schoenen uitdoen als ze op bezoek komen bij andere Surinamers. Ze kunnen ook eten zonder bestek. Ze bellen echter van tevoren op om hun komst te laten weten zoals de algemene gewoonte van de Nederlanders is. Hun kinderen kunnen geen Hindi spreken maar om hun identiteit te behouden, volgen ze een cursus Hindi zodat ze met andere mensen van hun gemeenschap in die taal kunnen communiceren. Andere cursussen zoals het bespelen van het muziekinstrument tabla volgen ze ook, maar natuurlijk volgt niet iedereen een taal- of muziekcursus. Degene die religieuze zijn beschikken over een kleine mandir (tempeltje) in hun huis en ze houden ook hun godsdienstige activiteiten thuis. Zelfs noemen ze hun activiteit kerkdienst hoewel kerkdienst is een christelijke term.

Slot

Dat het aantal allochtonen stijgt laat helemaal geen significant probleem in de Nederlandse maatschappij zien. Dat is zo omdat de Nederlandse maatschappij tolerant en open is voor andere mensen. Nederlanders zijn vanaf de zestiende eeuw gewend aan vluchtelingen en mensen uit andere landen. Het bekendste voorbeeld is dat mensen van 180 nationaliteiten in Amsterdam woonachtig zijn. De burgemeester van Rotterdam (2009 - nu) is Ahmed Aboutaleb die afkomstig is uit Marokko. Dat de Nederlandse samenleving over twee identiteiten beschikt, laat zien dat cultuur lagen heeft. Dat laat zien dat being en becoming naast elkaar bestaan. Dat

gebeurt bij allochtonen. Ze hebben twee culturele identiteiten. Hun manier van doen is zoals Nederlanders maar ze behouden ook hun eigen cultuur.

In het algemeen beschouwen Indonesiërs dat Nederlanders wit zijn. Dat klopt niet meer, want het feit is dat er zoveel nationaliteiten woonachtig zijn in Nederland. De Nederlandse maatschappij is niet alleen maar wit. Nederland van nu is veelgekleurd.

Noten

Informatie over Suriname-Hindoestanen heb ik gekregen toen ik bij de familie Ghogli woonde. Veel dank Lachmie Jankie, George Ghogli en Amresh Ghogli.

Dit artikelte schreef ik voor mijn docent, vriend, collega Kees Groeneboer. Veel dank en respect voor alles. Geniet van je vrije tijd, Kees.

Bibliografie

- Li, Tania Murray. (2000). "Articulating Indigenous Identity in Indonesia: Resource Politics and Tribal Slot", in: *Comparatives Studies in Society and History* vol. 42 no. 1. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ministry of Foreign Affair. (2004). *Focus on the Netherlands*. The Hague: Ministry of Foreign Affair, International Division.
- Nugraha, Fajar M. (2016). "Islam sebagai Simbol Masalah di Belanda", dalam: Eliza Gustinelly, Munif Yusuf, dan Kees Groeneboer (ed.). *Empat Puluh Lima Tahun Studi Belanda di Indonesia*. Vijfenvoertig Jaar Studie Nederlands in Indonesië. Depok: Fakultas Ilmu Pengetahuan Budaya Universitas Indonesia. pp. 407-414.
- Stuart. Hall. (1990). "Cultural Identity and Diaspora", in: J. Rutherford (ed.). *Identity: Community, Culture, Difference*. London: Lawrence & Wishart.
- Toorn-Schutte, J. van der. (1994). *Zo Zijn Onze Manieren: Nederlandkunde voor Buitenlanders*. Apeldoorn: Auctor.
- Yusuf, Munif. (2016). "Indonesian Influence in Dutch: A Cultural and Linguistic Perspective," dalam: *International Review of Humanities Studies*. www.Irhs-ui.org vol. 1 no. 1, pp. 16-21.

Statistische gegevens

[http://statline.cbs.nl/statweb/publication/?vw=t&dm=slnl&pa=37325&d1=a&d2=0&d3=0&d4=0&d5=0-](http://statline.cbs.nl/statweb/publication/?vw=t&dm=slnl&pa=37325&d1=a&d2=0&d3=0&d4=0&d5=0-4,137,152,220,237&d6=0,4,9,14,18-19&hd=151214-1201&hdr=g2,g1,g3,t&stb=g4,g5)

[4,137,152,220,237&d6=0,4,9,14,18-19&hd=151214-](http://statline.cbs.nl/statweb/publication/?vw=t&dm=slnl&pa=37325&d1=a&d2=0&d3=0&d4=0&d5=0-4,137,152,220,237&d6=0,4,9,14,18-19&hd=151214-1201&hdr=g2,g1,g3,t&stb=g4,g5)

[1201&hdr=g2,g1,g3,t&stb=g4,g5](http://statline.cbs.nl/statweb/publication/?vw=t&dm=slnl&pa=37325&d1=a&d2=0&d3=0&d4=0&d5=0-4,137,152,220,237&d6=0,4,9,14,18-19&hd=151214-1201&hdr=g2,g1,g3,t&stb=g4,g5)

[http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNI&PA=37296N](http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNI&PA=37296NED&D1=25-26&D2=0,10,20,30,40,50,(1-1)-I&VW=T)

[ED&D1=25-26&D2=0,10,20,30,40,50,\(1-1\)-I&VW=T](http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNI&PA=37296NED&D1=25-26&D2=0,10,20,30,40,50,(1-1)-I&VW=T)

De taal van Indo's als culturele identiteit in de geschiedenis

Triaswarin Sutanarihesti

Inleiding

In de periode van Nederlands-Indië, om precies te zijn vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw tot de Indonesische onafhankelijkheid, ontstond een gemengde taal die werd gebruikt door gemengd Nederlands-Indonesische mensen (Indo's) om met elkaar te communiceren. Gemengde talen (*mixed language*) kunnen ontstaan bij nomadische volkeren of gemengde families (Bakker & Mous, 1994, pp. 6-7). Deze Nederlands-Indische taal die ontstond door het contact van het Nederlands met andere talen, bijvoorbeeld met het Maleis in Batavia of met het Javaans in Soerabaja, wordt Pecok genoemd.

Volgens Van den Berg (Groeneboer, 1993, p. 91) waren de kinderen van VOC-medewerkers de eerste taalgebruikers van het Pecok. Hun vaders waren Nederlanders en hun moeders (Melayu) waren Maleissprekend met hier en daar Nederlandse woorden. Volgens Cress werd het Pecok een variant van de Nederlandse taal waarbij het Maleis, het Javaans of andere lokale talen de woordenschat, de uitspraak en de toepassing van grammaticaregels beïnvloedden (Riyanto, 1996).

Taal is één van de culturele aspecten waaruit de identiteit van bepaalde gemeenschapsgroepen naar voren komt. Taal kan een nieuwe werkelijkheid vertegenwoordigen. Bij het vormen van een identiteit wordt er gekozen welke aspecten we in onze identiteit willen integreren en in deze context interpreteren we nieuwe culturele verschijnselen. In dit artikel wordt besproken hoe de door Indo's gebruikte taal werd geconstrueerd als culturele identiteit.

Culturele identiteit

De culturele identiteit is het resultaat van een ononderbroken sociale constructie in het verleden, het heden en de toekomst (Hall, 1990). Volgens Hall heeft de culturele identiteit geen vaste essentie want de culturele identiteit is nooit voltooid. Het is niet alleen iets wat '*being*' is, maar zelfs iets wat '*becoming*' blijft (Hall, 1990, p. 227). Zoeken naar iemands identiteit is altijd gerelateerd aan het probleem van hoe de persoon zichzelf probeert te plaatsen en hoe hij in een andere gemeenschapsumgeving geplaatst wordt. Tania Murray Li voegt hieraan toe dat de articulatie een context heeft en dat een identiteit wordt gevormd door de rol van belanghebbenden zoals de overheid, NGO's en massamedia. (Li, 2000, pp. 174-175).

Om de betekenis van een culturele identiteit weer te geven, moet de wetenschappelijke beschrijving volgens Chen (2010) in balans zijn en niet alleen gebaseerd zijn op een vooral uit het Westen afkomstige referentie. Chen is van mening dat de concepten west en oost in ons zijn ingebouwd en dat we een kritische houding moeten aannemen door ons te baseren op veel referenties, zowel uit het Westen als uit het Oosten.

De constructie van Pecok in de tijd van Nederlands-Indië

De Pecok-taal was op het moment van zijn ontstaan geen belangrijke factor voor de identiteit van de Indo-gemeenschap en werd niet gearticuleerd. De machtshebbers speelden daarentegen wel een belangrijke rol bij het vormen van de representatie van het Pecok die door Nederlandse uitgangspunten vorm heeft gekregen. Volgens Groeneboer (1993, p. 144) wordt het Pecok niet beschouwd als een vorm van een Nederlands-Indische taal, omdat het een Indo-Maleise taal is die grammaticaal erg Maleis is, hoewel de taal veel Nederlands vocabulaire gebruikt.

Bovendien zijn er negatieve meningen over de taal zelf en zijn sprekers. Deze taal wordt door de Indo's uit lage sociale kringen gebruikt en zou de Nederlandse taal schaden vanwege de fouten in het gebruik van Nederlandse zinnen. Het wordt zelfs "corrupted Dutch" genoemd door De Vries (Riyanto, 1996, p. 422). Het onvermogen van Indo-kinderen om in het Nederlands te spreken omdat ze vaker Pecok gebruiken, wordt

gezien als een gebrek aan intelligentie, aldus De Vries (Riyanto, 1996, p. 422).

Ondertussen hebben Indo's ook een minder positieve mening over het Pecok. Er is angst om op school als minderwaardig beschouwd te worden als je het Pecok gebruikt, waarvan één van de werken van Tjalie Robinson (1984: 10) getuigt. In sommige Indo-families is het gebruik van het Nederlands vereist. Op school is het gebruik van de Pecok-taal zelfs verboden. Het Pecok wordt alleen buitenshuis en niet op school gebruikt, namelijk wanneer kinderen op straat of op de speelplaats spelen (Supriadi, 2011).

In de context van de Nederlandse overheersing en voor politieke doeleinden werd het Pecok gepositioneerd als een taal van de lagere klasse, zelfs als 'vernietiger' van de Nederlandse taal, en zou het gebruik van het Pecok de intellectuele ontwikkeling van kinderen belemmeren. Toch bestaat de Pecok-taal en wordt hij wel degelijk gebruikt maar door deze positionering en status ontwikkelt de taal zich niet en wordt hij niet gearticuleerd als culturele identiteit. De rol van de Nederlands-Indische overheid had grote invloed op het doen 'zinken' van de Pecok-taal. Zelfs openbare aankondigingen werden niet in het Pecok gedaan aangezien deze taal als iets minderwaardigs van de onderklasse werd gepositioneerd.

De huidige constructie van het Pecok door Ricky Risolles

Ricky Risolles, wiens echte naam Jaro Wolff is, geboren op 11 november 1978 in Rotterdam, is van gemengd Nederlands-Indonesisch bloed en groeide op in Nederland. Hij werkt als instructeur voor artiesten en is zelf ook een veelzijdige acteur (www.rickyrisolles.nl). Aan de ene kant spreekt hij in het dagelijks leven heel goed Nederlands, net als Nederlandstaligen, in overeenstemming met de identiteit van de Nederlanders (*'being'*), als iemand die daar is geboren en getogen. Aan de andere kant heeft hij de identiteit *'being'* van het gemengde gezin met bijzondere fysieke kenmerken en gewoonten die anders zijn dan die van de Nederlanders in het algemeen, maar hij wordt dan (*'becoming'*) een Nederlander vanwege de invloed van de omgeving waarin hij is geboren en grootgebracht.

In een andere situatie of context, met name als acteur, positioneert Ricky Risolles zichzelf echter als Indo die een andere culturele identiteit heeft dan de Nederlandse bevolking. Zo probeert hij zijn bestaan (*'being'*)

als een Indo te vinden door met de Indo-bevolking naar de essentie van dezelfde identiteit te zoeken. Hij imiteert opzettelijk het Indo-accent van zijn grootvader, grootmoeder en moeder die Nederlands spreken met een duidelijk Javaans accent als hij in de Nederlandse entertainmentwereld verschijnt, en af en toe gebruikt hij ook sarong. In dit geval zijn er aspecten van 'being' en 'becoming'. Die aspecten zijn bewust gekozen en gearticuleerd. De 'Indo-heid' heeft in de entertainmentwereld een bijzondere waarde gekregen. De Indo-culturele identiteit wordt met opzet benadrukt om anders te lijken dan Nederlandse kunstenaars. Dat maakt de articulatie van de Indo-culturele identiteit 'opvallend' in Nederland. Hij is in de entertainmentwereld precies op de momenten aanwezig wanneer Nederlanders behoefte hebben aan een nieuwe vorm van vermaak.

De rol van de media is ook een belangrijke factor in de articulatie van zijn Indo-culturele identiteit. Het bestaan van *Youtube* maakt hem snel steeds bekender. De rol van de media is op dit moment erg groot waarbij sterk de nadruk wordt gelegd op zijn verschil in identiteit. Ricky verschijnt met Indo-eigenschappen en brengt de dagelijkse cultuur van Indo's met humor voor het voetlicht. Zo introduceert hij bijvoorbeeld Indonesische culinaire woordenschat als *soto*, *lontong*, *ketumbar* (koriander), *emping melindjo*, *kopi tubruk*, en heeft hij zelfs voor een artiestennaam gekozen die afkomstig is uit de Indonesische keuken, namelijk *risoles*, Ricky Risolles.

Daarnaast introduceert hij in liedjes en video's de 'rubberen tijd'-cultuur (waarbij tijd een rekbaar begrip is) die juist in tegenspraak is met de Nederlandse cultuur (op tijd zijn). Op basis van deze stereotypen maakt hij dan een verfrissende grap met veel humor in Nederland. Zijn bijdrage over de gewoonte van Indo-mensen die op een toilet altijd 'cebok-flessen' bij zich hebben om hun intieme delen te reinigen, werd in Nederland viraal omdat het min of meer een cultuurschok was voor de Nederlanders. In plaats van water hebben Nederlanders na wc-gebruik namelijk alleen toiletpapier nodig. Voorts maakt Ricky ook gebruik van begroetingen in het Indonesisch om zich van andere artiesten te onderscheiden zoals *Selamat malam* 'Goedenavond', *Selamat datang* 'Welkom', *Sampai jumpa* 'Tot ziens' en *Terima kasih* 'Dank u'.

Ricky Risolles, een vertegenwoordiger van de jonge generatie Indo's in Nederland, buit zijn 'andere' culturele identiteit heel vernuftig uit. Met de globalisering gebruikt hij niet alleen het collectieve geheugen van de

talen en gewoonten van Indo's om de Indo-culturele identiteit te verheffen. Ricky maakt ook op creatieve wijze gebruik van de populariteit van bijvoorbeeld Zuid-Koreaanse artiesten met hun nummer Gangnam-stijl, dat over de hele wereld viraal is gegaan. Hij kopieert de muziek van het lied en verandert de titel in 'Poco-poco Style' met woorden die ontleend zijn aan de Indonesische woordenschat. Zodoende neemt zijn bekendheid toe en wordt hij meer en meer geïdentificeerd als Indo in Nederland.

Conclusie

De articulatie van taal als culturele identiteit van Indo's hangt af van de context van ruimte en tijd. De taal die ontstond in de koloniale periode, het Pecok, werd als 'primitief' beschouwd omdat het grotendeels een Maleise structuur had vol met Nederlandse woorden die op een inheemse manier werden uitgesproken. Zo werd deze taal althans gezien door de bril van de heersers van die tijd, zo is de representatie hiervan overgeleverd.

Op een andere plaats, namelijk in Nederland, wordt de articulatie van de Indo-culturele identiteit dankzij Ricky Risolles steeds duidelijker, omdat deze wordt ondersteund door de huidige context. Via *Youtube* en persoonlijke *websites* kan hij makkelijk communiceren met Nederlanders en andere fans. Door het typische van de Indo's dat zo anders is dan de Nederlandse cultuur te benadrukken maakt hij zichzelf zeer populair en onderscheidt hij zich van de andere artiesten. Om opvallend te zijn moet hij juist zijn 'anders' zijn uitventen omdat daar de kansen liggen in de huidige entertainmentindustrie.

Het succes van de articulatie van een culturele identiteit kan niet los gezien worden van de context en identiteit die door geschiedenis en cultuur zijn gevormd. Zoals Chen zei, moet onze referentie als onderzoeker in evenwicht zijn om een culturele identiteit te kunnen interpreteren. Met betrekking tot de Pecok-taal die in Nederlands-Indië wordt gebruikt, zijn andere referenties nodig dan alleen die op westerse wetenschappelijke theorieën gebaseerde die de taal slechts op bepaalde aspecten beoordelen. Kennisreferenties van de kant van de Indonesische samenleving zijn nodig. Het Pecok is niet alleen maar een taal van de lagere klasse, omdat de structuur ervan door sommigen wordt beschouwd als 'destructief' voor het Nederlands, maar ook een taal van literaire werk, dat

van Tjalie Robinson bijvoorbeeld. Hij is een schrijver van gemengd bloed die Europese en Indo-culturen overbrugt. Dat is voor Indonesiërs belangrijk als historische verwijzing naar het leven van de Nederlandse, Indo- en Maleise bevolkingsgroepen in de context van Nederlands-Indië.

Bibliografie

- Bakker, P. & M. Mous. (1994). *Mixed Languages: 15 Case Studies in Language Intertwining*. Amsterdam: IFOTT.
- Chen, K. H. (2010). *Asia as Methode toward Deimperialization*. Durham: Duke University Press.
- Groeneboer, K. (1993). *Weg tot het Westen: Het Nederlands voor Indië 1600 – 1950*. Leiden: KITLV Uitgeverij.
- Hall, S. (1990). “Cultural Identity and Diaspora”, in: J. Rutherford (ed.). *Identity: Community, Culture, Difference*. London: Lawrence & Wishart.
- Li, T. M. (2000). “Articulating Indigenous Identity in Indonesia: Resource Politics and Tribal Slot”, in: *Comparatives Studies in Society and History* vol. 42 no. 1. Cambridge: Cambridge University Press.
- Riyanto, S. (1996). “Pemunculan dan Struktur Bahasa Pecuk”, in: Setiawati Darmojuwono et al., (ed.). *25 Tahun Studi Belanda di Indonesia*. Depok: Fakultas Sastra Universitas Indonesia.
- Robinson, Tjalie. (1984). *Ik en Bentiet*. Den Haag: Moesson.
- Supriadi, B. (2011). *Penggunaan Bahasa Pecok sebagai Pembebasan Ekspresi Kelompok Indo Kecil pada Empat Belas Sketsa Piekerans Van Een Straatslijper I dan II Karya Tjalie Robinson*. Fakultas Ilmu Pengetahuan Budaya Program Studi Belanda Universitas Indonesia.
- <http://kampungbetawi.com/gerobog/pituah/tjalie-robinson-tukang-dongeng-dunia-indo/>
- <http://rickyrisolles.nl/over-ricky-risolles/>

Als je denkt aan Nederland.....

Henk Noorland

Als je denkt aan Nederland, wat zie je dan?
Als je denkt aan Nederland, wat zie je dan?
Ik zie lange rechte lijnen door de lage landen gaan.
De bloemen geel, de rode schuine daken
Ik zie de koeien zwart en wit onder de blauwe luchten staan.
De dijken die ons bijzonder maken.
En ik zie de lijnen en de kleuren:
een schilderij van Mondriaan.

Als je denkt aan Nederland, wat hoor je dan?
Als je denkt aan Nederland, wat hoor je dan?
Ik hoor de stem van het water die zingt in alles mee.
In het noorden echt de harde, in het zuiden de zachte g.
Ik hoor de fietsbel hoog en laag in elke straat.
Ik hoor de stem van de dokter: dat het vanzelf wel overgaat.
En ook in de musea hoor ik nog
de stemmen van Rembrandt en Van Gogh

Als je denkt aan Nederland, wat proef je dan?
Als je denkt aan Nederland, wat proef je dan?
Dan proef ik boter melk kaas, dat ene koekje bij de thee,
de speculaas van Sinterklaas, de zoute haring en de zee.
Dan proef ik drop en stampot, snert, de mayonaise en de friet.
En wat de boer niet kent, dat eet hij liever niet.
Ik proef bij bitterbal en bier in elke kroeg:
doe nou maar gewoon, dan doe je gek genoeg!

Korte biografie van de schrijvers

Andrea Pradsna Paramita Djarwo, M.A., is docente taalverwerving en taalkunde bij de Vakgroep Nederlands, Universitas Indonesia te Depok. Ze begon haar studie Nederlands aan de UI. Daarna ging ze bij de Vakgroep Dutch Studies in Leiden studeren. Sindsdien gaat haar interesse uit naar semantiek, pragmatische, sociolinguïstiek en interculturele communicatie.

Arie Jan Gelderblom (1946) werkte als hoofddocent voor Historische Nederlandse letterkunde aan de Universiteit Utrecht, en was tussen 1997 en 2012 meerdere keren gastdocent aan de UI en het ETC. Hij was een van de twee hoofdredacteuren van de in 2017 voltooide negendelige *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur*.

Dr. Herman Giesbers (1954) is docent Communicatie & Beïnvloeding bij de opleiding Communicatie- en Informatiewetenschappen (CIW) van de Radboud Universiteit Nijmegen en opleidingsdocent Nederlands bij de lerarenopleiding Nederlands van het Instituut voor Leraar en School (ILS) van de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen.

In 1989 is hij gepromoveerd op het proefschrift *Codeswitching tussen dialect en standaardtaal*, een onderzoek naar codeswitching tussen een dialect en de Nederlandse standaardtaal vanuit een sociolinguïstisch, psycholinguïstisch en syntactisch perspectief. Van 1990 tot oktober 1993 was hij docent Nederlands en sociolinguïstiek aan de Program Studi Belanda van de Universitas Indonesia, Jakarta-Depok.

Herman Giesbers publiceerde en/of publiceert op het gebied van de dialectologie, interactieanalyse, taalvaardigheid en taalonderwijs, en Indonesisch in contact met het Nederlands.

Jaap Grave (1964) was werkzaam aan universiteiten in o.a. Leipzig, Berlijn, Nagasaki, Jakarta, Münster en Padova. Aan de Westfälische Wilhelms-Universität Münster rondt hij momenteel zijn habilitatie over de geschiedenis van de neerlandistiek in Duitsland af. Diverse publicaties over Multatuli, cultural transfer, moderne letterkunde en wetenschapsgeschiedenis, onder meer: *Zulk vertalen is een werk van liefde. Bemiddelaars van Nederlandstalige literatuur in Duitsland 1890-1914* (2001), *Anarchismus und Utopie in der Literatur um 1900: Deutschland, Flandern und die Niederlande* (2005, met P. Sprengel & H. Vandevoorde), *150 Jahre Max Havelaar. Multatuli's Roman in neuer Perspektive / 150 Years Max Havelaar. Multatuli's Novel from New Perspectives* (2012, met O. Praamstra & H. Vandevoorde), *In de laatste loopgraven. Wessel te Gussinklo en De opdracht* (2016, met B. Kraamer), *Na de roes. Over verbeeldingskracht en utopieën in de literatuur* (2012), *Multatuli nu. Nieuwe perspectieven op Eduard Douwes Dekker's zijn werk* (2017, met J. Bel en R. Honings), *Transfer of Dutch, Flemish and Scandinavian Literatures to Eastern Europe 1945-1990* (2018, met I. Michaj-lova). Zijn emailadres is jaap.grave@gmx.de.

Rick Honings (1984) is universitair docent bij de opleiding Dutch Studies / Nederlands in Leiden. In 2011 promoveerde hij op het boek *Geleerdheids zetel, Hollands roem! Het literaire leven in Leiden 1760-1860*. Met Peter van Zonneveld schreef hij een biografie over Willem Bilderdijk: *De gefnuikte arend* (2013) en met Olf Praamstra stelde hij de bundel *Ellendige levens; Nederlandse schrijvers in de negentiende eeuw* (2013) samen. Thans werkt hij aan het Veni-project: *The Poet as Pop Star; Literary Celebrity in the Netherlands, 1780-1900*.

Rianti Demerista Manullang, M.A, M.Hum. is docente taalverwerving en letterkunde verbonden aan de Vakgroep Nederlands Universitas Indonesia te Depok sinds 2015. Haar mastergraden heeft ze gehaald aan de Dutch Studies Leiden Universiteit (2017) en aan de Cultural Studies Universitas Indonesia (2018).

Henk Noorland is docent Nt2 op het INTT van de Universiteit van Amsterdam. Hij was docent van het jaar in 2010 (Beroepsvereniging NT2). Hij meerdere keren gastdocent aan de vakgroep Nederlands Universitas Indonesia en op het Erasmus Taalcentrum, Jakarta.

Fajar Muhammad Nugraha, M.Si. is docent bij de vakgroep Nederlands aan de Universitas Indonesia, te Depok. De studie over Europa is een van zijn favoriete onderwerpen op zijn werk, vooral over de multiculturele samenleving. Daarnaast zijn zowel talen als maatschappijen in de Nederlanden ook leuke onderwerpen voor hem. Hij is te bereiken op: fajarmn@ui.ac.id.

Zahroh Nuriah, M.A. (1974) doceert Nederlandse taal en taalkunde bij de Vakgroep Nederlands van de Universitas Indonesia te Depok-Jakarta en is doctoraatsstudent aan dezelfde universiteit. Voor haar proefschrift bestudeert ze de verandering van diathese in de vertalingen van artikelen in congresbundels van het Nederlands naar het Indonesisch. Zij houdt zich vooral bezig met morfologie, syntaxis, vertaalwetenschap en corpuslinguïstiek. Tot haar recente publicaties behoren: Cultuurbotsingen bij het vertalen van stripverhalen (2016), The translation of Dutch voice in an academic text to Indonesian (2016), Diglosia dalam penerjemahan komik: Studi kasus penerjemahan Suske en Wiske dari bahasa Belanda ke bahasa Indonesia (2017) en Vertalen als interculturele communicatie: Omgaan met cultuurbotsingen (2018). Haar emailadres is zahroh.nuriah@ui.ac.id.

Olf Praamstra is emeritus hoogleraar ‘Nederlandse literatuur in contact met andere culturen’ aan de Universiteit Leiden.’ Hij publiceert op het gebied van de negentiende-eeuwse, de Nederlands-Indische en de Zuid-Afrikaanse Nederlandse letterkunde. In 2007 verscheen *Busken Huet, een biografie* (2007). Met Eep Francken stelde hij een bloemlezing samen uit de Zuid-Afrikaanse Nederlandse literatuur, *Heerengracht, Zuid-Afrika* (2008) en met Peter van Zonneveld publiceerde hij *Omstreden paradijs, ooggetuigen van Nederlands-Indië* (2010). Recentere publicaties zijn: ‘Beb Vuyk en het verlangen naar een Indonesische identiteit’, in: *Spiegel der Letteren*, 58 (2016), p. 43-81 en ‘Multatuli’s eerste vrouw. De ontmoeting met Si Oepi Ketch’, in: *Indische Letteren*, 33 (2018), p. 53-68.

Riska Risdiani, M.A. (1991), is currently a junior lecturer in the Dutch-Study Program at the Faculty of Humanities, Universitas Indonesia. She received her bachelor's degree from the study program she is working for and a Master's degree in General Linguistics at Radboud University Nijmegen, the Netherlands.

Kees Snoek is hoogleraar Nederlandse letterkunde en cultuurgeschiedenis aan Sorbonne Université te Parijs. In 1977 begon hij als visiting lecturer Nederlands aan de University of Michigan in Ann Arbor. In 1982 werd hij door het Ministerie van Onderwijs & Wetenschappen uitgezonden naar Indonesië, waar hij tot 1989 werkzaam was aan de Jurusan Belanda van de FSUI. Hierna doceerde hij aan de University of Auckland, Nieuw-Zeeland en de Université de Strasbourg, voordat hij in 2004 een aanstelling kreeg in Parijs. Hij publiceerde onder meer *Adinda! Duizend vuurvliegjes tooien je loshangend haar. Multatuli in Indonesië* (met Gerard Termorshuizen, 1991), *Nederland leren kennen* (1996), de biografie *E. du Perron. Het leven van een smalle mens* (2005), de bloemlezing *O God, er is geen God! Multatuli over geloof en godsdienst* (met August Hans den Boef, 2008) en *A la recherche d'un destin. L'écrivain néerlandais Eddy Du Perron et la littérature française* (2018). Zijn uitgave van de brieven van Soetan Sjahrir aan Maria Duchâteau en enkele anderen (1931-1941) zal naar verwachting in de zomer van 2019 verschijnen.

Dr. Achmad Sunjayadi is docent-onderzoeker Nederlands en Nederlandse geschiedenis bij de Vakgroep Nederlands en Departement Geschiedenis in Universitas Indonesia te Depok. Hij is ook gastdocent aan European Studies, School of Strategic and Global Studies Universitas Indonesia. In 2010-2016 was hij het hoofd van de Vakgroep Nederlands in Universitas Indonesia te Depok. Hij is gepromoveerd op een onderzoek in de geschiedenis van toerisme activiteiten in Nederlands Indië (1891-1942). Zijn publicaties betreffen vooral geschiedenis, taal, cultuur, en toerisme in koloniale Indonesië. Zijn emailadres is achmad.sunjayadi@ui.ac.id.

Dr. Christina Suprihatin is sinds 1991 verbonden aan de Vakgroep Nederlands, Universitas Indonesia te Depok. Haar interesse gaat uit naar (post)koloniale literatuur, multiculturalisme, en vertaalstudies. Begin 2015 promoveerde zij op een studie naar de koloniale ruimte en ideologie in het werk van enkele Indische schrijfsters. Zij geeft ook les aan het Erasmus Training Centre Jakarta.

Lilie Suratminto ontmoette Kees Groeneboer voor de eerste keer in 1985. Kees was toen de gastdocent van de vakgroep Nederlands (Seksi Belanda) aan de toenmalige Faculteit der Letteren of Fakultas Sastra Universitas Indonesia, Rawamangun Jakarta. Als collega had Lilie Suratminto erg veel goede samenwerkingen met hem meegemaakt. Lilie Suratminto was docent Nederlandse taal en cultuur. Jarenlang organiseerde hij college Nederlands als bronnentaal voor de vakgroep geschiedenis en rechten faculteit zowel aan de Universitas Indonesia als op andere particuliere universiteiten in Jakarta. Hij promoveerde in 2006 met zijn dissertatie Christelijke gemeenschap in Batavia in de VOC-tijd gezien uit hun grafstenen. Hij schreef *Nederlands voor de Rechten Faculteit*, *Nederlandse Grammatica*, en *Nederlands voor u*. Sinds 2015 is hij de dekaan van de Faculteit Sosial-Humaniora Universitas Buddhi Dharma te Tangerang-Banten. Zijn emailadres is: suratminto@gmail.com, lilie@ui.ac.id.

Triaswarin Sutanarihesti, M.Hum. is docente Taalverwerving en Taalkunde bij de vakgroep Nederlands Faculteit Geesteswetenschappen, Universitas Indonesia en aan het Erasmus Training Centre, Jakarta. Zij is geïnteresseerd in cognitieve semantiek. Zij is ook bezig met het leren van de Jakartaanse gebarentaal en doet onderzoek hiernaar.

Dr. Yuda Benharry Tangkilisan is a senior lecturer at the Department of History, Faculty of Humanities University of Indonesia. He finished the postgraduate program in History at the University of Indonesia in 2009. He got an opportunity to study in Leiden, the Netherlands for a graduate sandwich program. He publishes some academic books and journal articles. His email address is yuda.tangkilisan@ui.ac.id.

Gerard Termorshuizen (1935) studeerde Nederlands en Geschiedenis. Hij was tussen 1970 en 1975 lector aan de *jurusan Belanda* (U.I., Jakarta) en werkte daarna als docent en onderzoeker bij het KITLV, Leiden. Promoveerde in 1988 op een studie over P.A. Daum. Publiceert over Indische geschiedenis, literatuur en pers. In 2015 verscheen *Een humaan koloniaal* over leven en werk van Herman Salomonson alias Melis Stoke.

Coen van 't Veer (1968) kreeg in 2013 de NWO Promotiebeurs voor Leraren. Aan de Universiteit Leiden onderzoekt hij het koloniaal discours dat schuilgaat in veertig romans over de zeereis tussen Nederland en Nederlands-Indië in de periode 1860-1870. Hij publiceerde in de afgelopen twintig jaar diverse artikelen over koloniale literatuur.

Munif Yusuf, M.Hum. was de laatste student van Kees Groeneboer aan de vakgroep Nederlands Universitas Indonesia. Samen met hem heeft hij een paar congresbundels van de vakgroep Nederlands geredigeerd. Zijn grootste interesse op het gebied van taalkunde is etymologie. Hij is nu bezig met zijn dissertatie over metaforen. Naast zijn vaste baan als docent Nederlands en taalkunde aan de UI is hij ook een freelance docent Nederlands aan het Erasmus Training Centre. Hij is te bereiken op munifyusuf@yahoo.co.id.

